

MAGYAR KÁLMÁN:

AZ ÁRPÁD-KORI SOMOGY FRANCIA KAPCSOLATAIRÓL

SOMOGYI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI

VI./2. KÜLÖNLENYOMAT

KAPOSVÁR

1983

AZ ÁRPÁD-KORI SOMOGY FRANCIA KAPCSOLATAIRÓL (SOMOGYVÁR ÉS SAINT-GILLES)

BEVEZETÉS

Az Árpád- és középkori francia–magyar kapcsolatokról már a XIX. század közepétől jelentek meg tudományosan megalapozott, a történeti forrásokat is alaposan tárgyaló, főként irodalom- és művészet-történeti művek.¹

A franciaországi és a flamand-vallon területek kutatói viszont már a késő középkortól (XVII–XVIII. század) publikálták a vallon–francia–magyar kapcsolatok Árpád- és középkori vonatkozásait.² Az egymás műveit, sőt az idegen forrásokat alig ismerő írók – a kérdések, s a problémák megoldásában – többnyire a hitelt érdemlő részeredményekig jutottak el.

A Somogyvárral kapcsolatos történeti források alapos közlésével 1906-ban Baumgarten Ferenc indította el a középkori, több évszázados francia–magyar kapcsolatok bizonyítását.³ Ezután 1934-ben Dercsényi Dezső úttörő munkájában⁴ – a történeti források komplex feldolgozásával – tárgyalta a somogyvári Szent Egyed bazilika emlékeit. A régészet és a művészettörténet oldaláról először világított rá az Árpád-kori fontos francia–magyar összeköttetésekre. Utóbb a nagyobb művészettörténeti összefoglalások⁵ is ezeket az eredményeket használták fel.

A nyelvészet oldaláról Bárczi Géza⁶ jutott el először a középkori vallon–magyar érintkezések összefoglaló,

komplex feldolgozásához. Az 1938-ban a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I. kötetének 12/1a füzetében adták ki A magyar nyelv francia jövevényszavai című tanulmányát. Az ófrancia és a francia jövevényszavak mellett a középkori francia–magyar érintkezések történetét is feldolgozta.⁷ Két évvel később, 1940-ben jelent meg Sötér István munkája,⁸ amelyben az irodalom, a művészet, a történelem és a művelődéstörténet, szinte a teljes „humán-anyag” felhasználásával, egy teljességre törekvő összefoglalás készült. Ezt bővítette tovább az 1946-ban megjelent Magyar–francia kapcsolatok c. művében.⁹ Ekkor már építhetett Eckhardt Sándor – három évvel előbb – Párizsban kiadott kiváló filológiai és irodalmi munkájára¹⁰, valamint Gábriel Asztrik – azóta is legteljesebb – középkori francia–magyar dinasztikus kapcsolatokat tárgyaló könyvére.¹¹ Ezután (mivel a középkori magyarországi városi fejlődés kialakítóinak tartották őket) a középkori városi és mezővárosi fejlődéssel foglalkozó munkák összegezték az ún. latinok, s köztük a vallon-franciák problémáját.¹² Az Esztergommal, Székesfehérvárral, Budával és más korai várossal összefüggésben megjelentetett műveikben Zolnay László, Györffy György, Kubinyi András, Fügedi Erik, Major Jenő és Székely György bővítették a vallon-franciák Árpád-kori Magyarországgal összefüggő forrásait.¹³

Az Árpád-kori latinokkal, köztük a vallon-franciák-

1. Részletesen megtalálható SÖTÉR I., Magyar–francia kapcsolatok Budapest 1946., 223–252. (Továbbiakban: SÖTÉR 1946.), GABRIEL A., Les rapports dynastiques franco–hongrois au moyen âge Budapest 1944., 93–111. (Továbbiakban: GABRIEL 1944.), ECKHARDT S., De Sicambria à Sans-Souci. Histoire et légendes franco–hongroises. Paris 1943., 9–278. (Továbbiakban: ECKHARDT 1943.), GERECZE P., AK 20/1897/133–139.
2. BÁRCZI G., A középkori vallon–magyar érintkezésekhez Sz 71/1937/9–10. 399–416., SZÉKELY Gy., A székesfehérvári Tatínok és a vallonok a középkori Magyarországon SZÉ 2. Székesfehérvár 1972., 45–73. (Továbbiakban: SZÉKELY 1972.).
3. BAUMGARTEN F., SZ 40/1906 (389–411).
4. DERCSÉNYI D., A somogyvári Szent Egyed apátság maradványa Budapest 1943. 3–54. (Továbbiakban: DERCSÉNYI 1938.).
5. GEREVICH T., Magyarország román-kori emlékei Budapest 1938., 7–843. (Továbbiakban: GEREVICH 1938.), A magyarországi művészet a honfoglalástól a XIX. századig (szerk. Dercsényi D.) Budapest 1956., 9–118., DERCSÉNYI D., Román-kori építészet Magyarországon Budapest 1974., 7–202. (Továbbiakban: DERCSÉNYI 1974.) GEREVICH L., MTAK (II/20/1971) 55–72. LE-

- VÁRDY F. MÉ 17/1968/165–188., MAROSI E., A román kor művészete Budapest 1972. 5–310. (Továbbiakban: MAROSI 1972.) MAROSI E., MÉ 21/1972/93–103., LEVÁRDY F., A magyar templomok művészete Budapest 1982., 11–301.
6. BÁRCZI G., A magyar nyelv francia jövevényszavai Budapest 1938., 1–45. (Továbbiakban: BÁRCZI 1938.).
7. BÁRCZI 1938., 1–10. 24–38.
8. SÖTÉR I., Francia szellem a régi Magyarországon Budapest 1940., 3–43. (Továbbiakban: SÖTÉR 1940.)
9. SÖTÉR 1946., 5–255.
10. ECKHARDT 1943., 9–278.
11. GABRIEL 1944., 5–111.
12. FÜGEDI E., Kolduló barátok, polgárok, nemesek Budapest 1981., 398–418. (Továbbiakban: FÜGEDI 1981.)
13. MAGYAR K., SMK 5/1983/1–55., GYÖRFFY Gy., Les débuts de l' évolution urbaine en Hongrie. Cahiers de civilisation médiévale Xe–XIIe siècles 12 (1969), 127–146., 253–264. Zolnay L., 1256–1956. Emléklap Esztergom második megalapításának hétszázadik évfordulóján Budapest é. n., ZOLNAY L., Az esztergomi latinusokról. Annales Strigonienses I (1960) 156–157., KUBINYI A., TBM 14 (1961) 109–124., FÜGEDI E., TK 20 (1967) 32., 36., MAJOR J., TK 18 (1966) 75.

kal kapcsolatban Györffy György jelentetett meg 1972-ben egy alapvető tanulmányt.¹⁴ Ugyanebben a kötetben Székely György foglalta össze – egy mintaszerű dolgozatban – a középkori latinok és vallások magyarországi kutatási problémáit.¹⁵ Míg legutóbb, 1977-ben Fügedi Erik tárta fel – a Magyarországra települt németiséggel kapcsolatban – az ún. betelepülési elveket és lehetőségeket. Valamint a betelepülők korábbi, majd a betelepülés utáni társadalmi, gazdasági és egyéb szerepét.¹⁶ Ebben a képletben a vallások, franciák és a flamandok is helyet kaptak.

A XI–XIII. századi összeurópai fejlődésben játszott szerepük fontos, nem elhanyagolható, amint arra a különböző művészettörténeti és régészeti tanulmányok, vagy összegezők az összmagyarországi, illetőleg a lokális emlékekkel kapcsolatban utalnak is.¹⁷ Ezek sorában egyik oldalról, így Gerevich László munkásságában, jelentősebb hangsúlyt, míg másrésztől csupán „érintőleges” szerepet kaptak a XI–XIII. századi francia–magyar kapcsolatok és a francia építészeti, művészeti, s egyéb hatások.¹⁸

Mielőtt tehát az Árpád-kori Somogy francia kapcsolatairól szólnánk, elvi szinten összegezni kellene röviden a francia–magyar kapcsolatok Árpád-kori forrásait. Vagyis elsődlegesen azokat a történeti forrásokat, amelyek az Árpádokra (a királyi udvarra), valamint a bevándorolt főpapokra, főnemesekre, lovagokra, illetőleg az iparúzókra, kereskedőkre és a telepésekre (jobbágyokra, földművesekre stb.) vonatkoznak. Általában a Latini, Olaszi és Gallici nép- és településnevek vizsgálata is fontos. Ide sorolva az általuk kedvelt és használt különböző patrocíniumok, szentek neveit, mint a Szent Egyed, Szent Miklós vagy Ányos, Apollinaire. Ugyanakkor ezeket kell összhangba hozni a francia nyelvi hagyatékokkal, valamint a régészeti és művészettörténeti emlékekkel.¹⁹

1. A FRANCIA–MAGYAR KAPCSOLATOK ÁRPÁD-KORI FORRÁSAIRÓL²⁰

Dinasztikus kapcsolatok²¹

Már többen, köztük Sötér István is, megírták, hogy a legkorábbi adat 1000-ból származik, mivel a Szent Istvánnak koronát küldő II. Sylvester pápa is francia származású volt.²² A tulajdonképpeni első dinasztikus kapcsolat I. Béla házasságához köthető, aki Miesko

lengyel herceg (1025–1034) és a lotharingiai szász Richéza hasonló nevű lányát vette feleségül. Fiuknak, I. Gézának (1074–1077) első felesége toulouse-i volt.²⁴ Gábrriel Asztrik feltételezi, hogy 1095 után IV. Raymond toulouse-i gróf Magyarországon, de legalábbis Dalmácián keresztül volna a Szentföldre.

A Szent Lászlót trónon követő Kálmán (1095–1116) felesége a norman Roger szicíliai gróf lánya, Róza. Az ő révén Raymondval is rokonságba kerül, felesége a Saint-Gilles-i gróf sógornője.²⁵ Kálmán II. István szintén norman herceglányt vesz feleségül (1. ábra)

Harminc évvel később (Kálmán halála után), azaz 1126-ban VII. Lajos francia király vonul át az országba, keresztes seregek egyik vezére, a király hűbérese, Raynald de Chatillon. Az ő és Constance d'Artois hercegnőnek a házasságából születik Chatillonna, III. Béla király első felesége. 1186-tól a magyar király második felesége pedig a királynak, VII. Istvánnak a lánya, Capet Margit lesz.²⁶ III. Béla fia, IV. László II. Péter aragóniai királynak, VI. Raymond toulouse-i gróf sógorának a testvérét, Constance-t veszi feleségül. Imre testvére, II. András újra a Capet-házzal köt dinasztikus kapcsolatot. Pierre Courtenay és Yolande de Flandre leányával, Jolantával lép frigyre.²⁷

Az Árpád-kor vége felé VIII. Lajos francia király unokája, Izabella, aki Károly (Anjou, Provence) szicíliai király leánya, kerül a magyar királyhoz. IV. (Kun) László nővére, Mária pedig László testvéréhez, II. Károly nápolyi királyhoz megy feleségül. S az ő házasságukból származik – többek között – Szent Lajos, Toulouse püspöke, valamint Róbert Róbert apja, Martel Károly is.²⁸ (2. ábra)

Ha összefoglaljuk az Árpádok francia dinasztikus kapcsolatait, akkor világosan kialakulnak a házassági, politikai összeköttetések. Az 1050–1066 közötti időszakban a lotharingiai, majd Géza révén a dél-francia toulouse-i kapcsolat létezett. Az utóbbi Kálmán II. István idejében kibővült a szicíliai norman szövetséggel, s az 1126-ig tartott, II. István haláláig. Majd a francia szász ház közötti összeköttetés jött létre. 1196–1204 között az aragóniai, kastíliai és dél-franciaországi (toulouse-i) dinasztikus kapcsolat virágzott. Ez tartott egészen 1235-ig, amikor II. Péter aragóniai király feleségül vette Jolantát.²⁹

14. GYORFFY Gy., A székesfehérvári latinok betelepülésének kérdése SZÉ 2. Székesfehérvár 1972., 37–42. (Továbbiakban: GYORFFY 1972.)
15. SZÉKELY 1972., 45–72.
16. FÜGEDI 1981., 398–418.
17. MAROSI E., TSZ 1980/1. 124–149., PÁLÓCZI HORVÁTH A., AE 109 (1982) 1. 97–107.
18. GEREVICH L., MTAK (II) 20/1971. 55–72. LEVÁRDY F., Bulletin 32–33 (1969) 164–167.
19. A nyelvi és a régészeti hagyatékot, emlékeket csupán somogyi szempontból volt módunk feldolgozni. Elsősorban Somogyvár és Saint-Gilles kapcsolatának, anyagának a bemutatása jelenlegi célunk.
20. A forráscsoportok egy-egy, eddig még külön nem

vizsgált rétegét, elsősorban a somogyi vonatkozások miatt tárgyaljuk.

21. Az Árpádok házassági összeköttetéseit, azok jogi irányvonala miatt, csupán fő vonalakban tudjuk tárgyalni.
22. GÁBRIEL 1944., 8–9.
23. Uo. 13–16.
24. Uo. 16.
25. GÁBRIEL 1944., 18.
26. Uo. 22–24.
27. Uo. 33–34., SÖTÉR 1946., 30.
28. SÖTÉR 1946., 31–32.
29. Uo. 30.

1. ábra. Saint-Gilles és Somogyvár elhelyezkedése

armincöt év után – a kettős házassággal – újra francia királyi családdal kerülnek az Árpádok szülőföldjére. Ez teremti meg 1270–1301 között a franciaországi (Anjou, Provence stb.), dél-itáliai (szicíliai, nápolyi) kiterjedt rokonságot.

francia-vallon származású főpapok

Gabriel Asztrik – I. Bélával és a lotharingiai származású Richéza-val kapcsolatban – többször emlegette a flandriai származású bihari püspököt, Léodvin.³⁰ Györffy³¹ lotharingiainak említi, „aki István halála után nem sokkal (tehát 1038 után) ír a király magyarországi hadjáratairól, valamint hogy István az ottani György templomból ereklyéket hozott el”.

Bárczi Géza is tud a „vallon Leodvinnról”³² aki 1050-ben látogatásba ment eredeti hazájába. Sötér ezt úgy értelmezi, hogy „amikor a német fenyegetés még ve-

szélyesebbé vált, András király Leodvin bihari püspököt küldte Franciaországba”.³³

Györffy szerint³⁴ ez a vallon-francia Leodvin bihari püspök, aki Endre király megbízásából számba vette a székesfehérvári kincstárat, s haza látogatva, magával vitt és a namuri egyháznak ajándékozott két ereklyét, amelyet István király Ochridából hozott el. 1064 után valóban szerepel egy feljegyzés a namuri St. Alban székesegyház krónikájában: *Lieduinus episcopus Bichariensis genere Lotharinsis*, mikor rokoni látogatásra ment, az épülő St. Alban templomnak Szent György és Szent Miklós ereklyéjét adományozta.³⁵ Ebből tehát világosan kiderül, hogy Leodvin – I. Béla feleségével azonos helyről – Lotharingiából származott. Nyilván a királyné köréhez, udvarához tartozott. Ugyancsak lotharingiai lehetett György kalocsai érsek, aki 1050-ben Toulba zarándokolt.³⁶ Franco veszprémi (és belgrádi) püspök, aki 1055–1087 kö-

GABRIEL 1944., 15.
GYÖRFFY 1972., 39.
BÁRCZI 1937., 415.
SÖTÉR 1946., 11–12.

34. GYÖRFFY 1972., 39.

35. BALOGH J., *Varadinum. Várad vára Művtört. Füz. 13/2.* Budapest 1982., 22. (Továbbiakban: Balogh 1982.)

36. GYÖRFFY 1972., 39.

zött Liegebe látogatott haza. Közéjük tartozhatott a latin Vilmos apát, aki Salamon király idejében állt a hercegi (szekszárdi) monostor élén.³⁷ Talán ide lehet sorolni a Szent István idejében élt „francia Bonipert” pécsi püspököt.³⁸

Valószínű tehát, hogy ez a lotharingiai eredetű, vallon–francia klerikus réteg 1046 után költözik Magyarországra. Béla udvarában és körében is ők szerepelhettek, mint a királyné honfitársai. 1048-ban Verdunból huszonnégy kanonok költözött Magyarországra. Több közülük püspök lett.³⁹ (2. ábra)

A magyar állam viszont már előbb, így Szent István idejében is, kapcsolatban állt a franciákkal, s a francia egyházzal. Az 1018-ban megnyitott jeruzsálemi szárazföldi zarándokúton érkezhetett 1026-ban Vilmos, Angouleme grófja, valamint a burgundi házzal rokon Fulko Nera anjoui gróf is. 1035-ben pedig Szent Gellért barátja, Richard verduni apát, akinek az előbbi a műveit is elküldte.⁴⁰ A források szerint maga Gellért is járt Franciaországban.⁴¹ Sőt a csanádi egyházmegye megszervezésekor szerepet játszottak már olyan vallon (Gallici) plébánosok, akiket Gellért püspök a Dunántúlról hívott át.⁴²

Szent István király fogadta Limoges püspökét, Hilduint és Fleury apátját, a Capet Gauzlint. Bonipert, az említett pécsi püspök Fulbert chartresi püspöktől a szintén francia Hilduinus révén – Priscianus grammatikájának az elküldését kérte.⁴³

Maga Szent István király Odilóval, Cluny apátjával levelezett. Sőtér szerint Odiló küldi a királyhoz követségbe bizalmi emberét, a már említett Richard verduni apátot.⁴⁴

A lotharingiai származású György kalocsai érsek Franciaországba, Burgundiába és Lotharingiába kísérte IX. Leo pápát, aki békét teremtett III. Henrik császár és vazallusaik: Lotharingiai Gottfrid és Flandriai Balduin között. Ekkor György érsek felkereste Clunyben Odilót is.⁴⁵ Hugo, a későbbi Cluny apát 1051-ben – éppen Leo pápa megbízásából – I. Andrásnál jár a német–magyar béke ügyében.⁴⁶

A lotharingiai egyháznagyok sora nem szakadt meg 1066 után sem. Franco (Frank) előbb veszprémi, majd lengyel püspök – más lotharingiai mellett – Magyarország és Lengyelország történetében játszott az 1070–1080-as években jelentős szerepet.⁴⁷ 1071-ben Salamon király tanácsadója, majd 1075-ben I. Géza király méltóságviselői között szerepel. A lengyel-szilé-

ziai krónika – 1081 után – mint lengyel fejedelmi tanácsadót emlegeti. 1080–1081-ben a liége-i egyházmegyében jár, így az Ardennek-beli Saint Hubert apátságban. Franco ekkor I. Henrik liége-i püspököt kísérte az új oltár felavatására, majd a kriptafel-szentelésére. Lengyelországi „eredményes” egyházi szerepére utal, hogy 1080 táján Lublinban liége-i benecsek telepednek meg.⁴⁸ (2. ábra)

A nálunk veszprémi püspökként 1070–80 között (?) szereplő Franko személye több szempontból is fontos. A veszprémi, majd episcopus poloniensis 1085-ben javasolta Wladyslaw Herman fejedelemnek a „kapcsolat felvételét a dél-franciaországi Saint-Gilles egyházzal.” Vagyis egy olyan kapcsolatnak a létrehozását szorgalmazta, amelyet hat év múltán László magyar király – a somogyvári Szent Egyed apátság megalapításával – Saint-Gillesből jött francia szerzetesekkel teremtett meg.⁴⁹ (1. ábra)

Nemesek és az ún. latinusok⁵⁰

Az Árpád-kor kezdetén, a XI. században az eddig ismert francia-vallon bevándorlók közül három püspöki, egy érseki és egy apáti széket töltött be. Bonipert kivételével mindegyik lotharingiai származású és egyben az országos politikában is aktívabb, jelentősebb szerepet vállalt.

Fügedi szerint⁵¹ viszont a XII–XIII. században az idegenek, így a németek közül alig-alig volt, aki kiemelkedő politikai szerepet játszott. Az is fontos így, hogy Róbert érsek (1226–1239) a II. András és IV. Béla alatt szereplő nagy prelátus (aki akarátát a központi hatalommal szemben is érvényesíteni tudta) XI. századi társaihoz hasonlóan – szintén lotharingiai, liége-i származású volt.⁵² (2. ábra)

A francia-vallon eredetű főpapok mellett azonban csupán kevés francia-vallon származású előkelő nemesről, lovagról tudunk, akiknek a leszármazói az országos méltóságviselők sorába emelkedtek.⁵³ Fügedi csak a Smaragd nemzetségét, míg Gábrriel Asztrik a Rátót-ot is francia, azaz norman eredetűnek tartja.⁵⁴ Az utóbbi a két testvértől, az 1097 táján a szicíliai norman Buzillával bevándorolt Olivier és Ratold-tól származott volna. Gábrriel Asztrik a velük betelepült lovagokat is emlegeti, bár Arduinon, a későbbi győri püspökön kívül, név szerint másokat nem nevez meg.⁵⁵ Viszont biztosan állítani nem tudjuk, csak valószínű,

37. GABRIEL 1944., 16. Géza feleségéhez hasonlóan toulouse-i lehetett.

38. SÓTÉR 1940., 8.

39. BÁRCZI 1938., 3–4., 24–30., GYORFFY GY., Budapest története az Árpád-korban. Budapest története 1. Bp. 1975., 240.

40. GYORFFY Gy., István király emlékkiállítás Székesfehérvár 1970. 8., SÓTÉR 1940., 8–10.

41. SÓTÉR 1946., 18.

42. Uo. 10. szerint Gellért marosvári akadémiáján franciák is tanultak.

43. SÓTÉR 1946., 19.

44. Uo. 10.

45. SÓTÉR 1946., 18–19.

46. Uo.

47. GYORFFY 1972., 39., Székely 1972., 56–58.

48. SZÉKELY 1972., 57.

49. BAUMGARTEN 1906., 389–411.

50. A latinik-ról részletesen ld. következő fejezetet

51. FÜGEDI 1981., 407–409.

52. Uo. 408., 530. 51. J. A kunok megtérítésére francia domokosokat küldenek az Al-Dunához. Róbert mellett francia születésű Bertalan veszprémi, a másik Bertalan pécsi és Raynald erdélyi püspök. (Sótér 1946., 12.)

53. FÜGEDI 1981. 408., 531., 52. j.

54. GABRIEL 1944., 18.

55. Uo.

- Magyarországi, vallon-franciák XI–XIII. szd-i ismert származási helyei
- A francia-magyar kapcsolatok szempontjából jelentősebb XI–XIII. szd-i francia városok, tartományok

2. ábra. A szövegben szereplő, ismert XI–XIII. szd-i francia (vallon) helységek, tartományok

hogy a dél-francia eredetű Ainardi (Aynard) lovag is a XI. század második vagy a XII. század első felében vándorolt be.⁵⁶ A Dél-Franciaországgal és Dél-Itáliával meglevő első, központi politikai és dinasztikus kapcsolat idején (1070–1131). Ezt erősítené, hogy az Ainardi (Aynard) család birtoka, valamint azok köz-

pontja Zsámbék, Buda és Esztergom között, az utóbbiak környékén helyezkedett el. Zsámbékon 1220 előtt már – az első birtokosok sírjait is magába foglaló – kis falusi templom is állt.⁵⁷

Az ilyen francia vagy inkább lotharingiai származású lovagok, kisebb nemesek, birtokosok Magyaror-

56. SÖTÉR 1940., 10. Dercsényi 1972., 199.

57. DERCSÉNYI 1972., 199.

szágra történő települését közli szemléletesen Székely György.⁵⁸ 1103-ból tudunk a fiaival együtt áttelepülő Anselmusról, aki átköltözése előtt a brai egyházas birtokát a staveloti apátságnak adta át 12,5 márkáért örökbe.⁵⁹ A Németalföld, valamint az akkori francia (Worm melletti) Rolduc közelében levő területről vándorolt el az a Hezelo, aki 1148-ban az Aachentől északra levő mai Klosterrad területén fekvő kolostornak 9 hold földet és egy udvarházat adott el. Ugyancsak a XII. században költözött Huy városából át Robard.⁶⁰ Az elvándorlás tatárjárás utáni példáját az egykori liége-i püspökfejedelemséghez, majd Hollandiához tartozó Maestrichtből ismerjük. Renerus Skoko úrbéres javait 1263-ban az ottani domonkosrendi perjelségre hagyta, amelyhez – az akkor már Magyarországon tartózkodó – két fia csak utólag járult hozzá.⁶¹

A felsorolt példák fontosságát bizonyítják, hogy a XII–XIII. századi időszak elvándorlóit az egykori Lotharingia viszonylag kis, egymással érintkező körzetéből valók. S ha mindegyikük nem is volt vallon, az elvándorlási körzet mindenképpen arra a területre esett. (2. ábra)

Abban mégis Fügedi Eriknek van igaza⁶², hogy a preláthusok és a lovagok törpe kisebbséget alkottak a bevándoroltak között, akiknek túlnyomó többsége városi polgár és paraszt volt. Ezek a francia nyelvterületről főképpen a XI–XII. században jöhettek el.⁶³ A Magyarországra vándorolt városi polgárra, kereskedőre, kézművesre és parasztra (főképpen szőlőművesre) ebből az időből vannak adataink. Székely György kimutatta, hogy Esztergom városvezető, kereskedő és iparos elemei között – a kifejezetten latinnal jelölt lakosokon kívül – sokan franciás (latinos) nevük alapján tarthatók vallonoknak. A régi típusú esztergomi városi patriciusok (comesek), akik egymás között váltogatták a bírói, a tanácsosi és az esküdti címeket, nagyrészt vallonok lehettek. Vagyis az esztergomi latin negyed vezető, kőházakkal (palaciumokkal), szőlőkkel rendelkező családai a XI–XII. században, de a XIII. századtól a XIV. század derekáig biztosan vallonok.⁶⁴

A városvezető vallon polgárok mellett a vallon kereskedő és az iparos réteg is létezett. 1230 előtt élt az esztergomi Laurencius Latinus aranyverő, akinek a felesége, Daniel lánya Almanda, vagyis vallon volt. Mint az 1294-ben említett Colinus és a két Abertinus esztergomi mészáros. A *Johannes filius Petri collicaponis*, valamint a *Gelethus mercator* is vallon származású, míg – a távolsági kereskedelemmel foglalkozó – Kövér János genti volt.⁶⁵

Ez a vallon kereskedő és iparos réteg is intenzív szőlőműveléssel foglalkozott. Az utóbbiak viszont már a városi vezetésbe nem juthattak be.

Végső soron éppen az esztergomi példa alapján fogadható el Eckhart Ferenc, Fügedi Erik és Györffy György véleménye az Árpád-kori Magyarország vallon városalapítóiról.⁶⁶ Szerintük a XI–XII. században – még a németek előtt – a francia-vallonok-flamandok a városalkotók. Ez a nézetük Esztergom, Székesfehérvár, Zágráb, s talán Várad esetében is igazolható. Mindenesetre *vicus Olaszi*, *Latini* Esztergomban, Székesfehérváron, Zágrában, Nagyváradon, s talán Budán és Egerben is létezett. Ugyanakkor az esztergomi és a székesfehérvári XII. századi vicusok számára a király által biztosított jog, utalnom nem tartható csak kalmárjognak.⁶⁷ (3. ábra)

Mint láttuk, a XI–XIII. században beköltözött vallon-francia (lotharingiai) főpapok sorát a francia katonáskodó lovagok: Rátold, Aynard, Smaragd, valamint a lotharingiai kisebb nemesek, birtokosok, valamint a kereskedő-iparos és az ún. civis-polgár követte. A betelepülők nemcsak a lotharingiai, a liége-i kerületből jöttek, hanem magából a francia központi területről is. Tudunk – az 1241 után a tatárok által Magyarországról elhurcolt – párizsi születésű kézművesről, akit egy metzi (lotharingiai) származású asszonnyal együtt említenek, az általában szereplő, fogságba esett franciák társaságában.⁶⁸ Ugyanakkor a Magyarországon kialakult vallon városi vezető réteg – a tatárjárás után is – csak hasonló etnikumú elemeket fogadott be polgárnak.⁶⁹ E réteg mellett – nem kis mértékben – a telepésekkel (parasztokkal, falusiakkal) is számolni kell. Az is valószínű, hogy ez a francia-vallon réteg is – a többivel egyidőben – a XI–XIII. század között települt be Magyarországra. (2. ábra)

Honnan és milyen területről jöttek? Erre ad támpontot az egri vallonok körében még a XV. században is élő, Liége-ben, az egykori Lotharingia (ma Belgium) területén feljegyzett hagyomány.⁷⁰ Eszerint őseik a liége-i fejedelemségből vándoroltak Magyarországra 1040–50 táján, vagyis a lotharingiai származású püspökökkel egyidőben. Ezek az Eger vidékéről való és még a XV. században is zárt körben élő, vallon nyelven beszélő telepések „úgy tudták, hogy őseik a nagy éhség miatt vándoroltak a XI. század közepén Magyarországra”.

Bárczi Géza meggyőző tanulmányában⁷¹ az egri vallonok őseit a tatárjárás utáni bevándoroltaknak tekinti. Székely György viszont korábbi, XI–XII. századi bevándoroltaknak véli. Mindenesetre az okleveles

58. SZÉKELY 1972., 45–72.

59. Uo. 48–49.

60. Uo.

61. SZÉKELY 1972., 49.

62. FÜGEDI 1981., 408.

63. Uo. 401.

64. SZÉKELY 1972., 53–55.

65. Uo.

66. ECKHARDT F., Magyar alkotmány- és jogtörténet Bu-

dapest 1946., 71. FÜGEDI E., TBM 14 (1961) 23. PAULINYI O., TSZ (1962) 184.

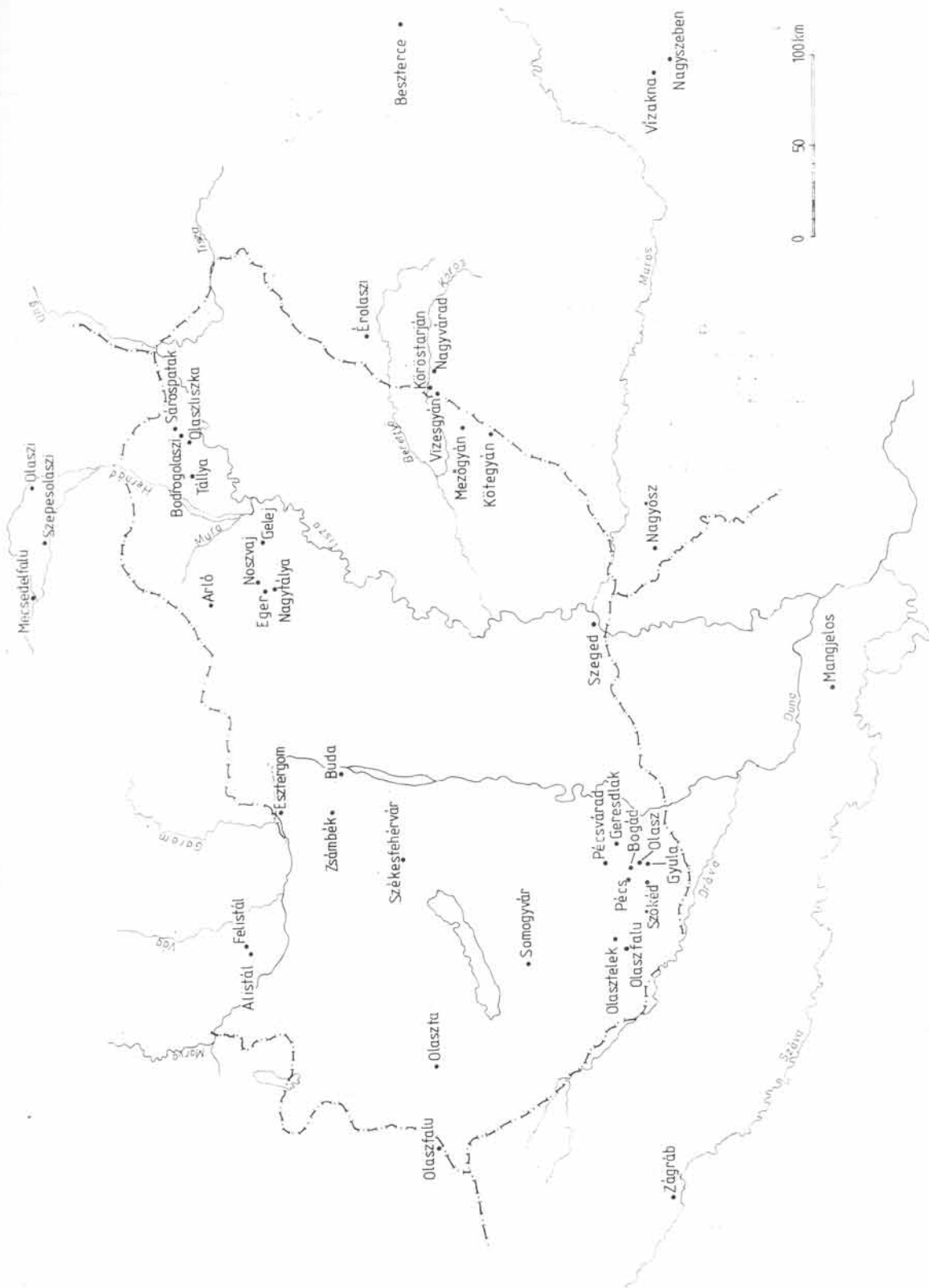
67. SZÉKELY 1972., 50.

68. Uo. 50–51.

69. SZÉKELY 1972., 53–55.

70. BÁRCZI G., SZ 71 (1937) 9–10. 399–416., Uo. 1938., 5–6., GYÖRFFY 1972., 39–40. SZÉKELY 1972., 46–48.

71. BÁRCZI G., SZ 71 (1937) 9–10. 416.

3. ábra. Középkori francia-vallon települések a Kárpát-medencében

zív szó
t már a

alapján
Györfffy
g vallón
ban –
me ndok
esfehér-
zolható.
an, Szé-
lán Bu-
tergomi
mára a
tó csak

ött val-
cia ka-
d, vala-
ok, va-
gár kö-
liége-i
közpon-
rok ál-
sú kéz-
mazású
ereplő,
inakkor
ető ré-
nikumú
ellett –
rtokkal,
ogy ez
en – a
gra. (2.

d tám-
század-
a (ma
szerint
agyar-
zárma-
lékéről
ő, val-
y őseik
őzépén

PAU-

1938.,
6–48.

forrásadatok alapján legkésőbb a XIII. század első feléig történő nagyobb arányú vallon bevándorlásról tudunk. Ez a réteg főleg szőlőműveléssel, mezőgazdasággal foglalkozott.⁷²

Ezeknek a telepéseknek, a falusi lakosságnak az ország különböző részein megtalálhatók a nyomai az ún. Latini, Olaszi, Gallici, Francavilla és más helynevekben.⁷³ (3. ábra)

A LATINUSOK (Olaszok) települései⁷⁴

A középkori forrásaink előszeretettel emlékeznek meg a magyarországi latinusokról. A latinus szót a magyar olasznak fordította, pedig ez nem csak és nem is elsősorban olaszországiakat jelentett, hanem a *homo romanae originis*. Bárczi Géza szerint⁷⁵ a magyarországi latinusok a XIV. század előtt túlnyomórészt vallonok-Gallici vagy egyéb franciák-Franci, Francigenae voltak. A latinusok XI. századvégi itt lakását igazolja a szerémségi Nagyolaszi, másnéven Francavilla, vagy *villa Francorum advenarum*. 1096. évi említése, valamint Szent László 1092-es I. törvénykönyvének 31. fejezete, amelyik a latinusokról szól, mint pénzszerző, vagyis kereskedő, városlakó népelemről.⁷⁶ Fügedi Erik ezeket a latinusokat francia és flamand elemnek tekintette.⁷⁷ Paulinyi a vallonokról, mint flandriai-latin kalmárokról írt.⁷⁸

A Welsch gyűjtőnéven szereplő (főleg vallonokra vonatkozó) szó latin megfelelője a magyaroknál és a horvátoknál a Latinus, a cseheknél és a lengyeleknél a Romanus. Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy a germán (flamand, holland, luxemburgi, rajnai, szász, német) és román (vallon, francia) földműves, falusi és más szegényebb elemek egymás szomszédságából vándoroltak el és egymás mellett telepedtek le. Ez nyilvánvaló, mivel például az egykori liége-i fejedelemség is germán és román területekből állt.⁷⁹ Ezért említi Bárczi, hogy a Flandrenses vallon-franciákat is jelenthet.⁸⁰ Györffy szerint a II. Géza-kori, Rajnán túlról beköltözötteket a későbbi oklevelek Flandreses, flandriai néven említi. Az elnevezés szerinte „nagyobbrészt németalföldi szászokat és kisebb részt vallonokat takarna”.⁸¹ Székely György szerint viszont⁸² a szász-flamand-vallon együttélésből adódik a szepességi szászok és latinok 1273-ban említett közös, régi egyházi viszonyokra is kiterjedő kiváltsága. A *consules Saxones et Latini* megjelölés külön említi az egyidőben érkező népcsoportok: a

szászok és a latinok vezetőit. Éppen ezért fel kell tételeznünk az erdélyi szászok részbeni flamand eredetét is, valamint azt is, hogy bevándorlásukkor a vallon népelemekkel, vagy azok töredékeivel érkezhettek együtt Erdélybe, az ún. Szászföldre.⁸³ A flamandokkal együtt jött vallon lehetett a XIII. század elején az erdélyi németek között (Nagyszebentől délre) élő, birtokos úrrá emelkedő Latin János. Valamint az 1277-ben említett vizaknai Alard fia Gyan. Latin János Kozdfő (Cevezfey) birtoka a középkori Vallendorf-Volldorf helyvel azonos. Fiainak kezében 1231-ben pedig még egy villa Latina volt.⁸⁴ (3. ábra)

Az egri völgyben 1493–95-ben szerepel az Olasz utca vagy Olasz falu. Székely György és mások szerint is a XIII. század közepén a vallonokra a magyarországi szóhasználat nem a Gallicus nevet alkalmazta. Ekkor a nyugati Gallicusok egyértelműek a Latinus névvel jelölt fogalommal.⁸⁵ Így követhetjük a Villa Latina, az Olasz falvak nevében a francia-vallonokat. Például a Hernád völgybeli Szepesolaszi XII. századra tehető településének neve villa Latina (később Walendorf) volt. A Beszterce folyó mellett levő Aldorf (régii Wallendorf)-nál a német-flamand elem közé települt vallon helység a középkorban többször szerepelt villa Latina alakban.⁸⁶ Ugyanakkor Nagyszebentől délre találjuk a villa Latinát (később Wallendorf) a már említett Latin Jánosék birtokát.⁸⁷ (3. ábra)

Magyarországon, Vas megyében lehetett az egyik legkorábbi vallon település, a már 1244-ben szereplő Oloska.⁸⁸

Baranya megyében található a legtöbb Olasz falu, vagyis vallon eredetű település.⁸⁹ A XII. századtól a XIII. századig bezárólag, Pécs környékén legalább öt Olasz (Uloz, villa Olozy, Gallicus, Olaszfalva) nevű hely szerepel.

Egy Olaszfalut Zalában, illetőleg egy Olasztelket és egy Olaszfalut Somogyban is találunk (3. ábra).

Már ugyancsak a tatárjárás előtti időben települhetett a borsodi Olaszi (Noszvaj határa), valamint az 1221-ben említett Vátka közötti Olaszegyház.⁹⁰ Magát Sárospatak mezővárost, valamint a körülötte levő Olaszi helységeket is vallon, illetőleg itáliai eredetűnek tarthatjuk. A Bodrog menti Olaszi (Bodrogolaszi) 1247-ben szereplő vallon települése már a tatárjárás előtti időben meglehetett. Az ugyancsak Bodrog menti Liszka (Olaszliszka) 1224-ben Franca villa, majd 1239-ben Liszka Olazy néven szerepel. (3. ábra)

Györffy szerint⁹¹ 1096-ban már létezhetett a Valkó

72. SZÉKELY 1972., 49–51.

73. BÁRCZI 1938., 5–6., 10., 14., 25–27. GYÖRFFY 1972., 37., 40. SZÉKELY 1972., 59–70.

74. Ebben a fejezetben a legkorábbi és a legnagyobb tömbök, települési egységek meghatározására törekedhettünk.

75. BÁRCZI 1938., 4–7.

76. GYÖRFFY 1972., 40.

77. FÜGEDI 1981., 401., 418. FÜGEDI E., TBM 14 (1961) 23.

78. PAULINYI O., TSZ (1962) 184.

79. SZÉKELY 1972., 50.

80. BÁRCZI 1938., 5.

81. GYÖRFFY 1972., 40.

82. SZÉKELY 1972., 52.

83. GYÖRFFY 1972., 40.

84. SZÉKELY 1972., 60–61.

85. Uo. 66–67.

86. SZÉKELY 1972., 60–61.

87. Uo.

88. SZÉKELY 1972., 61.

89. Uo. 61–62.

90. Uo. 62–63.

91. GYÖRFFY 1972., 40. SZÉKELY 1972., 63–64.

megyei, majd szerémségi Franca villa, illetőleg Nagoloz (1375).

A baranyaihoz hasonlóan több (itt három) Olazy településsel rendelkezhetett Bihar megye.⁹² Nagyvárad egyik különálló elővárosa volt már a XII. században Olaszi (Váradolaszi), civitas Olazi. Az 1215-ben szereplő villa Latinorum Waradinensium, majd 1273-tól villa Olazy. Talán vallon település volt Köröstarján (román Tarian) egykori északi részén fekvő Olaszi. Az érmelléki hegyek egyik fennsíkján állt a XII. században Engolaszi. (3. ábra)

A Vág völgyi (Liptó megyei) villa Latina (1262), majd Olaszi (1267), szlovákul Vlachy is ismert a forrásokból.

A felsorolt húsznál is több Olaszi (villa Latina) mellett a Gallicus névvel jelölt települések, mint Eger völgye, a Gyán nevű falvak Csanád és Bihar megyében, valamint a Tállya falvak Zemplén és Hevesben, valamint a szepességi Mecsedel és Gehanfalya, végül a Pozsony megyei Alistál és Felistál falvak tekinthetők vallon eredetűnek.⁹³

Végsősoron a felsorolt adatok, helynevek bizonyítják, hogy a vallon-francia eredetű falvak az ország nagyobb részében megtalálhatók voltak. Számukat tekintve Bihar, Zemplén, Szepes, Baranya és Heves megye állt az élen. Korban a bihariak, a szerémiak, a baranyaiak és a vasi biztosan XI., míg a többiek zömükben XII. századnak tarthatók.⁹⁴ (3. ábra)

A francia-vallon eredetű patrocíniumok és szentek

Az egyes települések, falvak településtörténeti vonatkozásairól rendkívül sokat elárulnak a bennük szereplő egyházak és azok patrocíniumai. A szerzetesrendek, valamint a papság révén minden vidéken – már a legkorábbi időben – kifejlődött bizonyos ereklyéknek, szenteknek a hagyományos tisztelete, amelyet a patrocínium, a védőszent megválasztása tükrözött. Ez a titulus, illetőleg szentválasztás szerzetesrendként, népenként és azon belül – többek között – az emberek foglalkozása szerint is változott.

Ebből kiindulva próbáltuk a francia-vallonok által különösképpen tisztelt szenteket, patrocíniumokat is kiválasztani, meghatározni. Ezek alapján a XI–XIII. századi településhelyeik is jobban megfoghatók lehetnének.⁹⁵

Somogyi, de országos szempontból is fontos volt az 1930-as évek közepén Kniewald Károly munkája, amelyben az ún. hahóti Sacramentarium alapján derült fény egy archaikus francia monasztikus rétegre. Ez a réteg még a XI. század végén is csak „olyan

francia szenteket tisztelt, akik közül a legkésőbbi VIII. századi volt”. Kniewald jellemzőnek vette, hogy Szent Egyednek, Somogyvár és Saint-Gilles védőszentjének a miséje a monostor helyi jellegű votivmiséi közé betoldva szerepelt. Vagyis ez a Sacramentarium az 1091-es, tehát Somogyvár alapításával egyidőben létező archaikus francia hatásokat rögzítette. Igen intenzíven, mivel tizennyolc ún. bencés-frank szent tisztelete található meg benne. A szerző szerint ez arra utal, hogy a hahóti Szent Margit apátságban is francia (latin?) szerzetes(ek) élt(ek).

A Sacramentariumban szerepel Szent Egyed és Jakab is. Mindkettő a középkori nagy zarándoklás dél-francia és spanyolországi szentje. Az előbbi, a francia Saint-Gilles védőszentje, s így – az alárendelt apátságokon túl – a francia-vallon népelemekkel, valamint a zarándokúthoz tartozó állomáshelyek templomaival is kapcsolatba hozható.⁹⁶

Szent Egyed magyarországi tisztelete azonban nem Somogyvár alapításával kezdődött. Bálint Sándor szerint koponyájának három töredékét már a XI. században Esztergomban, a vallon-franciák egyik központjában őrizték.⁹⁷ A kultusz további fellendülése kétségtelenül Szent Lászlónak, illetőleg az akkori dél-franciaországi kapcsolatoknak köszönhető. 1091-ben Somogyvárra Saint-Gilles-ből érkeznek francia szerzetesek. Már László testvérének, Gézának garamszentbenedeki egyháza is kapcsolatban lehetett Egyeddel, hiszen 1427-ből ismerjük a szentet ábrázoló szárnyasoltárát. A monostor alatt, a hasonló nevű faluban (az egykori Petenden) álló XIII. századi plébániaegyháznak is Szent Egyed volt a védőszentje.⁹⁸ Szent László temetkezőhelyének, Váradnak az egyik Olaszi (villa Latini) településén álló Szent Egyed temploma pedig a vallon-franciákkal közvetlenül is kapcsolatba hozható.⁹⁹ Az ugyancsak a liége-i vallonok által lakott Eger-völgy (Olasz falu, villa Gallicus) hegye, a mai Eged-hegy, a XVIII. században még Mons Sancti Aegidii volt. Tetején „valamikor remeteséggel Egyed kápolna is állott”. A néphagyomány – a közeli felnémeti völgyben – egy, az ugyancsak Szent László által alapított bencés Szent Egyed kolostorról tud.¹⁰⁰ Vagyis az Egyed-kultusz elsősorban a latinok, a vallon-franciák egy-egy korai (XI–XII. századi) település-, illetve városhelyein: Esztergomban, Váradon, Egerben szerepel. Garamszentbenedeki és somogyvári tisztelete I. Géza, illetőleg Szent László dél-franciaországi közvetlen kapcsolataival magyarázható.

Már Bálint Sándor felvetette, hogy Bártfa, Poprád és Ruszt – szerintünk vallon-szász-flamand eredetű – városának Szent Egyed titulusa nem a hazai bencés,

92. SZÉKELY 1972., 64–65. nem szerepel Balogh 1982., 5–395.

93. SZÉKELY 1972., 64., 66–67. BÁRCZI 1938., 5–6., 10., 12., 14., 24–27.

94. Ezek pontos korát az alapos történeti és régészeti településtörténeti kutatás dönthetné el.

95. FEKETE NAGY A., SZ 71 (1937) 9–10. 417–432.

96. KNIEWALD K., A „hahóti kódex” (Zágrábi MR 126. kézirát) jelentősége a magyarországi liturgia szem-

pontjából Budapest 1938., 3–19. (Továbbiában: Kniewald 1938.)

97. BÁLINT S., SLÉ 5 (1974) 4. BÁLINT S., Ünnepi Kalendarium II. Budapest 1977., 254. (Továbbiában: BÁLINT II. 1977.)

98. BÁLINT S., SLÉ 5 (1974) 4–6. BÁLINT II. 1977., 245–255. ZOLNAY L., Vadászatok a régi Magyarországon Budapest 1971., 74. (Továbbiában: ZOLNAY 1971.)

99. SZÉKELY 1972., 65.

100. BÁLINT S., SLÉ 5 (1974) 4. Zolnay 1971., 74.

hanem „közvetlen nyugati ihletésű”. S részben Rusztal függhetett össze a környéken levő Pörgölény, Sentelek, Szárazvám, Farkasfalu Szent Egyed patróniuma. Ő a védőszentje Illia, Peresznye, Szebenye és Gönc, valamint a bihari Esztár, illetőleg Temesvár, Dál középkori templomainak. Vagyis Hont vármegyében, a Szepességben, Biharban és Dél-Erdélyben, valamint – ahogy a szárnyasoltárok tanúsítják – tisztelték Bakabányán, Bártfán, Hervartón, Kassán, Szepeshelyen és Kisszebenben is követhető. Szászfalu oltárt emelt neki, de oltára volt a kistályai és a győri egyházban is. Egy szobra pedig Bártfán is állt.

Az elpusztult somogyi Szentegyed, a szolnok-dobokai Vasus-Szentegyed falunév is a francia-vallon alapításra utal. Szentegyed lett Illés (Illia, Hont megye) falu neve éppen a Szent Egyed tiszteletére szentelt egyházaról (1274). Ugyanakkor Gödöllő közelében is volt egy Szentegyed falu. Ezek – a Mezőpatri (Petresti) határában álló Szent Egyed kápolnával együtt – kizárólag a régi erdővidéken feküdtek.¹⁰¹

Zolnay László az É-on Szepes, Zólyom, Sáros, Hont megyékben, délebbre Heves, Bihar, Szolnok-Doboka, illetőleg Temes, valamint az erdélyi szász vidéken meglévő Szent Egyed tiszteletet a középkori erdővidék vadászatával hozza kapcsolatba. Vagyis szerinte főleg mint vadászentet kedvelték volna ezeken a területeken.¹⁰² Szerintünk viszont ennél még valószínűbb, teljesebb Bálint Sándor véleménye, aki a vallon-franciákkal, illetőleg a szász-flamand-német bevándorlókkal hozza összefüggésbe. Szent Egyed gyakori feltűnése – szerintünk is – túl a vadászat szentjeként való ábrázolásán, tiszteletén, elsősorban az erdővidéken megjelenő, letelepedő Ny-i, főképpen vallon-francia bevándorló telepésekkel kapcsolható egybe.

Bálint Sándornak már az is feltűnt, hogy „Európában a középkorban leginkább városok emeltek templomot Egyed tiszteletére”.¹⁰³ Vagyis szerinte a városi polgárok, a céhes iparosok, a kereskedők és a belőlük kikerülő zarándokok ismerhették a kultuszát. Ezt a kultuszt szerintünk már a X–XII. századi városi életformát létrehozó, Ny-ról idevándorló flandriai-lotharingiai, illetőleg francia-vallon (latin) népességgel és azok németországi, ausztriai, illetőleg magyarországi vándorlásával, megtelepedésével kell elsősorban kapcsolatba hozni.

A fentieket jól kiegészíti Györffy Györgynek az a feltevése, hogy a latinok, a városi polgárok, kereskedők kedvelt szentje lehetett Szent Miklós is.¹⁰⁴ Szerinte az esztergomi és a székesfehérvári latinok temploma, a középkori kereskedők, vízenjárók és utazók védőszentjének, Szent Miklósnak a tiszteletére épült volna. Ugyanakkor az 1201-ben kiváltságot nyert vallon lakosságú Bodrogolaszi (villa Latina, villa Olasz), valamint több iparos-kereskedő város: Beszterce,

Nagyszombat is Szent Miklós plébániatemplommal rendelkezett. Több példát sorol fel a balti városok közül. Danzig-ban, Wisbyben, Frankfurt am Oder-ben, Tallinban, Lundban olyan Szent Miklós tiszteletére szentelt kereskedő egyházak álltak, amelyeknek a kertjét, de a templombelsőt is raktárnak használták. Vagyis Székesfehérvár, Esztergom városok és más vallon-francia eredetű település kereskedő polgársága a kereskedők, az utazók védelmébe ajánlotta egyházát, illetőleg saját magát.

Ez a logikus és igen valószínű feltételezés viszont csak kiegészíti azt, amit a Szent Egyed tisztelettel kapcsolatban állítottunk. Valószínű, hogy Szent Egyed a latin népesség erdővidékre kerülő, erdőt irtó, földművelő (szőlőműves) telepés rétegének volt a kedvelt szentje. Annál is inkább, mivel a kultusz eredőhelyén, Saint-Gilles-ben a Rhône melletti kereskedőtelep, a későbbi város Szent Miklós egyháza már a XI. században állt, míg a Flaviana völgyben, majd a kiemelkedő dombon volt a szőlőműves polgárok Szent Egyed apátsága, zarándokhelye.

A „francia hatású” építészeti és művészettörténeti emlékek¹⁰⁵

Mint az előző fejezetek mutatták, Magyarországon a XI–XIII. században egy jelentős számú, harminc körüli falusi településhellyel, valamint tíz körüli városi, illetőleg majdnem városi szintű településsel rendelkező vallon-francia népesség élt. Belőlük került ki a korai városi polgárság vezető, kereskedő és kézműves-iparos rétege is, akiknek a gazdasági ereje tette lehetővé a korai egyházak, paloták, illetőleg más építészeti emlékek létrehozását, illetőleg kegytárgyakkal, szobrászati és építészeti díszítéssel való ellátásukat. Úgy tűnik, hogy sikerült ehhez a korai vallon-latin réteghez kötni javarészt a XI–XIII. századi magyarországi Szent Egyed és részben a Szent Miklós egyházak építését is.

Ugyanakkor a királyi XI. századi építkezések székesegyházi, bazilikái (még Somogyvár esetében is) a francia dinasztikus kapcsolatok ellenére kezdetben a lombard építkezési alapformákat követték. A francia kapcsolatokat alaposan tárgyaló Sötér István írja, hogy „olasz bazilikális stílusban épült a pécsi székesegyház, s a többi királyi alapítású székesegyház, Somogyvár is és legfeljebb a faragványokat hatja át franciás ízlés”.¹⁰⁶ Vagyis a francia-vallon bevándorlók (főpapok, polgárok) a dinasztikus francia kapcsolatok meghatározó szerepe itt jellegzetesen nem érvényesült, illetőleg a korai időben nem került látványosan előtérbe.

A XII. századi királyi építkezéseknél, így a kalocsai, a gyulafehérvári székesegyházak átalakításával kapcsolatban Sötér már egy erőteljes francia, főképpen

101. BÁLINT S., SLÉ 5 (1974) 3–5. Zolnay 1971., 73–74.

102. ZOLNAY 1971., 72–74.

103. BÁLINT S., SLÉ 5 (1974) 4.

104. GYORFFY 1972., 41–42.

105. A régészeti emlékeket érintőlegesen tárgyaljuk. Az építészeti és művészettörténeti emlékek rövid, szintén nem teljes összegezését adjuk.

106. SÖTÉR 1940., 8., Uő. 1946., 19.

burgundi hatásról beszél.¹⁰⁷ Gerevich Tibor nyomán szerinte az esztergomi III. Béla-kori építkezések Provence-szal (Arles, Moissac) Burgundiával (Vézelay, Cerisy-la Foret), valamint Chartres-val, Rouennal álltak kapcsolatban. A kápolna, a palota és a Porta Speciosa finom oszlopfői is a francia, a provence-burgundi stílusjegyeket viselték magukon. Vagyis az akkori kutatók egy erős dél-francia hatást tételeztek fel, amely más (Poitiers), de norman elemekkel is kiegészült.

Az esztergomi kápolna páros oszlopai, bimbós fejezetei, a bazilika egyik oszlopfője a Porta Speciosa klasszicizáló oszlopfői mellett Kisdisznód templomának kapuzatát is Saint-Gilles díszkapuja „kivonatos kiadásának” tartották. Francia hatás érte őket, csakúgy, mint a vértesszentkeresztí fõapszist és a pillér-fejezeteket.

A somogyvári faragványok mellett a XII. századi ún. pécsi iskola Jézus gyermekségének megalkotója szintén a franciás stílushatást viseli magán. A három királyok hódolata Saint-Gilles, Moissac, Charité-sur-Loire, a párizsi Notre-Dame Szt. Anna kapujának és Chartres domborműveinek a hatását tükrözik. S az ún. moissaci iskola nyomai – Pécsen keresztül – Kalocsán és másutt, köztük az erdélyi szászföldön is megtalálhatók.¹⁰⁸

Az említett román-kori emlékek francia vonatkozásait tárgyalja Dercsényi Dezső is.¹⁰⁹ Ő az esztergomi királyi várpalota XII–XIII. századi stílusát „újnak és erősen francia hatásúnak” tartja. A norman ornamentika, az oroszlános korongok – Chartres mellett – a Párizs környéki koragótikát (St. Germain des Prés) juttatják az eszünkbe. Az 1196 előtti időben készült Porta Speciosa ikonográfiai programja is francia stílushatású és a párizsi Notre-Dame Szent Anna kapujával hozható párhuzamba. Hasonló programot mutat a szentkirályi és a bátmonostori faragvány is.

Dercsényi szerint a második kaloccai székesegyház (XIII. század első harmada) körüljárós, kápolnakoszorús szentélyének megoldása is francia, mint ahogy az építészeti részletek – Esztergom közvetítésével – hasonló stílushatás révén jöttek létre. A Kalocsán dolgozó és ott 1220 táján meghalt Martinus (Márton) kőfaragó, szobrászmester (lapicida) lehetett az esztergomi kápolna francia építésze.¹¹⁰

Szokatlan, de a francia emlékekkel rokon alaprajzú a XII–XIII. század fordulóján épült második vértesszentkeresztí templom. Faragott domborművei, épületornamentikája Kalocsával, Esztergommal rokoníthatók. Itt láthatók az ún. francia *chapiteaux historiques* mesélő oszlopfői is, amelyhez hasonlóak a XIII. század elejéről Karcsán találhatóak.

Az ún. esztergomi franciás körhöz tartozik – a XIII. század elején épült – premontrei bényi és az ócsai

egyház is. A mellékkápolnás rendszerű Kisbény és a háromhajós, kereszthajós, szokatlan szentélyfővel rendelkező ócsai egyházak viszont nemcsak alaprajzokban „franciásak”. Az előbbinek az épületornamentikája, oszlopfőjezetei, akantuszleveles fejezetei, az utóbbi bimbós-leveles oszlopfői, indás gyámkövei, valamint a déli kapuzatuk „arles-i típusú örvénylő akantuszleveles oszlopfője” erős francia hatást mutatnak. Mint ahogy Pannonhalma 1224-ben újjáépített, újjászentelt egyházának Porta Speciosáján levő faragott és domborúan kihajló lombdísze szinte „már a Párizs környéki koragótika stílusában” jelenik meg.

A kisdisznódi az erdélyi szászföld 1223-ban már álló egyházának Ny-i homlokzata különleges, dél-francia stílushatású. Dercsényi szerint „a homlokzat franciás megoldása ellentétben állnak tetszik az oszlopfők száraz geometrikus díszével. Ehhez hasonló azonban a közeli nagydisznódi egyház főkapujának és főként kockaoszlopfőinek a geometrikus díszítése (XLIX. tábla 1–5.).

A kisdisznódihoz hasonlóan egyedülálló a Veszprém megyei Litér XIII. század első felére keltezhető déli kapuzata. Ennek a franciás, chartres-i hatású kapuzatát „jelentősebb, de elpusztult emlékek ültethették át első ízben hazánkba” (V–VII. tábla).¹¹¹

A XIII. század elején Lébény norman és cisztercita műhelyhatásokat mutató egyháza mellett Gyulafehérvár az ún. burgundi alaprajzi elrendezés szerint épült át. Kőfaragványai összetett: esztergomi, kaloccai, vértesszentkeresztí és lébényi, jáki hatásokat mutatnak. Így a megmaradt emlékei közül – a XIII. századi norman díszű kapu mellett – az 1260–70 közötti francia koragótikus stílusban dolgozó műhely, valamint 1287-ben a Saint-Dié-ből származó Tyno fia János, vallonfrancia kőfaragó-szobrász munkája kapcsolható a francia hatáshoz.

A XII–XIII. századi időszak magyarországi legnagyobb hatású, elsősorban szobrászműhelye a pécsi.¹¹² A 700 leletből álló épületplasztikai díszítésből Jézus gyermekége masterét tarthatjuk közvetlenül francia hatásúnak. A XII. század első felében „alakjait toulouse-i módon állította be (Pásztorok) és a keményen formált ruhával az egész testüket elrejtette.

Az ebben a pécsi hatásban készült somogyvári domborművek közül a XII. század második feléből származó Tövishúzó, vagyis az antik téma átformálása illik jól abba a szellemi légkörbe, amelyet Saint-Gilles és a provence-i művészet képviselt ebben az időben.¹¹³

Legújabbban a magyarországi művészet 12–13. századi emlékeivel foglalkozó Marosi Ernő¹¹⁴ sem zárta ki az Árpád-kori magyar művészetben, építészetben megtalálható jelentős francia hatásokat, kapcsolatokat. Újabb összefüggésekre hívta fel a figyelmet, mint

107. SÖTÉR 1940., 11–12., Uő. 1946., 21–22.

108. Uő. 1940., 7–15., SÖTÉR 1946., 19–28.

109. DERCSÉNYI 1972., 7–202.

110. Uo. 194., 77., 79. kép, 192–193.

111. DERCSÉNYI 1972., 195., 193–195., 197.

112. DERCSÉNYI 1972., 190–191., valamint ld. TÓTH M., Stílusfejlődés Árpád-kori kőfaragványainkon Székesfehérvár 1978., 29–51. (Továbbiakban: TÓTH 1978.)

113. DERCSÉNYI 1972., 192.

114. MAROSI E., TSZ (1980) 1. 124–149.

az esztergomi építkezéseknél az első építkezési szakaszt (XII. század első harmada és 1156-ig) a lombard, ún. comói hatásúnak tartotta. A második, az 1156–1180 közötti építkezések alkotásai pedig az Észak-Itália, a Rhône-vidék és Burgundia hatását mutatják. Viszont ebben az időszakban Pécsen egy egységes műhely dolgozott a XII. század közepének franciaországi (Ile de France, Burgundia, Rhône vidék) és az észak-itáliai művészeti eredmények ismeretével.

Esztergomban a székesegyház elkészülte után (1180) 1196-ig a Porta Speciosa építésének elkezdésével folytatódtak a munkák. A székesegyházat és a királyi palotát már az 1190 körüli időben franciaországi (Champagne, Burgundia) az ottani koragótikus stílust használó mesterek fejezték be. Ők dolgoztak – Gerevich László szerint – már az 1184 körül a király által alapított pilisszentkeresztii cisztercita kolostoron, valamint Óbudán, Zágrábban és a halicsi Szent Pantaleon templomon.

A régebbi esztergomi, tehát nem a koragótikus franciás stílus hatása jelentkezett Vértesszentkereszt, Karcsa és Bény faragványain, majd együttesen a gyulafehérvári ornamentikákon.

A későbbi, az ún. francia korai gótikus stílusréteg az 1234 előtt épült ócsai és a jánoshidai premonstrei prépostsági egyházon is megfigyelhető. Ezek érlelője az 1210 körül – Merániai Bertold herceg érseksége idején – kezdődő II. kalocsai székesegyház építése volt. Itt az esztergomi, a pilisszentkeresztii műhelyhatások mellett az újonnan, a XIII. század elején érkezett franciaországi mesterek munkája is megfigyelhető például a figurális díszítésű konzolokon. A második hullám francia mestereinek az „új stílusa” látszik a pilisszentkeresztii cisztercita kolostor kerengőjén, épületdíszítő szobrászatán, Gertrudis királyné sírján – az 1220-as évek Ile de France-i szobrászati stílusával összefüggő – klasszikus gótikus stílusú faragványai. Ide sorolható a somogyvári apátság kerengőjének építészeti és épületszobrászati maradványai, a Madonna torzója, (I. tábla 5., III. tábla 1.) valamint az újabban Pusztaszeren feltárt – kerengőt vagy kapuzatot díszítő – oszlopszobrai. Valamint az esztergomi Várhegy Szent István protomártír templomának a struktúrája.¹¹⁵

A III. Béla udvarából elinduló franciás stílushatást elsősorban a legelőkelőbb nemzetségek főrangújai követték. Vagyis az 1200 körüli (1196) időtől az 1230-as évekig (1235) bezárólag egy – a francia gótikus építőműhelyekkel szoros kapcsolatban álló – gótikus udvari művészet virágzott. 1221-ben érkezett a híres Villard de Honnecourt is Magyarországra.¹¹⁶

Nagyon lényeges megállapítása Marosi Ernőnek, hogy „ez a rövid ideig tartó (1230-ig) franciás stílus-

fejlődés nem egyedülálló jelenség a francia–magyar művészeti kapcsolatok történetében”.¹¹⁷ Ehhez kapcsolódik szerintünk a különböző francia eredetű rendek, valamint a lovagrendek, köztük a johanniták betelepülése. Mint ahogy az sem véletlen, hogy a ferencesek önálló magyar tartományának a főnöke is francia lehetett. Az első ferences rendházak a latinok (a vallon-franciák) által lakott településeken épültek fel.¹¹⁸

Szerintünk az esztergomi építkezés stílusváltását, franciás irányát 1186–1196 között III. Bélának a Capet házzal, vagyis a központi francia területek királyával létrejövő dinasztikus kapcsolata is meghatározta. Ezt változtatta meg egy rövid időre (1196–1205) II. Imre aragoniai, kastilliai és toulouse-i, tehát inkább dél-francia dinasztikus kapcsolata. Majd II. Andrásnak (1204–1235) ismét a Capet-házzal lesz meghatározó dinasztikus összeköttetése. Ezekhez még hozzájárul az esztergomi érsekek: Lukács (1158–1181), Jób, majd Róbert (1226–1239) franciás beállítottsága, illetőleg az utóbbi lotharingiai (liége-i) származása.

2. AZ ÁRPÁD-KORI FRANCIA KAPCSOLATOK SOMOGYI FORRÁSAIROL¹¹⁹

A történeti források a somogyi francia kapcsolatokról 1091-ben, a somogyvári Szent Egyed apátság alapításáról, a dél-francia, Saint-Gilles-i szerzetesek beköltözéséről szólnak először. Ez nem zárja ki a korábbi kapcsolatok meglétét, amelyet más források, így a patrocíniumok, a helynevek és más adatok tükröznek. (4. ábra) Ha a vallon-francia, az ún. Latini (Olaszi) réteg meglétét vizsgáljuk, akkor Somogy megyében is találunk középkori francia-vallon településeket. Csánkinál szerepel¹²⁰ egy Olaszfalu (1403, 1493), valamint a már 1346-ban említett villa Olazeluk. A előbbi Szigetvár vidékén, Viszló táján, ahol ma is ismert egy Szentegyed település, az utóbbi Boldogasszonyfalva és Szent László vidékén, vagyis a mai Baranyában volt. Mivel Pécs környékén, de általában Baranyában egy jól keltezhető vallon-francia (Latini, Olaszi) tömböt tudunk azonosítani, így a középkori Somogy D-i, vagyis Baranya felé eső pereménél levő két települést is ehhez a XI–XIII. századi réteghez lehet kötni. Vagyis ezek is az Árpád-kori Dél-Dunántúl vallon-francia tömbjéhez tartoztak. (4. ábra)

A somogyi középkori szőlővidék Nagyberény környékére eső települése a Gan, Gán(y), Gám, Gaan, amely már 1138-ban szerepelt.¹²¹ Az Esztergomban és Liptó megyében a középkorban meglévő Gehan, Gejan, Gyan, Gean, Gaan, Jaan, Gan, Gyhan nevek valonoké.¹²² A Gylys (Geles), Gelethus (Geletus, Gyle-

115. MAROSI E., TSZ (1980) 1. 140.

116. Uo. 141.

117. Uo.

118. FÜGEDI 1981., 69.

119. Elsősorban a Somogyvárral kapcsolatba hozható Árpád-kori források vizsgálatát és rövid értelmezését végeztük el.

120. CSÁNKI D., Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában Budapest 1894., II. 633. (Továbbiakban: CSÁNKI 1984. II)

121. CSÁNKI 1894. II. 607.

122. SZÉKELY 1972., 54–55.

a-magyar
hez kap-
detű ren-
niták be-
y a feren-
te is fran-
latinok (a
épültek

sváltását,
k a Capet
királyával
rozta. Ezt
i) II. Imre
kőbb dél-
Andrásnak
ghatározó
zójárul az
lób, majd
illetőleg

ATOK

pcsolatok-
átság ala-
etesek be-
a koráb-
sok, így a
kröznek.
Dlaszi) ré-
gyében is
ket. Csán-
valamint a
bi Sziget-
egy Szent-
falva és
ában volt.
ában egy
i) tömböt
D-i, vagyis
épülést is
ni. Vagyis
on-francia

erény kör-
m, Gaan,
omban és
han, Ge-
vevek val-
us, Gyle-

ja a Hu-
övöbbsiak-

4. ábra. Francia-vallon eredetű titulusok, egyházak, települések a középkori Somogyban

tus, Gerletus), Gyls, Gilis, Ghele vallon nevek, azaz Egyed francia megfelelője, Gilles helyett szerepeltek. A Somogyvártól két-három km-re DK-felé levő mai Gilla pedig a középkorban Gellye, Gyllye volt.¹²³ (4. ábra)

Ezek mellett, ha a somogyi patrocíniumok, szentek

neveit is vizsgáljuk, a franciákkal, illetőleg a latinokkal hozható kapcsolatba Szent Ányos, Apollinaire és Szent Egyed titulus. Marcali mezővárosában 1455-ben szerepel a Szent Anianus, vagyis a Szent Ányos tiszteletére szentelt plébániaegyház.¹²⁴ Somogyvár egy-egy Árpád-kori temploma Apollinaris, illetőleg Szent

123. CSÁNKI 1894. II. 608.

124. Uo. 579.

Egyed tiszteletére volt szentelve. Nagyon fontos, hogy 1390-ben IX. Bonifác pápa a Szent Egyed tiszteletére szentelt babócsai parochiális egyháznak búcsút is engedélyez. Az 1442-ben is említett plébániaegyháznak 1501-ben a Szent Egyed oltárát is ismerjük.¹²⁵ Ezenkívül Bálint Sándor említett egy elpusztult középkori somogyi Szentegyed falut is,¹²⁶ amely a Szigetvár környéki, az olaszfalui (vagy a mellette levő) Szent Egyeddel azonos. (4. ábra)

Elsőnek az Ányos – ez a Magyarországon egyedülálló – titulus érdemel figyelmet. Mint tudjuk, I. András 1055-ben alapította tihanyi temetkezőhelyét éppen Szent Ányos tiszteletére. Levárdy Ferenc véleménye szerint az orleans-i eredetű szent ereklyéje valószínűleg az 1051-ben békekövetként Andrásnál járt Hugó, cluny apát révén kerülhetett Tihanyba. Hugó elődjével, Odilóval együtt részt vett Orleans-ban Szent Ányos felvételénél és translatiojánál, vagyis hozzájuthatott az ereklyékhez.¹²⁷ Györffy György pedig a tihanyi alapítólevél szövegét is erősen „franciás”-nak tartja. S mivel Magyarországon (ha a Mártély melletti tihanyi birtokot, Ányást nem említjük!) a francia eredetű szent titulusa másutt nem szerepel, célszerű esetleg bizonyos franciás, vagy tihanyi érdekkeltséggel egybekapcsolni a marcali Ányos patrocínium-választást.¹²⁸ (4. ábra)

A somogyvári Szent Apollinaris egyház pedig először 1184–1188 között tűnik fel. 1230-ban plébánia-templom. Györffy szerint Ravennából (ahol 1001-ben a magyar egyházszervezet jogi alapkövetélete történt) a pogány bálványok ledöntőjének, Szent Apollinarisnak az ereklyéjét Somogyvárra hozták. A korai alapítást esetleg az is igazolni látszik, hogy 1226–28-ban a veszprémi püspök a Szent Egyed monostor melletti nagy faluban levő egyházat, mint saját tulajdonát követelte vissza.¹²⁹ Maga a patrocínium persze – többek között – a VII. századi bourges-i püspököt is takarhatja, s így a beköltöző idegenek, a hospesek esetleges „franciás” vonalát is jelezné. Valószínű, hogy egy, a monostor közelében levő nagyobb, XI–XVI. századi település háromhajós templomával lehet azonosítani.¹³⁰ (4. ábra)

Somogyváron – Szent László 1091-es oklevele szerint – Magyarország „egyik legelőkelőbb városában (urbs) „állt Szent Egyed búcsújáróhelye, Saint Gilles filiális bencés apátsága, a Szent Egyed és Péter-Pál tiszteletére szentelt királyi monostor. Ugyanakkor a tőle 100 km-re levő Babócsán a német eredetű Tibold nemzetség Dráva-menti nemzetségi központjában is volt egy Szent Egyed tiszteletére dedikált búcsújáróhely, illetőleg egyház. Somogyvárról a hadiúton Segesden vagy a másik úton Kaposváron, Kadarúton, Nagyatádon keresztül lehetett elérni a Dráva-

Rinya rév- és útsomópontját, Babócsát. Amin keresztül ment a Pécs–Velence–Ausztria felé tartó NyK-i irányú, a régi római nyomvonalon haladó ún. tranzitút. Ezen a távolabbi Verona, Milánó és a francia Alpok, sőt Dél-Franciaország is elérhető volt. Az Árpád-korban a Budáról Székesfehérváron, Kőröshegyen keresztül Somogyvárra, Segesdre vezető utakról, hadiútról érthették el a Délvidéket, Horvátországot, így Zágrábot és Dalmáciát. Babócsa Dráva-menti víziútján DK-felé a Dunát, Belgrádot is megközelíthették.¹³¹

Mindenesetre az utazókkal, a kalmár-kereskedőkkel való intenzív kapcsolatra látszik utalni a babócsai Árpád-kori nemzetségi kegyúri bencés apátság Szent Miklós titulusa. Kaposszentjakabon a korai Szent Jakab kultusz helye, míg Somogyvár még északabbra levő Egyed kultusz helyén a XII–XIII. századtól szerepel egy ugyancsak Szent Jakab bencés remeteség. A XIV. századtól – éppen a Hidas nevű vámhely közelében – a Szent Miklós tiszteletére szentelt pálos kolostor. A XIV–XV. századi forrásokból tudjuk, hogy az ott élő „rebeteszerzetesek” a somogyvári hospesek kívánságára megbízóik helyett még Aachen-ig is váltak zarándoklásokat.¹³²

Somogyvár urbsban, civitas majd oppidumban idegen eredetű, ún. hospesek településéről is tudunk. Már 1272-ben szerepelnek, mint az apátság fennhatósága alá tartozó városlakók.¹³³

1091-ig a korai megyeközpont, Somogyvár városának földesura a király volt, közvetlenül. 1091-ben adta át a kegyurasága alá tartozó – a XIII. század elejéig francia – apátságnak a települést. A XI. század második felében, de legkésőbb a XII. századtól jelentek meg a forrásokban az ún. somogyvári hospesek, a főképpen a föld- és szőlőművelő vendégek. Ez a réteg 1278-tól már pénzben fizette a terragiumot. 1378-tól pedig már évi adóvá változott át a földhasználati díjuk fizetése. Ekkor kapnak a földtulajdonos földesúrtól közös használatra halastavat, faizást, valamint földet, kaszálót és erdőt. Vagyis ezek, ahogy Fügedi Erik is megállapította, egyfajta városprivilegiumot jelentettek. Emellett a somogyvári hospesek esetében – a XV. században főképpen – a szabad végrendekezési jogot is megtaláljuk, az ún. szabad ingatlanforgalommal együtt.

Másrészről – Mályusz Elemér szerint – a kereskedelmi szempontból jelentéktelen, tehát az országhatártól vagy fontos kereskedelmi úttól távol fekvő helyeken, így Somogyváron is (meglepő módon) már a XIV. században teljes létszámú tanácsok képviselték a mezővárost. Szerinte a hasonló helyzetű mezővárosok között Somogyvár rendelkezett a legfejlettebb városi szervezettel.

125. JANKOVICH B. D., SLÉ 7 (1976) 5.

126. BALINT S., SLÉ 5 (1974) 5. Ezt a Szentegyed falut M. Hrotkó Zsuzsanna azonosította.

127. LEVÁRDY F., szíves lektori véleményét ld. Szántód és környéke a középkorban Budapest 1983., 1–131.

128. GYÖRFFY 1972., 40.

129. MAGYAR K., SLÉ 10 (1979) 26–27.

130. Uo. és Marteau De Langle De Cary: Dictionnaire des Saints Paris 1963., 35.

131. MAGYAR K., Nagyatád és környéke a középkorban Kaposvár 1982., 1–97. Megjelenés alatt, valamint MAGYAR K., SMK 5 (1983) 69–90.

132. Uo. és Uő. SLÉ 10 (1979) 38.

133. Uo. és MAGYAR K., SMK 5 (1983) 69–90.

1442-ben pedig már a Somoghywar-i esküdtek: Kerzthos és Bakos Márton, majd 1451-ben „*littere Joannis Chap ceterorumque iuratorum de Somogywar*” szerepeltek. Vagyis a mezőváros polgárai között litteratusok, írni tudó jegyzők, de egyetemet végzett deákok is voltak. Így például a XV. század végén János fia István deák és Pál deák somogyvári hospesek, akik a somogyvári apátság Közép-Nyest nevű szőlőhegyén levő szőlejét 8 arany Ft-ért zálogosítja, illetőleg adja el. Az aranyműves-ötvös (aurifaber) Benedek, valamint más hospesek is feltűnnek egy Lukács nevű sáfár-kereskedő (institor) somogyvári hospes végrendelezésekor. Lukács ekkor „a birtokán lakó vértestvérenek, a nagy (magnus) Gergelynek 3 aranyforintot hagyott, de szerepeltek sokféle, főképpen szerzett, vásárolt javai: a Szent Egyed utcában fekvő házai, vásárolt és zálogos szőlői, szántóföldjei, lovai, marhái, készpénze, ezüstje, valamint borai, árucikkei és „bármilyen jószága”. Ez a Lukács – a többiekhez hasonlóan – egy igen tehetős mezővárosi hospes-polgár, kereskedő volt.

Somogyvár esetében igen jellemző, hogy a deáktól a sáfárig, s különböző hospes polgár – az iparüzés mellett – elsősorban szőlőműveléssel, bortermeléssel és feltehetően kereskedelemmel is foglalkozott. Ez jellemezte a mezővárost, amelynek borai Fehérváron keresztül még távolabbra jutva jelentették a fejlődést, s adták a meggazdagodást polgárainak. Külön jövedelmet jelentett a Szent Egyed és Szent László ereklyéket felkereső zarándok-nép megjelenése. A külhoni, köztük a németországi zarándoklatba – a határában levő Szent Miklós s Szent Jakab remetesség révén is – a mezőváros hospes-polgárai is bekapcsolódtak.¹³⁴

Ez a XIV–XV. században kereskedelemmel, szőlőműveléssel foglalkozó hospes-polgárság az idegen eredetű, francia-vallon, latini népeiségre utal. Ezt erősíti az itt található Szent Egyed, Szent Miklós és Jakab kultusz. A Ny-i zarándokhelyek felé is vezető Egyed–Jakab–Miklós zarándokállomások a „franciás” kereskedő-utazó, polgárzarándok-helyeket, állomásokat juttatják az eszünkbe. S ez az út például I. Boleszló lengyel herceg esetében 1113 körül a távoli É-ről vezetett Esztergomon, Budán, Székesfehérváron át Somogyvárra. A Somogyvártól D-re levő babócsai Szent Miklós és Szent Egyed búcsújárárohelyek, a D-i további Szent Egyed állomások, a távoli, központi kegyhelyekhez vezető utak elérését is kínálták. Jellemző, hogy a XI–XIII. században a dél-franciaországi Saint-Gilles-hez vezető déli útnál Milánóban, az Alpokban, majd Provence-ban több, a kegyhelyhez tartozó, szállást is kínáló Szent Egyed és más egyház is állt. Ezek Saint-Gilles-től É-ra, Ny-ra is szín-

te láncban folytatódtak. A középkor folyamán, így lehetséges, hogy egy német zarándok a Saint-Gilles-i útvonalon, már a Montpellier-től D-re lévő Béziers városban a Jakab compostellai (Spanyolország) sírházhoz készülődő magyar búcsúsokkal is találkozott.

A somogyvári Szent Egyed apátság¹³⁵

Az 1070 táján veszprémi püspöki székhelyben ülő Franco (Franco) liége-i, azaz lotharingiai származású püspök, majd a lengyel fejedelem tanácsadója már 1085-ben javasolta Wladyslaw Herman fejedelemnek a kapcsolatot felvételét a dél-franciaországi Saint-Gilles egyházzal. Miért lehetett ez a kapcsolat olyan fontos a lengyel fejedelemnek és 1091-ben a magyar királynak, Szent Lászlónak?¹³⁶

Szent László, ekkor már – elődeihez hasonlóan – a pápai, illetőleg a délfraancia kapcsolatokat kereste. Elődei, I. István, András és Béla, valamint testvére Géza, példáját követte, amikor „követségekkel, levelekkel és ajándékokkal fordult a nagyhirű (francia) főapátokhoz, ereklyéket és más szellemi segítséget kérve tőlük.” Ezek között a nagyhirű latin főapátok között éppen a reform pápák: VII. Gergely, III. Viktor és II. Orbán fő támaszai: a montecassino-i és a cluny-i főhatóság alá tartozó Saint-Gilles-i priorok szerepeltek. Ezért látszott a főként francia, de olasz, német: a nyugat-európai bencés rendet nagymértékben átformáló cluny reformhoz tartozó Saint-Gilles apátság a legalkalmasabbnak a közvetlen francia, illetőleg római, pápai kapcsolat kiépítésére. A Saint-Gilles-i apátok ebben az időben jó közvetítők is voltak, mivel nagy külpolitikai tevékenységet fejtettek ki. László haláláról II. Orbán pápa éppen Saint-Gilles-i apát kérésére erősíti meg újra Somogyvár kiváltságait.¹³⁷

Az is világosnak látszik, hogy László király Cluny és a főhatósága alá tartozó Saint-Gilles-i apátság patrocíniumát választotta és ezért lett Péter és Pál, illetőleg Szent Egyed a somogyvári bencés apátság titulusa. S mivel Saint-Gilles (egyházi szempontból) pápai birtok volt, így szimbolikusan Rómának, vagyis pápai birtokba adta Somogyvárt.¹³⁸

A római szövetség megteremtéséhez tartozott a délitáliei norman szövetség. I. Roger-nak, a pápa fő szövetségeseinek egyik leányát Raymund gróf (Saint-Gilles hűbérura), míg a másikat Kálmán király vette feleségül. Tehát a magyar–norman szövetség megteremtése is cél volt. A másik pedig a pápával való jó kapcsolat kiépítése a német–római császárság ellen. Ebben 1096-ban – Kálmán és II. Orbán pápa között – újra a Saint-Gilles-i Odiló apát volt a közvetítő.¹³⁹

134. Uo.

135. A régészeti kutatások eredményeinek, emlékeinek részletes közlésére itt nem vállalkozhatunk.

136. MAGYAR K., SLÉ 6 (1975) 19–33., valamint Uő. Somogy 9 (1981) 3. 81–87.

137. BAUMGARTEN SZ 40 (1906) 5. 389., 393.

138. GYÖRFFY GY., Szent László egyházpolitikája. Emlékkönyv a Turkevei Múzeum fennállásának 20. évfordulójára Turkeve 1971. 70. (Továbbiakban: GYÖRFFY 1971.)

139. DERCSENYI 1934., 10–12.

Egyházi szempontú a harmadik cél, hogy az ekkor még főleg csak elvileg a Cluny alá tartozó Saint-Gilles révén a cluny reformot is áttelepíthessék Magyarországra.¹⁴⁰ Somogyvár anyapátsága – Arles-lal együtt – a cluny szerzetesek révén létrejött compostellai Szent Jakab és a Szent Egyed zárándokút fontos csomópontja lett. A zárándokút hatására Clunybe Péter, Benedek, míg Saint-Gilles-be Egyed „valódi ereklyéi” kerültek. Somogyváron pedig elsősorban Szent Egyed, illetőleg az alapító, Szent László ereklyéit helyezték el.

Nyilvánvaló ekkor az, hogy elsősorban a Szent Egyed tiszteletére szentelt apátságot, francia, illetőleg Saint-Gilles-i mintára Szent Egyed ereklyéjének, kegytárgyának búcsújáró helyévé kívánták avatni.

A közvetlen francia, Saint-Gilles-i összeköttetés megeremtéséről 1091-ben Szent László magyar király így ír Oderisius montecassinói apátnak: „Szent Egyed apátját Magyarország területén számos kedvezésben részesítettem.” S ezután következik a somogyvári apátság említése.¹⁴¹

Ezzel az alapítással a Saint-Gilles-i anyaapátság legnagyobb és legtekintélyesebb leányapátsága Somogyvár lett. Az 1091-es alapításnál Odilo Saint-Gilles-i apáttal több francia is részt vett. Péter prépost az első apát, de idekerült Rostagnus, Poitou Péter grammaticus, Ugó fia Dániel, Bernát, Amarik fia.¹⁴²

Az alapító levél megerősítéséből kiderül, hogy több mint száz esztendeig a somogyvári kolostorban csak franciák éltek, illetőleg olyan szerzetesek, akik Saint-Gilles-ben voltak noviciusok. S minden egyházi ügyben a Saint-Gilles-i apát alá tartoztak.

Az alapításhoz – több magyar kutató szerint – Raymond Saint-Gilles-i gróf, a város tulajdonképpeni legfőbb hűbérura is hozzájárult. Raymond – kereszt-hadai élén – az 1090-es években haladhatott át Magyarországon, s talán Szent Lászlóval is találkozott.

Somogyváron mindenesetre a magyar középkor egyik igen jelentős kulturális és egyházi központja épült fel (külön szerzetesi iskolával).

Valószínűleg ekkortájt kerülhetnek ide a hospes telepések is, akiknek a megnevezése a korai városi szervezetet sejteti: *civibus seu hospitibus de Somogyvár*, s az „*in civitate seu opido castris Symidiensi*” megjelölés civitasként, illetőleg oppidumként tünteti fel Somogyvárt.¹⁴³

Az apátság 1224-től a Dunántúl egyik legfonto-

sabb jogi képviselőjét látta el hiteleshelyként. Egy 1390-ből származó oklevél teljes épségben őrizte meg pecsétjét. A pecsét körirata: *S. Capituli Monasterii Sancti Egidii de Symygio*. Belül: tonzúras fejű, vállán átvetett ruházatú szerzetes (Szent Egyed?) arccal előre fordulva, két kezét kitarja, előtte címerpajzs, melyet két kisebb alakú szerzetes tart, fejétől balra hold-sarló, jobbra csillag.¹⁴⁴

Az alapítólevelet László király 1091-ben adta ki Odilo Saint-Gilles-i apát és Teuzo pápai legátus jelenlétében. Sumichot (Somogyvárt), Magyarország egyik legelőkelőbb városát hat faluval, szolgálkával és területtel, harminc szőlőt vincellérrel, hatvan szőlőt felerészben vincellérrel, háromszáz család szolgálával és száz család fegyveres jobbággal rendelkezte a monostor alá. Ebben szerepelt az is, hogy a monostor apátja élete végéig engedelmességgel tartozik a Flavius völgyében lévő Szent Egyed (Saint-Gilles) monostor apátjának. Ez az anyamonostorhoz való alárendeltségi, kapcsolattartási viszony 1417-ig fennmaradt.¹⁴⁵ A pápák 1091–1266 között hatszor is említik.¹⁴⁶

A monostor jogállását tekintve felemás helyzetbe került: sem a királyi kegyuraság, sem a püspöki joghatóság alól nem vonták ki. Szent László ugyanis az alapításkor már nem volt jóviszonyban II. Orbán pápával, Saint-Gilles főkegyurával.

A források, de elsősorban a régészeti kutatások alapján¹⁴⁷ hitelesen rekonstruálhatjuk – a török időkben elpusztult – apátságot, amely Somogy vármegye első, ún. ispánsági központjában, egy 3,3 h-nyi, Kupavár nevű honfoglaláskori földvárban állt.¹⁴⁸

A monostor templomát: az 57 m hosszú, 24,5 m széles, három hajós, három apszisos bazilikát – az alapítás táján – lombard mintára már felépítették. Az épület falait kívül-belül lizénák tagolták. Nyugati két szakaszát – az oldalfalaknál későbbi (XIII. századi) – fal választja el a templom terétől.¹⁴⁹ (5. ábra)

Homlokzati tornyai között nyitott előcsarnok lehetett. A templom nyugati homlokzatán és a déli oldalon egy-egy lépcsőzetes belfelületű, oszlopok nélküli kapuzat maradványa származik a korai építési szakaszból.¹⁵⁰

A XII. század végéig átépítették a templomot. Az eredetileg kőkváderekből épített falazatot téglafalak váltották fel.¹⁵¹ A szentélyek belsejében opus spicatum, kalásszerű építészeti technikával építkeztek. A felmenő falakat épületkövekből és vízszintes sorok-

140. SÖTÉR 1946., 12–13.

141. DERCSÉNYI 1934., 6.

142. PAULER GY., A magyar nemzet története Budapest 1893. I., 172.

143. MAGYAR K., SLÉ 10 (1979) 34.

144. DERCSÉNYI 1934., 13. LEVARDY F., Művtört. Ért. (1968) 3–4. 171.

145. DERCSÉNYI 1934., 13.

146. BAUNGARTEN SZ 40 (1906) 5. 389–411.

147. SOROS P., Elpusztult bencés apátságok PRT XII. Budapest 1912., 149–167. GERECE P., AK 20 (1897) 131–160. BAKAY K., Első és második jelentés a so-

gyvári bencés apátság feltárásáról (1972–1975.) SMK 1 (1974) 337–348. és SMK 2 (1975) 191–207. MAGYAR K., Ásatási jelentés az 1973-as és az 1979–80-as somogyvári régészeti kutatásokról. RRM Rég. Adattára.

148. MAGYAR K., SLÉ 10 (1979) 18–21.

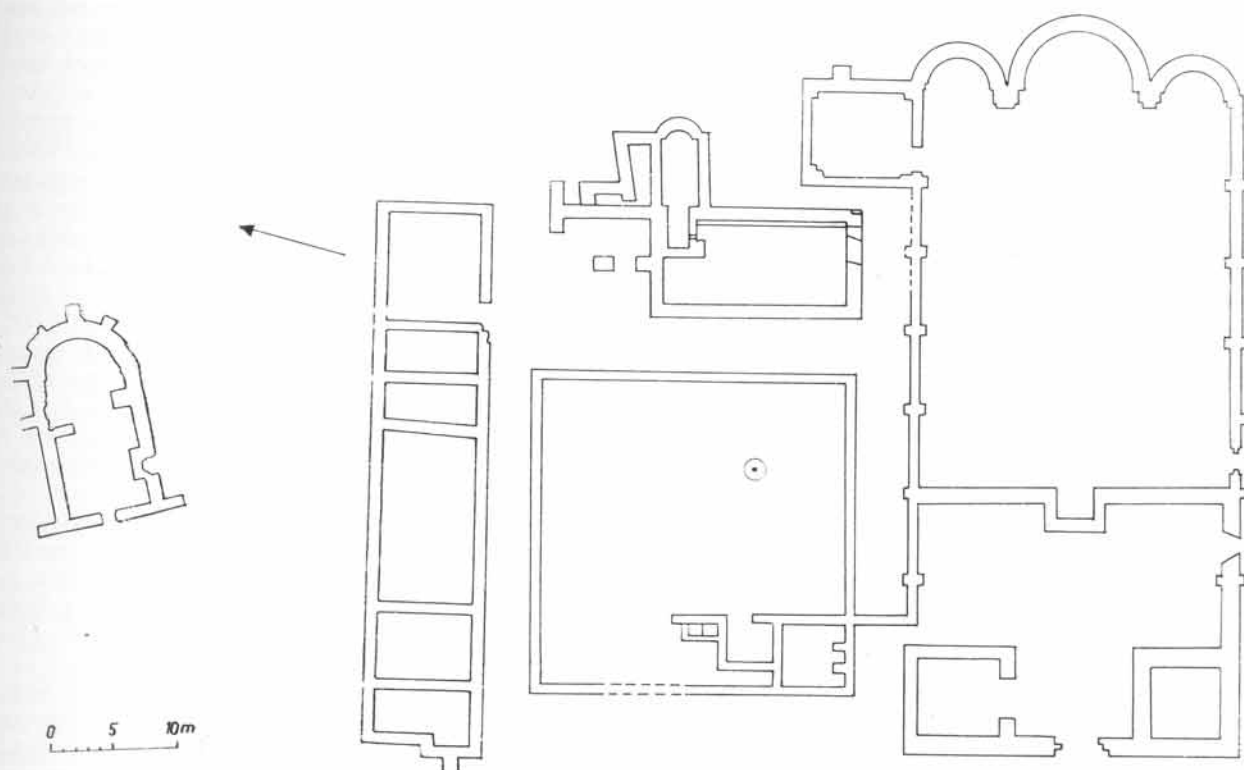
149. Árpád-kori kőfaragványok (szerk.: TÓTH M. és MAROSI E.) Székesfehérvár 1978., 134. (Továbbiakban: Árpád-kori ... 1978.)

150. Árpád-kori ... 1978., 134. DERCSÉNYI 1972., 190.

151. Árpád-kori ... 1978., 134.

ba
böl
sze
fél
és
kú
zac
A
sül
le.
dis
föh
A
haj
lékt
tett
A
XIII
épü
nég
tern
kolo
juk
gen

152.
153.
154.

5. ábra. Somogyvár Szent Egyed apátságának alaprajza (Bakay Kornél nyomán)

ban elhelyezett téglából rakták. A falmag zúzott kőből készült és nagyon szilárd habarccsal kötötték össze (falvastagság = 135–165 cm). A bazilikában 12 félpillérre és 12 belső tartópillérre nehezedett a tető és a hajóelválasztó falak súlya. A görögkereszt alakúak az első, a téglalap alakúak a későbbi, XII. századi építési periódushoz tartoznak.¹⁵²

A korai románkori padozatot a XV. században leüllyesztették és négyeszetes mészkőlapokkal fedték le. A templomot fekete, fehér és piros színű freskó díszítette. A hajókat famennyezettel hidalták át és a főhajó kb. 17 m magas lehetett.

A XII. század végéig építhették az északi mellék-hajóhoz a négyzetes, alacsonyabb padlószintű mellékteret, amely sekrestye vagy káptalan-terem lehetett.

Az északi oldalon lévő 25x23,8 m² alapterületű, a XIII. században dél-francia mintára épült kolostor-épület (alatta korábbi periodusok nyomával) egy négyzet alapú udvart (quadratura) – középen ciszternával – vesz körül. A bencés regula szerint épült kolostorszárny legalább 18–20 szerzetes és a hozzájuk tartozó világi és szolgazemélyzet számára elegendő alapterülettel rendelkezik.¹⁵³ A templomot és

a kolostort gótikus (XIV. századi), majd reneszánsz (XV. század második fele) stílusban is átépítették. Külön sáncrendszer, majd legkívül széles (1,5–2 m) téglavárfalak védtek. Kívülről voltak a gazdasági és más épületek (köztük egy XIV–XV. századi kápolna is).

Magától értetődik, hogy a templom belsőben, s kívülről is jellegzetes Ny–K-i tájolású középkori sírok (kb. 250–300) kerültek elő.¹⁵⁴

Somogyvárnak egyébként még öt temploma, temetője és ossariuma is volt. A különböző, több ezerre tehető értékes leletanyag: kerámia, sirmelléklet, fegyveranyag stb. közül a faragott kőanyag emelhető ki, amelyben a franciás hatás közvetlenül is lemérhető.¹⁵⁵ Az a franciás hatás, amely 1230 körül is olyan jelentős, hogy Albericus Trois-Fontaines-i szerzetes írja, „hogy ebben az időben is többnyire franciákat vesznek fel”. Ekkortájt az egyházi, a liturgikus, a zenei, az irodalmi, az építészeti és általában a kulturális, művészi, francia kapcsolatok magyarországi érlelője.¹⁵⁶

Innen származik a megye leggazdagabb (kb. 900 db) díszesen faragott XI–XIII. századi köemléke.

152. BAKAY K., SMK 2 (1975) 194.

153. Uo. 203–206.

154. BAKAY K., SMK 2 (1975) 205.

155. MAGYAR K., Árpád-kori díszítőművészet Somogyban Studium Historicum Simigiense 1. Kaposvár 1978., 204–206.

156. BAKAY K., SMK 2 (1975) 206.

Somogyvár sokat vitatott és publikált faragott kőemlékei közül az első, az 1091–XII. század eleji főépítkezési szakaszához az ún. Szent Egyed miséje és a hátoldalának megfelelő oroszlános reliefek, a kórusrekesztő mellvédűdíszek tartoztak (III. tábla 2–3.). Ezek az óbudai Szent Péter prépostság hasonló jellegű díszével, valamint a tabáni és a gyulafehérvári Krisztus-timpanonok korával, stílusával egyeznek meg.¹⁵⁷

A XII. század második felének átépítési munkáikor készülhettek a Krisztus, a Gábrriel, a Tövishúzó és a Griffes, valamint a palmettás és az ornamentális díszű, figurális töredékek (I–III. tábla). Ezekkel rokon szobrászati megoldások, ornamentális díszek a közeli Pécsen találhatóak. Így a pécsi műhelyek franciaországi (Ile-de France, Burgundia, Rhône-vidék) Moissac, Toulouse és az észak-itáliai művészeti kapcsolatok tükröződnek rajtuk is.¹⁵⁸ Ilyen jellegű szobrászati díszek vannak a vallabrégues-i (Gard) egyháznak is. (I. tábla 6.)

A Somogyvári Madonna szobor (I. tábla 5.), amint azt Marosi Ernő kimutatta, az önálló, reprezentatív Madonnákon és a Három királyok imádása jelenetben elterjedt ábrázolási alaptípusnak felel meg. Stílusa a somogyvári kerengő elemeivel: az ötös pillér és kettes oszloplábazatok, valamint a hozzájuk tartozó női fejek figurális, két, férfifejet közrefogó állatfigurát ábrázoló kettős fejezetek, s a Krisztus fejek, kezess vállkövek, s a mindegyiken, de önállóan is megjelenő két barázdált levéllel tagolt kehellyel, illetőleg bimbóban végződő díszítés. Idetartozott még a csupán levelekkel tagolt kehelyfejezet is. A kerengő így egyes-kettes, illetőleg a sarokrészen ötös pillérlábazatokon elhelyezkedő, leveles kelyhes, valamint a kettős figurális, bimbós oszlopfelvezetekkel (III. tábla 1.) rendelkező oszlop- és pillérsorokkal futott körbe. A váltakozó oszlop-pillérritmust a figurális díszek változtatása is követte. A rendszerhez az 1,1–1,2 m-es fesz-távolsággal rendelkező boltozatos kerengőív tartozhatott (II. tábla 6., III. tábla 1.).¹⁵⁹

Ezek a somogyvári alkotások – Marosi szerint – 1215 táján az Ile-de-France-ból, Champagne-ból, Burgundiából érkező művészeti hatások szellemében dolgozó, önálló műhelyben készülhettek.¹⁶⁰

Ehhez a véleményhez az új, s eddig közölt ásatási anyag ismeretében, valamint a dél-franciaországi: Saint-Gilles-i, arles-i és a hozzájuk tartozó anyag közlése előtt nem fűzünk itt előzetes véleményt, megjegyzést. Csúpnán annyit, hogy a rozetta, a kagylószerű díszítések (II. tábla 3–5.) a pecten Jacobeus-hoz vezetnek. Valamint, hogy Teleki XIII. század második felére keltezett palmettás, szárnyas, kígyós (sárkányos)

diadalív-pillérfejezeti díszei a XI. században már említett, de a XIII. századra keltezhető Litér egyházának déli kapufaragványával hozhatók stíluskapcsolatba (V–VII. tábla). Az itt látható Szent Jakab – a Telekihez hasonló egytoronyú – egyház¹⁶¹ három láb vastagságú (99 cm) falból kiugratott kapuépítménye oromzatának lépcsősen visszalépő csúcsiveit elég meredek tetőzet fogja össze (V. tábla 1–3.). A timpanon és a timpanont keretező két ív (archivolt) hajlása azonos. A külső ív hajlása kisebb, s az ív magasabb. A két belső ívet tartó oszlopok fejezetének és lábazatának külső síkja teljesen egybeesik (V. tábla 4–5.). A belső fejezetek lapos levéldíszszel (tölgy, palmetta), az apostolok (Jakab, Péter) kagylós, tölgyleveles és palmettás díszítéssel rendelkeztek (V–VII. tábla). A falból kiugró legkülső oszlopok fejezete a leggazdagabb. A baloldalt két állatfejű, madártestű szörnyalak (sárkány), a jobboldalt palmettás szalagfonat díszíti. (VII. tábla 1–7.). Alul kétoldalt az oszlopokat oroszlánok tartották (VI. tábla 4–5.). A kaputimpanon mezejét eredetileg az ülő Maiestant (Krisztus) két oldalról kísérő, vagy imádkozó angyalok, esetleg evangelisták jelképei tölthették ki. Mint az a magvelone-i Ny-i kapunál is látszik (VII. tábla 7.).

A keleti oroszlános oszlopfelvezet palmettás ornamentális díszét Levárdy¹⁶² – többek között – Bourges Saint-Étienne templománál találta meg (VII. tábla 4.). Az egész kapu is franciás, Saint-Gilles-i jellegzeteséget mutat. Ehhez közvetlen analógiát a kétoldali emberfejet első mancsaiban szorongató oroszlánok (VI. tábla 4–5.).

Ez, végsősoron a székesfehérvári, a pusztaszeri és a vértesszentkeresztli hasonló apostolformák alapján a chartres-i típus többszörösen áttételes, XIII. század második felének „falun” való jelentkezése. Mindenesetre egy fontos területen és időben továbbélő láncszeme a vértesszentkeresztli és a somogyvári XII–XIII. század eleji „franciás” faragványoknak.

A Somogyváron esetleg a XIII. század elején dolgozó műhely stílushatása érződhet – Somogytúron, Telekin keresztül – a szomszédos, Somogy ÉK-i sarkától nem messze lévő Litéren, akár már a XIII. század első felében, közepén (V–VII. tábla).¹⁶³ Mint ahogy nagyon fontos a Litér közelében lévő – a XIII. század első felében épített – Gyulafiratót premontre-i egyház káptalantermének árkados, oszlopos ivindítása. A finoman faragott pillér és bimbós, leveles fejezete a somogyvári kerengő leveles oszlopának szinte kicsinyített mása (IV. tábla 1–3.).¹⁶⁴ Ezek a bimbós, leveles és sárkányos oszlopfők figyelhetők meg a jáki körhöz tartozó Magyarszecsőd D-i kapuzatán (IV. tábla 4–5.).

157. MAROSI E., TSZ (1980) 1. 132.

158. Uo. 137.

159. MAROSI E., Műv. tört. Ért. (1972) 2. 93–101.

160. Uo. 100.

161. LEVÁRDY F., A litéri román kapuzat Magyar Műemlékvédelem 1967–1968., 269–282. (Továbbiakban: Levárdy 1968.) A litéri kapuzat sárkányához hasonló a

magyarszecsödi (Pálóczi H. A., Savaria 7–8. 1973–1974.) 1979. 133–178.

162. LEVÁRDY 1968., 278.

163. DERCSÉNYI 1972., 194.

164. A később közlésre kerülő dél-francia emlékekhez is hasonlítható. A magyarszecsödi két fotó közlésre való átadásáért ezúton mondok köszönetet Pálóczi Horváth Andrásnak.

3. A LANGUEDOCI SAINT-GILLES
(IX–XIII. SZÁZAD)¹⁶⁵

1. A Szent Egyed és Péter-Pál apátság

Az első apátság (VII–X. század közepe)

A későbbi Saint-Gilles-i apátság őseit a VII. században egy, a Kis-Rhône fölé emelkedő ókori oppidum mellett alapították és először Szent Péter és Pál tiszteletére szentelték. A VII. században és a VIII. század elején ezen a környéken élt remeteként az athéni származású Aegidius (Saint Gilles)+721 (?), aki – Rómán keresztül – átzarándokolt a languedoci Flavianus völgybe. Legrégibb legendája nevének jelentése alapján keletkezett.

A remetét magányában egy szarvastehén táplálta. Wamba (Flavius) király vadászai üzőbe vették a szarvast. Amikor az a remetéhez menekült, a vadászok nyila a szent remetét sebezte meg. A király – a remete kérésére – azon a helyen kolostort alapított. A szentté vált remete sírja a IX. század közepétől tömegesen idevonzotta a zarándokokat, így – a Szent Péter és Pál titulus mellett – a Szent Egyed patrocínium lett az elsődleges.

A Flavius király által adományozott földeken kialakult Szent Egyed zarándokhely tette lehetővé a XI. század elején, hogy az apátság közvetlenül a Szent-szék (a pápa) védelme és fennhatósága alá kerülhessen. Ezt persze a vidék tényleges és nagyhatalmú feudális urai – többek között – a toulouse-i grófok, csak egyházi vonatkozásban ismerték el. A XI–XIII. században (az utóbbi elejéig) Saint-Gilles és az apátság kegyurának tartották magukat.¹⁶⁶

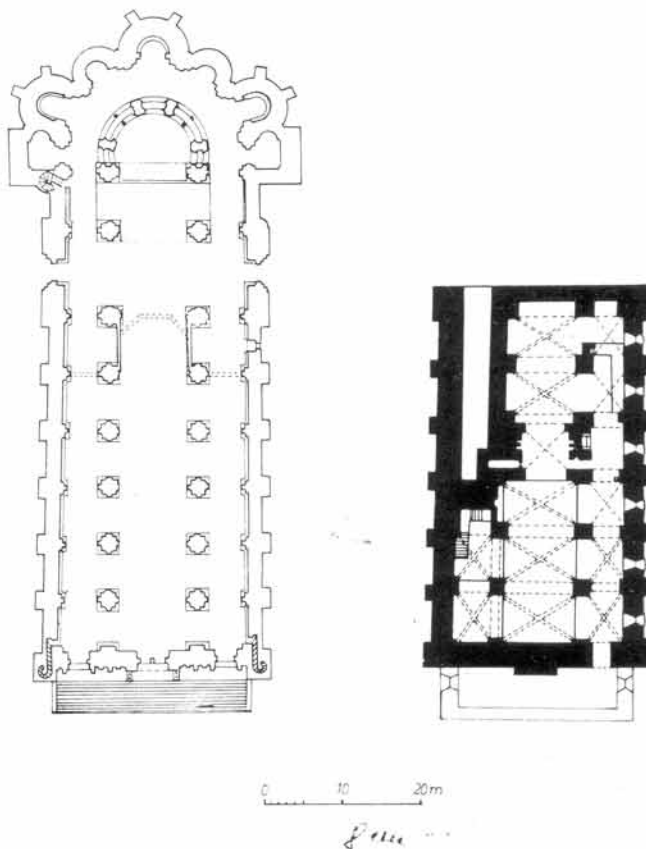
Saint-Gilles felemelkedését jelentette, hogy 1066-ban a pápa Clunyhez csatolta. Ekkor Hugues, Nimes és Narbonne grófnője a clunyi apátságnak adományozta, azzal, hogy „teljhatalommal átalakítsa és igazgassa”. Ezt a főhatóságot a Saint-Gilles-iek csak 1077-ben ismerték el, s ekkor VII. Gergely pápa bejelentette a két apátság egyesítését.

1091-ben pedig – a korábbi tárgyalások, megegyezések értelmében – már a Saint-Gilles-i anyakolostor egy francia fiálét hoz létre a magyarországi Somogyváron. (1. ábra)

A második, az ún. nagy egyház építése (XI–XII. század)

A kriptával (Szent Egyed sírja), három hosszanti és egy kereszthajóval, kórossal és kápolnakoszorús szent-

téllyel, tornyokkal, valamint a templomhoz csatlakozó új, domborművekkel díszített három kapus, Ny-i bejáratral rendelkező épület esik erre az időre (VIII–XXVI. tábla). (6. ábra 1–2.)

6. ábra. A Saint-Gilles-i apátság egyházának és a templomának alaprajza (R. Saint-Jean nyomán)

Az építkezés első szakasza (XI–XII. század első évei)¹⁶⁷

A pápák védelme, a francia királyok és a toulouse-i grófok adományai és a remeték felajánlásai tették lehetővé, hogy az Egyed sírját befogadó kegyhely fölé egy nagyobb templomot építhessenek. Az építkezés előrehaladását bizonyítja, hogy II. Orbán pápa 1096-ban már fel is szentelte az új bazilika oltárát.

A XII. század első éveiben összetűzés történt a szerzetesek és feudális uruk, a toulouse-i gróf között. Ekkor a nagy apátsági templom építése félbeszakadt.

165. A Saint-Gilles-i, illetőleg a köréhez tartozó fejezetek az 1967-es dél-franciaországi ásatásokon (Montpellier, Saint Mathiue de Treviers stb.) való részvétel, valamint az 1971-es és az 1980-as tanulmányutam, az ottani régész kollégákkal (Nimes, Saint-Gilles, Psalmody, Montpellier stb.) folytatott megbeszélések, az ásatási eredmények figyelembevétele révén készültek. Ezúton mondok köszönetet V. Lassalle-nak, R. Saint-Jean-nak, W. Stoddardnak, V. R. Jeolas-nak, J. L. le Strat-nak, P. Vannuccinak fontos támogatásukért.

166. ROBERT SAINT-JEAN: La sculpture à Saint-Gilles-du-Gard. Languedoc roman, Zodiaque 1975, 298–301. (Továbbiakban: R. SAINT-JEAN 1975.) ROSELYNE VICTOR-JEOLAS: Saint Gilles Nimes 1981., 25–64. (Továbbiakban: R. V. JEOLAS 1981.) MARIE-FRANCOISE GRIFFEUILLE: Saint-Gilles. Édition Notre Dame 1980. vezető.

167. R. SAINT-JEAN 1975., 298–299.

Az építkezés második szakasza (1116–1120)

Hugues (Hugó) apát csak 1116-ban – a pápa segítségével kezdhetett el újra az építkezést. Ezt tanúsítja a hajó első déli támpilléreinek aljára vésett felirat: „ANNO DOMINI MCXVI HOC TEMPLUM SANCTI EGIDII AEDIFICARI CEPIT MENSE APRILI FERIA II IN OCTAVA PASCHE”.

Ekkor már az előző terveket teljesen megváltoztatták. Meghagyták ugyan a XI. században emelt falakat, de a külső talajszint fölött épülő bazilika egy altemplomot is kapott. Ez a kétszintes épület a kegyhelyet magában foglaló altemplomból vagy kriptából (60 m hosszú), illetőleg egy – a kriptánál keleti irányban sokkal hosszabb – felső templomból állt (98 m hosszú) (VIII–XI. tábla).

Ez az építkezési szakasz még az elsónál is rövidebb volt, mivel kiújult az ellentét Alfonz Jordán toulouse-i gróffal. A szerzetesek még mindig visszatartották a főhatóságot, illetőleg a cluny reform végrehajtását.

Az építkezés harmadik szakasza (1132–1179)

1132-től (a cluny fennhatóság végleges elfogadásának az időpontjától) 1179-ig a viszonylagos nyugalom és a legnagyobb fellendülés hosszabb időszaka következett az apátság számára.

Az építkezés újrakezdésekor már Saint-Gilles főhatósága alá – az első helyen szereplő somogyvári mellett – két monostor, négy prépostság, kilenc-tíz egyház és több kápolna tartozott, birtokokkal, különböző javakkal.

A Pierre d' Anduze apát által újrakezdett építkezés során fejezheték be a kriptát, építhették fel a kórust, a Ny-i homlokzatot és a hajó nagy részét.

Ez a zarándokjárás csúcsideje. Az apátság körül egy nagy kereskedőváros alakul ki kilenc plébániával. Saint-Gilles Rhône parti kikötőjét minden irányból kereskedők, hajósok és keresztiesek keresik fel.

Az építkezést az albigensekhez közel álló petrobuziánus tan hirdetése, valamint a feudális háborúk zavarták meg. 1136-ban éppen a templom előtt égették meg az eretnek Pierre de Bruys-t.

Az építkezés negyedik szakasza (1185–1209)

1179–1185 között V. Rajmund toulouse-i gróf harcolt a nimes-i püspökkel és az aragóniai királlyal. A város számos templomát fosztották ki és égették fel.

VI. Raymund gróf ekkor az ősei által az apátságtól alig néhány lépésnyire épített várat megerősítette. S mint az apátság hagyományos ellensége az általa igaznak tartott eretnekség védelmezője is volt. 1209-ben a pápa legátusát, Pierre de Castelnaut – éppen Saint-Gilles kapui előtt – gyilkolta meg a gróf egyik

hűbérese. A kiközösített VI. Raymund pedig a Saint-Gilles-i egyházban végezte el az ún. canossa-járást.

Az 1209–1226 között itt folyó ún. albigens kereszties hadjáratok idején természetesen szünetelt az építkezés. Ugyanakkor egyetlen olyan forrásról nem tudunk, amely utalt volna arra, hogy a háborúk során az apátsági templom megsérült volna.

Az építkezés utolsó, hanyatló szakaszai (XIII. század vége–XVI. század eleje)

Az 1226-os béke révén a királyság kezére került az egyház. Az építkezések Szent Lajos uralkodása idején is folytak. A király kétszer is (1254-ben és 1270-ben) meglátogatta a várost és az apátságot.¹⁶⁸

1265-ben a szerzetesek Martin de Lonay építésszel kötöttek szerződést. VI. Kelemen pápa, Saint-Gilles szülőtte, bűnbocsánatot hirdetett azoknak a hívőknek, „akik segédkezet nyújtottak az egyház építéséhez”. A zarándoklás így is hanyatlott. Pénzügyi okok miatt a főhajót a kereszthajóval csak a XIV. század elején kapcsolhatták egybe. 1417-ben még a harangtorony sem volt kész. (6. ábra) 1506-ban II. Gyula pápa, mint egykori Saint-Gilles-i apát, újból bűnbocsánatot hirdetett azoknak a zarándokoknak, akik az építkezés befejezéséhez hozzájárultak. Ez azonban nem valósult meg, mivel 1538-ban III. Pál pápa szekularizálta és káptalanná alakította át az apátságot.¹⁶⁹

Az apátság első pusztulása (1562–1622)

1562-ben egy protestáns csapat felgyújtotta és kifosztotta az apátságot. Majd miután felégette a könyvtárat és a levéltárat, muskétalövésekkel csonkította meg a kapuzat híres szobrait. Az ekkor pusztító tűzvészkor szakadt le a templom hajójának a boltzata.

Ezután 1574-ben folytak az újabb harcok, amikor Uzes herceg katolikus serege megpróbálta visszafoglalni a várost Montmorency-Damville protestáns csapataitól.

A város hatvan éven keresztüli urai, a protestánsok itt állandó helyőrséget tartottak. Egyik fontos pontjuk az erődítménnyé átalakított apátság volt.

1622-ben a királyi csapatok elől menekülő protestánsok a kórust és a hajók egy részét a földig lerombolták.

Az első újjáépítés, átalakítás (1650–1665)¹⁷⁰

A városi polgárok csak 1650-ben kezdhették el a félig lerombolt és háromnegyed évszázada elhagyott egyház helyreállítását. A harangtorony beomlása révén üresen tátongó hatalmas hajót nem tudták eredeti formájában helyreállítani. A még meglevő falak felhasználásával a hajó első hat oszlopközénél megrövidítették, leválasztották, vagyis egy kisebb templo-

168. Uo. és R. V. JEOLAS 1981. 5–90.

169. Uo.

170. R. SAINT-JEAN 1975., 302.

mot alakították ki. Olyan módon, hogy a régi hajót – a lerombolt kereszthajó magasságában – egy sokszögű szentéllyel zárták le. Csúcsíves boltozattal fedték be. A nyugati kapuzatot egy keskeny homlokfal tetőzte be. A Ny-i román homlokzatot 1665-ben állították helyre. A központi timpanont teljesen átalakították és az oldalkapukat befalazták, valamint a délnyugati sarokban egy szerény harangtornyot emeltek (X–XI. tábla). (6. ábra 1.)

A második, kisebb pusztulása (1789 táján)

Az elpusztult, romos és elhagyatott román kórust csupán a nagy francia forradalom idején rombolták le. Egyedül a kereszthajó északi lépcsője, a híres Saint-Gilles-i csigalépcső maradt meg fennálló formában. Az utóbbit a városi közjegyző mentette meg (X–XI. tábla).

A második és a jelenkori újjáépítések (1842–)

A XIX. században elsősorban a homlokzat helyreállításával foglalkoztak. A Ny-i bejárat és homlokzat jelenlegi formában való általános helyreállítását 1842-től 1868-ig végezték el. Ekkor építették azt a széles lépcsőt, amelyen ma a három kapuhoz jutunk. Ez azonban jelentősen megváltoztatta a homlokzat eredeti arányát is.

Ekkor alakították át a kórus romjait is köztérre. A szentély közepén a város szülőltének, IV. Kelemen pápának a szobrát helyezték el.

A ma is látható felső templomépítmény XVII. századi rekonstrukció. Ennek a során a román hajó oldalfalait és öt első oszlopközének pilléreit használták fel. A pilléreket és a falakat a nagy oldalárkádok szintjéig tartották fenn. Az eredeti íveket lebontották és a helyükre nehézkes és esetlen hatású alacsony íveket építettek. A román építkezés utolsó nyomait, a hatalmas négyszögletes pilléreket támasztékos, tagozott alapú és korintusi oszlopfőkkel vették körül. A pillérek viszont még az eredeti, alacsony, széles, négyszögletes talpazatokon nyugszanak, amelyeket még a zarándokok használtak ülőpadnak. (IX–XI. tábla)

Az altemplom (kripta) és Szent Egyed sírja¹⁷¹

A legérzékenyebb románkori építészeti és szobrászati emlékek az ún. kriptából, az altemplomból maradtak fenn (VIII. tábla 1–3., 6. ábra 2.).

A templom déli falánál, a második támfalon olvasható, hogy a Szent Egyednek szentelt templom építése 1116 április havában húsvét hétfőn kezdődött (második szakasz).

A Saint-Gilles-i altemplom azonban nem a felső templom kórusa alatt (ahol a legtöbb, szent sírja fölé épített román kripta található), hanem a hajó hat nyugati oszlopköze alatt készült el. Ez a rendellenes-

ség talán magyarázható a talaj keletről nyugatra való lejtésével is, de inkább azzal, hogy a már meglévő kegyhely (a sír) köré kellett építeni az altemplomot. Gondolni kellett a nagyarányú zarándoklásra. A zarándokok nagy tömegeinek a befogadására készült a tágas három hajó. Eredetileg nem ebben a formában tervezték az építkezést. 1116-ban, mikor a felső templom falai már bizonyos magasságban álltak, kezdték el építeni a két egymás fölé helyezett egyházat. Ezt bizonyítják a pillérek akkori átalakításai és a három hajó befedésével kísérletező különböző boltozatrendszerek. A XII. század első felében továbbépített kriptát csak fokozatosan boltozták be. Mégpedig a felső templom építésének haladási irányában, vagyis nyugatról keletre. Egymás után (vagy egyidejűleg?) három boltozattípust építettek: keresztboltozatot a legrégebb oszlopközök fölé (kegyhely és a déli oldalhajó), a tagozott profilú, az északi gótikából vett csúcsíves boltozatot (a déli oldalhajó utolsó oszlopközei); végül a nagyon alacsony ívelésű, téglalap profilú ún. lombard csúcsíves boltozatot a főhajó és az északi oldalhajó legszélesebb oszlopközei fölé.

Egyedül a kegyhely előtti középső oszlopköz kapott díszesebb építészeti megoldást. Itt a pillérek – az alapzathoz hasonló – barázdált borítást nyertek és a sarkokban barázdált pilasztereket képeztek ki. A keresztíveket elegáns, berakásos szalagmotívum díszítette. A zárkövön egy csodálatosan szép – stílusában a Ny-i homlokzaton lévővel azonos – áldást osztó Krisztus látható (VIII. tábla 2–3.).

Szent Egyed szarkofágja előtt 1154 után, amikor a pápa a szent sírt felkereső zarándokoknak bűnbocsánatot hirdetett, nagy tömegek tolongtak. A Massif Centralról leereszkedő ókori regordanai út ekkor kapta a Chemin de Saint-Gilles nevet. Ekkor vált az apátság a compostellai zarándokok kiváltságos pihenőhelyévé. A XII. század krónikásai és a tudelai Benjámin rabbi megemlékeznek arról a tömegről, amely a szeptemberi zarándoklás idején a bazilikában összegyűlt.

A reformáció pusztításai elől elrejtett Szent Egyed szarkofágot 1865-ben tárták fel. A kegyhely oszlopközének a talajszintjét majdnem két méterrel lesüllyesztették, s annyira átépítették, hogy ma már eredeti állapotában lehetetlen helyreállítani. Hipotétikusan tétélezhetjük fel, hogy a szent sírja felett volt az az oltár, melyet 1096-ban II. Orbán pápa a szent tiszteletére felszentelt. A jelenlegi dísztelen kőszarkofágon a XI. századnak látszó felirat: + IN HOC TUMULO QUIRSCIT CORPUS BEATI AEGIDII található (VIII. tábla 1.).

A kórus és a szentély régészeti emlékei¹⁷²

Az 1970-es évekig köztérként szereplő objektumokat néhány éve lezárták és ásátásokat indítottak a

171. Uo. 43–44. és R. V. JEOLAS 1981. 77–81.

172. R. SAINT-JEAN 1975., 43. és R. V. JEOLAS 1981., 81–82.

területén. A látható romok így is jól mutatják a szentélykörüljáró ambulatoriumát és öt gótikus kápolnáját (6. ábra 1.) Az egészből kiemelkedik a szentély, amelyet magas alapzattal emeltek meg (emporium). Ezen láthatók a kórust övező körterület és oszlopköz ikeroszlopainak tagozott talapzatai (IX–XI. tábla). A talapzatok külső sarkain virág (rozetta, apró szírmúrózsa), eper, tekergő kigyó, kecske, kutya és orosz-lánfej, valamint az egyik lábával az oszlopláb alá szoruló ember került megformálásra (XIII–XV. tábla).

A szentélyrészen, az egykori oltár helyén (IV. Kelemen szobra mellé) a Saint-Gilles-ben előkerült római és IX–XI. századi faragott kövek, antikizáló, bizánci akantusz leveles oszlopfők korai típusai, oszloptörzsek fekszenek körben. Az egész szentélyt, a körüljárót a római géniuszokkal díszített szarkofágok fogják közre. Spontán elhelyezett (eldöntött) római és középkori oszloptörzsek, pillérek találhatóak nagy számban (XII. tábla).

A XVII. századi (új) szentély és a románkori szentély közötti területen közel egy évtizede ásatások is folynak; az 1980-as évek közepétől megkezdődő helyreállítások előzményeként (X. tábla 1.).

Az egyetlen magasan megmaradt toronyszerű fal (La Tour) a kereszthajó északi folyosójáé (X. tábla 1–4.). Ezen – egy nagy, antikizáló motívumokkal (tojás-, gyöngy- és szívsorokkal) szegélyezett – oculus és egy levél- és alakdíszes, konzolokkal alátámasztott, akantuszleveles, faragott párkány maradványai figyelhetők meg (X. tábla 3–4.). Ez a díszítés nagyon hasonló a nyugati homlokzaton talált faragványokkal. Bizonyítja, hogy eredetileg a két építkezés egyidőben történt.

Az említett párkány – a pillérek fölött – vállköben folytatódik és a tartóoszlopok korinthusi oszlopfői felett abakuszt alakít ki. Az egyik oszlopfőből széttárt szárnyú angyal emelkedik ki, fátójjal takart kezében kerek tárgy (ostya vagy ereklye?) van (X. tábla 4.).

A támasztó oszlopok, pillérek szerkezete világosan jelzi, hogy azokat a román (donga- és kereszt) boltozatok alátámasztására szánták. A párkány felett ferdén elhelyezett boltvállakkal módosították a csúcsívek megtámasztására.

Jól látható ez a szerkezeti változtatás a megmaradt pillér déli oldalán is. Különösen a keleti oldalon, ahol egy berakásos, szalagdíszes csúcsív indítása maradt meg. Az iv itt egy anygallal díszített és a támpillér sarkába beékelte konzolra támaszkodik (X. tábla 3–4.).

A szépen, hosszú mészkövekből faragott kősorokból rakott falat lőrészerűvé szűkülő, magas, de viszonylag keskeny ablak töri át (XI. tábla 6.). Több helyen téglalap alakú kisebb ablak és gerendavéghely is látszik (XVII. tábla 4–5.). Ebben a vastag falban helyezkedik el a gyűrűs boltozatú híres Saint-Gilles-i csigalépcső. Rakásának, szerkezetének tisztasága és kövezésének a tökéletessége már a XVII–XVIII. század-

ban híressé tette (XVII. tábla 1.). Kőfaragó vándorlegények vagy az 1650–60-as évek kőfaragói keresték fel. Gyakran nevüket vagy jelmondatukat is bevészték, így 1656-ban egy verduni (XVI. tábla 3.), 1657-ben az angyalos címert készítő nancy-i (XVI. tábla 4.) vagy az ugyancsak akkortájt szívbe és azon belül nevét körbe véső meolon-i (XVI. tábla 6.), illetőleg az a dijoni, aki 1661-ben még a kőfaragó kalapácsát is megmintázta (XVI. tábla 5.). Vagyis a Ny-i homlokzati bejárat szobordíszének újrafaragói, restauráló mesterei is köztük lehettek.

Egyébként másutt is megfigyelhetők a XI–XIII. századi építkezések külső, nagyobb, hosszú köveket – kötésben váltó – hézag és sarokkiegyenlítésnél kisebb és vékonyabb köveket felhasználó rakásmódja. Jól meg lehet különböztetni a XVII. század közepi – a leválasztásnál használt – arányosan kisebb kövekből készült külső falszövetétől (XVII. tábla 2–5.).

Az apátsági templom É-i, külső falán, a románkorinak látszó részen is kőfaragójeleket: ↓, L és ↑ alakúakat, valamint kisebb, helyenként négyzet alakú kövek ritmikus váltogatását a hosszabb, téglalapalakúakkal. A falsarkoknál jól megfigyelhető, így a D-i kolostorszárny felé, a szabálytalan, apróbb, nagyobb kövek kiegyenlítő váltogatásával kialakított falszövet. Ez vezethetett egykor – a már javarészt felső szintjeinél elpusztult, csak az alsóban meglévő – dongaboltozatos pincerendszer, az egykori kétszintes kolostor felé (XVII. tábla 2–3.).

A felső templom Ny-i bejárat homlokzata¹⁷³

A mai, a Ny-i három kapuhoz vezető széles lépcsősor (XVIII. tábla 1.) a XIX. században keletkezett és a XVII. században épített félköralakú lépcső helyére került (7. ábra).

Azonnal szembeütő a kapuzat vízszintes díszítősorának kompozíciója. Ahol a frízek és a gazdagon mintázott koszorúpárkányok – a sima vagy csak egyszerűen barázdált – osztópárkányokkal váltakoznak. Ezek a zónák szépen kihangsúlyozzák a homlokzat minden kiszögellését beborító – antikizáló díszítést. A díszítópárkányokat, az abakuszokat és a vállköveket, ugyanis gyöngy- és csigasorok, szívleces, görög (meander) mintás és akantuszleveles sorok díszítik (XVIII. tábla 1–3.).

A barázdált, pilaszterekkel elválasztott fülkékben lévő apostolok és arkangyalok felett egy hajlékony és sűrű akantuszlevél-indával díszített pompás párkány fut végig. Az antik kompozíció legeredetibb emléke az ún. soffítás és – a homlokzatot félmagasságban metsző – faragott szélű párkányzat.

Hat római márvány- és gránitoszloppal alátámasztva portikus módjára létesít szerves kapcsolatot a három kapu között (XX. tábla 1–6.) Profilját, amely az ún. „kiszélesítésekben” (párkányzatban) átveszi az alap-

173. R. SAINT-JEAN 1975., 301–302. és R. V. JEOLAS 1981., 82–88. valamint WHITNEY S. STODDARD: The facade of Saint-Gilles-du-Gard. Its influence on french

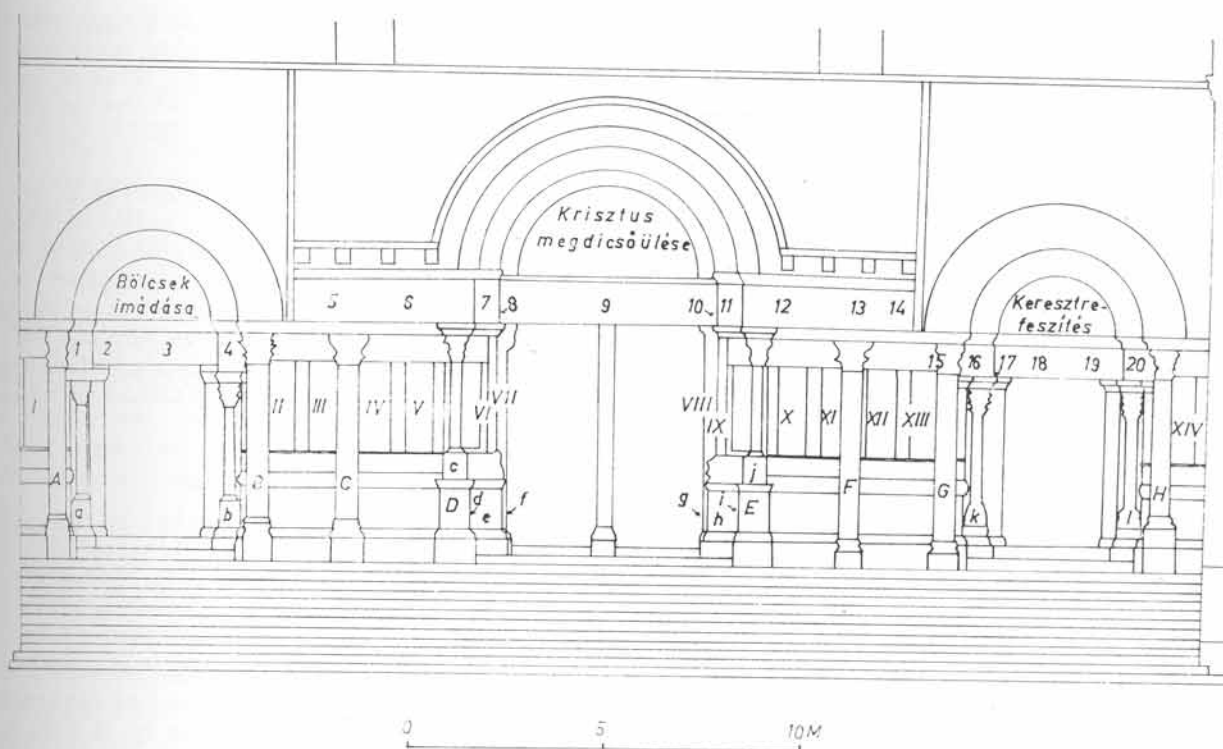
sculpture, Middletown, Connecticut, 1973., 1–340. (Továbbiakban: STODDARD 1973.)

zatok
puk k
szoka
találh
fenne
hárm
homl

A, B,
D, E,

a Or
b On
c Ma
d Sin
e Áb
f Ká
g Sz
h Bál
i Sár
j Dá
k Me
l Tér

I S
II S
III S
IV S
V IF
VI S
VII S
VIII I

7. ábra. Az apátsági egyház Ny-i kapujának homlokzati rajza (R. Saint-Jean nyomán)

zatok akantusz- és meandermintás díszítését, a kapuk között szarvasmarhák (XX. tábla 8.) és vadállatok szokatlan menete élénkíti. Hüllők és emberi maszkok találhatóak – a prédára leső oroslánok mellett – a fenyegető állatseregletben. Ha a Saint-Gilles Ny-i hármaskapuzat képletrendszerét nézzük (7. ábra), a homlokzat vázlata a következő:

A, B, C, F, G, H Újra felhasznált antik oszlopok
D, E A pitvar előreugró lábazatai

- a Oroszlánok által leterített alak
- b Oroszlánok által megtámadott kecskések
- c Majmok, tevé, oroslánvadászat
- d Sima tábla (átalakítás)
- e Ábel megölése
- f Káin és Ábel áldozata
- g Szarvast üző kentaur
- h Bálám próféta
- i Sámson, Szoptató nőstényoroszlán
- j Dávid története: az Angyal hívása, Góliát halála
- k Medvék és alakok
- l Térdelő alakok

- I Szent Mihály arkangyal
- II Szent Máté
- III Szent Bertalan
- IV Szent Tamás
- V Ifjabb Szent Jakab
- VI Szent János evangélista
- VII Szent Péter
- VIII Idősebb Szent Jakab

- IX Szent Pál
- X Apostol
- XI Apostol
- XII Apostol
- XIII Apostol
- XIV Sátánnal harcoló arkangyalok

- 1 A jeruzsálemi bevonulás előkészületei
- 2 Apostolok menete
- 3 Krisztus bevonulása Jeruzsálembe
- 4 Jeruzsálem lakói fogadják Krisztust
- 5 Judás megkapja árulása díját
- 6 Krisztus kiüzi a kufárokat a templomból
- 7 Lázár feltámadása
- 8 Péter megtagadásának megjövendölése és a lábmosás
- 9 Az Utolsó Vacsora
- 10 Judás csókja és Krisztus elfogatása
- 11 A Krisztust elfogó katonák
- 12 Krisztus Pilátus előtt
- 13 A megostoroztatás
- 14 A keresztvivés
- 15 Az emmausi tanítványok
- 16 Krisztus és Mária Magdolna: „Noli me tangere”
- 17 Krisztus a bethánai házban
- 18 A Szent Asszonyok illatszereket vásárolnak
- 19 A Szent Asszonyok megtekintik a sírt
- 20 A Szent Asszonyok elmennek az apostolokhoz és Krisztus megjelenik az apostoloknak

Timpanonok
Bal A – Bölcsek imádása

Középső – Krisztus megdicsőülése
Jobb – Keresztrefeszítés

Vagyis a felső soron táruul fel a Passió elbeszélő fríze: a baloldali kapun Krisztus jeruzsálemi bevonulásával kezdődik és a jobb oldali kapu párkányzatában végződik. Ott, ahol a feltámadt Krisztus hűsvét este megjelenik tanítványainak. A négy egymás fölé helyezett sorokban lévő a talapzatok, a szoborpillérek, a frízek és timpanonok, vagyis a homlokzat egy teológiai összesítést jelenít meg.

A baloldali kapu (7. ábra)

Egy antik oszloppal félig eltakarva – a saroktámfal és a kapu tartóoszlopa közé zártan – találjuk Szent Mihály arkangyal alakját (XXIII. tábla 1-2.). Válán könnyű kabáttal, melynek széle felfúvódva, visszahajolva lebben fel. A tunikába öltözött arkangyal lándzsája hegyét a sárkány torkába döfi. A szobor a Saint-Gilles-i művészet kiemelkedő alkotása (XXIII. tábla 1-2.).

Magát a kaput két antik gránitoszlop fogja közre (XIX. tábla 1.). A jobboldalit, amelyek a lombard módon kuporodó oroszlánpárokra nyugszanak, a XIX. században részlegesen kijavították (XXI. tábla 1-3.).

A kapu márványoszlopai is oroszlánokra támaszkodnak. A baloldali oroszlánok egy leterített embert marcangolnak. A jobboldalon pedig egy lábait szétvető kecske elkeseredetten küzd a két rárontó vadállattal. Ezek a jó és a rossz harcának szimbólumai.

A kapu erősen megcsonkított timpanonjában lévő Bölcsek imádása egy, a Languedocban hagyományos kompozíció szerint készült. Az ún. lágy stílusban készült Szűz testtartása, a térdén ülő gyermek természetes arányossága, a Bölcsek alakjának finom aránya megkapó (XIX. tábla 3.).

A kapu párkányzata feletti frízekben szerepelnek az ún. Passió jelenetei, a jeruzsálemi bevonulás epizódjaival (XIX. tábla 3., 4.). Készítője a témát az ókeresztény szarkofágoktól kölcsönözte és az apokrif evangéliumokkal gazdagította. Ez a románkori művész igen tehetséges és ötletgazdag volt, mint azt a realista felfogású számarepizód is mutatja.

A Krisztus elé vonuló alakok dinamizmusa, ellentétes megfogalmazása nagyon kifejező. A jelenet legfigyelemre méltóbb alakja, az egyetlen, akinek arca épen maradt, egy pufók arcú, mosolygó gyermek, aki egy pálmafára kapaszkodik, hogy ágat törjön.

Az 1. és 2. kapu közötti (u. baloldali) kapuköz (XXIII. tábla 3.), 7. ábra)

Itt a párkányzaton a Passió-fríz három epizóddal folytatódik: Kajafás megfizeti Judást, Krisztus kiűzi a kufárokat a templomból és a Bethániai Lázár feltámadása. Ezek az időrendi kapcsolat hiánya és a művészi kvalitásuk miatt meglepőek és egyenetlenek. A második tábla, amely kimunkáltabb, a Szent Mihály mesterének az alkotása.

Alul az oszlopok közötti részen (a középső sorban) lévő téglalap alakú fülkékben négy apostolszobor erőteljes alakja található. A Szent Mátét és Szent Bertalant ábrázoló első kettő Brunus szobrász műve, mivel itt szerepel a BRUNUS ME FECIT felirat (XXIV. tábla 1.).

Brunus stílusán itt nagyon észrevehető az antik szobrászat hatása: monumentális, statikus és kifinomult ábrázolási mód. Egészen más stílusú a két következő alak: Szent Tamás és ifjabb Szent Jakab, akiket a homlokzat legkevésbé antikizáló szobrásza, az ún. rejtélyes Szent Tamás mestere mintázott (XXIV. tábla 2.). Nagyon szép a két apostolcsoportot elválasztó – barázdált oszlop tetején levő széttárt szárnyú szokkal díszített, román oszlopfő.

A középső vagy főkapu (7. ábra)

A barázdált díszű alapzat szintjén két előreugró lábazat, valamint rajtuk – támasztó jelleg nélküli – ikeroszlopok állnak. Ezek egy félig kész, boltozott pítvar maradványai. A négy oszlopocska és a külső oszlopfők csupán XIX. századi helyreállítások.

A baloldali lábazaton két fehérmárvány-tábla vésett féldombormű Káin és Ábel, az ókeresztény szarkofágok ismert témáját vázolja fel. A Szent Tamás mesterére emlékeztető alkotás, a homlokzatra merőleges dombormű a román kompozíció kis remekműve (XXII. tábla 7.).

A jobboldali bázis féldomborművei erősen megsérültek. Az első belső tábla egymásba fonódó körökben egy szarvast űző kentaurt ábrázol (XXII. tábla 6.). A román szobrászatban ez az antik motívum egy keresztényesített, mítikus vadászati téma. A külső tábla megismétli a metszőkörök motívumát, de benne egy kölykét szoptató, felágaskodó, ordító nőstényoroszlán szerepel. Mellette találjuk – az oroszlán torkát szorongató – Sámson bibliai témáját.

A középső kapu kiugrásának bázisai, valamint a fehérmárvány ikeroszlop talapzatai különös, faragott díszítést kaptak. (Sajnos, ezeket az erózió már nagyon megrongálta.) A baloldali talapzat egyik oldalán két egymáshoz kötött majom szerepel egy teve kíséretében (XXII. tábla 3.). A másik két oldalon egy sebzett oroszlán és két vadász fantasztikus harcát találjuk. A jobboldali talapzat Dávid történetét mutatja be: az északi oldalon a nyáját őrző ülő és lanton játszó ifjú Dávid az angyal hívására megfordul, a déli oldalon levágja a leterített Góliát fejét (XXII. tábla 4.).

A középső kapu bélében fenyegető emberevő oroszlánokra helyezett négy apostolszobor (XXI. tábla 4-6): Szent János, idősebb Szent Jakab és Szent Pál Brunus műve, Szent Péter pedig Szent Tamás mesteréé (XXIV. tábla 3-4.).

Az antik eredetű márványtömbökbe vésett négy vadállat rettentő szájával két embert és két állatot köztük egy hatalmas kost marcangolnak (XXIV. tábla 3-4.).

Az apostolok ábrázolásai valóságos szobrok. Nincsenek fülkébe helyezve, mint az előzőek, hanem kintről állnak. A pompás akantusz-indadíszes architrávot közvetlenül a fejükkel (János és Jakab) vagy keskeny, díszített vállkövel (Péter és Pál) támasztják alá. Az architrávon csodálatosan finom és elegáns indadíszek, valamint a boltlábak két külső tábláján madarak, nyulak, egy gém és egy kis emberalak figyelhető meg (XXIV. tábla 3–4.).

Míg a jobboldali kapubélleten idősebb Szent Jakab és Szent Pál alakjában Brunus mester avatott és kifinomult stílusát ismerjük fel (XXV. tábla 1–2.), addig a középső kapu párkányzatán folytatódó Passió-fríz Péter megtagadásának megjövendölését bemutató ábrázolása – a homlokzat legantikizálóbb szobrászatának –, az ún. Lány Redőzetek mesterének a munkája. Ikonográfiája közvetlenül az őskeresztény szarkofágoktól származik. A mélység érzékeltetésére – a két sorban háromnegyedes oldalnézetben ülő apostolok előtt – Krisztus és Péter egymással szemben szoborszerűen emelkednek ki (XXVI. tábla 4.).

A kapu támpilléreinek tetejére helyezett két csodálatosan szép sas által alátámasztott párkányzaton a Passió két fő mozzanata: az ún. Lábmosás és az Utolsó vacsora jelenete szerepel. Ezek egyfajta élet-szerű realizmust mutatnak.

A jobboldali párkányzat fríze menekült meg egyedül a protestáns képrombolók dühétől. Itt a Judás csókja és a Krisztus elfogatása című epizód található. A készítő művész mesterien és életszerűen ábrázolt egy csomó alakot, akik közönséges, gyűlölködő vagy gunyoros arccal, festőien rendezetlen öltözkében láthatók.

A középső timpanon, ahol az evangélisták jelképeivel körülvett Győzedelmes Krisztus látható, értéktelen, XVII. századi rekonstrukció. A XVI. század közepén elpusztult timpanont 1650 körül úgy építették újjá, hogy csupán néhány eredeti töredéket használtak fel (XIX. tábla 1.).

A jobboldali (a 2. középső) és a 3. kapu közötti rész (7. ábra)

A fülkékben elhelyezett könyvet vagy szalagot tartó négy apostolszobor két különböző, de az antik hagyományokat felhasználó mester alkotása (XXV. tábla 3–6.). Az első, a két baloldali szobor alkotója Brunus-hoz áll közelebb (XXVI. tábla 1., 3.). A két utolsó, jobboldali alakkal – a római mintákhoz közelebb álló –

statikusabb testtartáshoz és a vastagabb, súlyosabb leplek stílusához érkezünk vissza.

A felettük lévő fríz a Passió további három jelenetét: Jézus Pilátus előtt, az Ostoroztatás és a Keresztvivés a szobrász fejlett tömörítő képessége jellemzi. Az első, az őskeresztény szarkofágokról átvett jelenet elég gyakori a román kori művészetben. A második kettő, ezzel szemben egy egészen újszerű drámai hangsúlyt kapott. A Keresztvivés, sajnos, csak a négy – eróziótól mállott – alakra korlátozódik.

A jobboldali (az ún. 3. kapu) (XIX. tábla 2., 4., 7. ábra)

Ennek szerkezete nem pontosan azonos a baloldali (1.) kapuéval. Itt a keretező antik oszlopok nincsenek oszloptartó oroszlánra helyezve. A kiugrások oszlopcskái viszont faragott talpazatokon nyugszanak. A baloldalinál sarokban ülő medvék, a jobboldalinál három, egymásnak háttal térdelő kis Atlasz támasztják alá az oszloplábakat.

A párkányzatok frízén újra megtalálható a Passió, a Krisztus feltámadásával kapcsolatos jelenetekkel. Balra egymást követik (XIX. tábla 2., 4.) az Emmausi találkozás, majd Krisztus megjelenik a térdeplő Mária Magdolnának és végül a Bethániai Kenés, ahol Mária Magdolna saját hajával törli meg Krisztus lábát.

A középső párkányon pedig a Húsvét reggelének két epizódja szerepel: a Szent Asszonyok illatszereket vásárolnak Jézus bebalzsamozására és Krisztus sírjának megtekintése.

A jobboldali párkányzat frízén, a belső kiugrásban a Szent Asszonyok jelentik a sarokban ülő Péternek és a mögötte lévő két tanítványnak a feltámadást. A külső oldalon Krisztus állva és áldásra emelt kézzel jelenik meg két tanítványnak.

A kaputimpanon a Keresztrefeszítést – a román szobrászatban eddig alig jelentkező módon – ábrázolják (XIX. tábla 2., 4.). Krisztus mellett a szimbólumok (a nap és a hold), allegorikus alakok (az Egyház és a Zsinagóga) és valódi alakok (a Szent Szűz, Szent János, a százados és segédje) különös kevéreke szerepel. Az elszenvedett csonkítások miatt nehéz a stíluselemzése.

A Ny-i, utolsó szobrászati díszét a délnyugati sarokban, az utolsó fülkében lévő, Sátánnal küzdő három arkangyal csoportja adja (XXVI. tábla 2.). A művész a klasszikus sárkányt különös, burgundi típusú vadállati arcú és szőrös mellű démonokkal helyettesíti, amelyeknek alsóteste azonban emberi formájú.

A kaput készítő műhely(ek), mesterek¹⁷⁴

Egyetlenegy franciaországi románkori szobrászati alkotás sem váltott ki annyi vitát és időrendi feltételezést, mint a Saint-Gilles-i Ny-i homlokzat. Prosper Mérimée-től (1835) legújabb kutatójáig, Whitney Stoddardig (1973) több mint húsz, 1095-től 1240-ig terjedő időrendet javasoltak a szoborművek, faragványok elkészítésére. Ugyanakkor kérdéses volt az is, hogy egy vagy több alkotási időszakhoz, illetőleg műhelyhez és mesterhez köthetők-e a kapudíszetek?

R. de Lasteyrie 1902-ben azt állította, hogy a homlokzatot nem egyidőben készítették. 1140 körül kezdtek el és – hosszabb-rövidebb szünetek után – a XII. század végén fejezték be. A. K. Porter, W. Horn és M. Gouron – teljesen indokolatlanul – a homlokzat különböző időben kialakított két-három formáját is feltételezik.¹⁷⁵ 1934-ben, majd 1955-ben Richard Hamann fontos tanulmányai egészében megtartották a két munkaszakasz hipotézisét. Szerinte a három kaput a tizenkét apostollal és az oszlopsorral már kezdettől fogva megtervezték. A homlokzat helyreállítására két, egy timpanonnal, illetőleg egy anélküli javaslatot készítet.¹⁷⁶

Whitney Stoddard amerikai régész¹⁷⁷ 1973-ban szakított ezzel a hagyománnyal. A homlokzat építési szakaszainak és a díszítés kidolgozásának egy új, objektivebbnek tűnő magyarázatát javasolta. Szerinte (és Robert Saint-Jean szerint is) a homlokzatnak sohasem volt két egymást követő állapota. Az egyetlen eredeti tervben szerepelt a három kapu az apostol-szobrokkal. Ezt a tervet csupán a kivitelezés során, a nagy antik oszlopok behelyezésével és egy fejlettebb ikonográfiai program elfogadásával módosították. Vagyis kezdetben az Itáliában és a Provence-ban gyakori háromkapuzatos homlokzatot – egy előreugró középső kapuval – tervezték. A hat hatalmas antik szobor felhasználása a magasságot, az alapbázisokat (többek között!) módosította. Egy második áttervezés 1145 körül következett be, amikor Pierre de Bruys tragikus máglyahalálát követően az egyház Megváltás dögáját vésték köbe. Ekkor a homlokzat

teljes szélességére kiterjedő, valamint a három timpanon és azok párkányzatán futó hatalmas fríz miatt elvetették a középső fedett pítvar (előcsarnok) tervét. Ezután jött létre a ma is látható, románkorban új ikonográfiai program. A tizenkét apostol, az evangélium kizárólagos tanúi, az ortodoxia őrei és az egyház élő oszlopai; a sárkánnyal harcoló négy arkangyal az egyház védelmezői (esetleg célzás az eretnekiség feletti győzelemre?). A három timpanon és az azokat összekötő elbeszélő fríz (Passió) pedig a keresztény dogma három történeti momentumát – az Átlényegülést (balra), a Megváltást (jobbra) és a dicsőséges Visszatérést (középen) illusztrálja.

Műhelyek és mesterek

Egyöntetűen megállapítható, hogy a műhelyek és mesterek – néhány kivételtől eltérve – átvették az ókori szobrászat hagyományait, amelyek az arles-i ókeresztény kőkoporsókon és másutt a mediterrán délvídeken széles körben elterjedt emlékeken láthatók voltak.

Stoddard és R. Saint-Jean alapvető tanulmányai szerint a kezdetben megalakított műhely (tekintettel a kezdeti szerényebb programra) csak korlátozott számú szobrászt foglalkoztatott. Legalább ketten dolgoztak ekkor az alsó részek díszítésén: Brunus, aki öt apostolalakat készített el és a Szent Tamás mestere, akinek három apostol, a középső kapu alapzata és a jobboldali kapu oszlopainak a lábazatai tulajdoníthatók.

1145 táján az építészeti rész megváltoztatásával és szobordíszítés megnövelésével három új művészt vettek be a munkákba. Az eredeti és előteljes stílusú Szent Mihály mestert és két másikat, akiket W. Stoddard – ruhamintázásuk stílusa alapján – a Soft Mesternek (Lágy Mester-nek), míg Hard Mesternek (Kemény Mester-nek) nevez. Ez a három szobrász készítette volna el a homlokzat két-két nagy szobrát (négy apostolt és a két szélső arkangyalt), a felső részek díszítését (timpanonok, zárkövek, fríz) pedig megosztották egymás között.

174. R. DE LASTEYRIE: Études sur la sculpture française au moyen age, dans Monuments Piot, 8 (1902) 80–115. (Továbbiakban: R. DE LASTEYRIE 1902.) L. H. LABANDE: L' église de Saint-Gilles, dans Congrès archéologique de France, 1909. I., 168–181. M. GOURON: Dates des sculptures du portail de l'église de Saint-Gilles, dans Bulletin de la société d' histoire et d' archéologie de Nîmes (1933–1934) 45–47. (Továbbiakban: GOURON: 1933–1934.) R. HAMANN: The façade of Saint-Gilles: a Reconstruction, Burlington Magazine 64 (1934) 19–29. (Továbbiakban: HAMANN 1934.) W. HORN: Die Fassade von St. Gilles Hamburg 1937. (Továbbiakban: HORN 1937.) M. GOURON: Saint-Gilles-du-Gard Congrès archéologique de France Montpellier 1950., 104–119. (Továbbiakban: GOURON 1950.) R. HAMANN: Die Abteikirche von St.-Gilles und ihre kunstlerische Narchfolge I–III. Berlin 1955. (Továbbiakban: HAMANN 1955.) V. LASSALLE: La façade de l'abbatiale de Saint-Gilles. Essai de restitution Bulletin de

l'école antique de Nîmes 1966., 79–93. (Továbbiakban: LASSALLE 1966.) J. M. ROUQUETTE: Saint-Gilles-du-Gard Dictionnaire des Eglises de France II. 144–147. M. L. COLISH: Peter of Bruys, Henry of Lausanne, and the facade of Saint-Gilles Traditio 28 (1972) 451–460. V. LASSALLE: L'influence antique dans l'art roman provençal Revue archéologique de Narbonnaise Paris 1970. 1–150. (Továbbiakban: LASSALLE 1970.) R. Saint-Jean 1975., 300–344., R. V. JEOLAS 1981., 82–90., valamint Marosi 1972., 191–193-nál Saint-Gilles–Arles-al együtt – Provence című fejezetben szerepel tévesen, mivel az előbbi Languedoc-hoz tartozik.

175. LASTEYRIE 1902., 80–115., GOURON 1933–1934., 45–47. Uő. 1950., 104–119. HORN 1937. ... HAMANN 1934., 19–29. Uő. 1955., 110., 121–122. és I. 234–240.

176. Az eredetileg egy kapuból álló homlokzat hármassá történő bővítését vallja LASSALLE 1966., 79–93.

177. STODDARD 1973., 3–12., 127–153.

Ez a Brunus által vezetett műhely Saint-Gilles-ben 1140–1150 körül dolgozott volna.

Az ún. öt mester

Robert Saint-Jean szerint is mindenképpen Brunus az, akinek a stílusa a legkönnyebben ismerhető fel. Ez a szobrász, aki Szent Máté és Szent Bertalan szobrát Brunus me fecit-tel szignálta, irányíthatta az antikizáló stílusú munkákat. 1140–50 körül még fiatalon készíthette el az apátsági templom szobordíszének egy részét. Harminc év múlva mint idős és tekintélyes, „a fa- és kőművek mestere” címmel kitüntetett személy tanúként írhatott alá több fontos okmányt.*

Brunus társa volt az ún. Szent Tamás mester, aki Szent Tamás, ifjabb Szent Jakab és Szent Péter szobrát, valamint a középső kapu domborműveit alkotta. Ő, akit angouleme-i mesternek is neveznek, a Saint-Gilles-i munkálatokon egy idegen, rajzában és kivitelében románosabb – Brunus antikizáló törekvéseitől igen távol álló – hagyományt képvisel. Valószínűleg egy délnyugati építkezésről (Angouleme? Souillac? vagy Toulouse?) jövet hozta Saint-Gilles-be a szabadabb, dinamikusabb és társai klasszicizmusával alig egyező román szobrászat különös, de éltető erejét.

A két mesterhez később társult volna a Soft (Lágy) mester. Ez a szobrász a Brunushoz közel álló stílusban dolgozott. A jobboldali kapuköz két, még kissé masszív apostolszobrán kívül neki tulajdonítható az északi timpanon (A Napkeleti Bölcsek Imádása), az ehhez a kapuhoz tartozó párkánydísz fríze (Krisztus felkészülése és bevonulása Jeruzsálembe), valamint a középső kapu baloldali kiugrásánál látható Péter megtagadásának megjövendölése dombormű. Az utóbbin is látható a nagy biztonsággal megrajzolt és finoman mintázott, nemességet és méltóságot árasztó stílus. Szellemi súlyosságukkal és tömörségükkel túlmutatnak a forrásul szolgáló ókori domborműveken.

Az ún. Lágy mesterrel együtt érkezett volna az ún. Hard (Kemény) mester. A homlokzat jobboldalán elhelyezett két utolsó apostolszobor alkotója – kemény és tömör stílusával – eltér, de más vonatkozásban sok hasonlóságot mutat Brunussal, s egyúttal a Soft (Lágy) mesterrel is. Neki tulajdonítható a jobboldali kapu szobrának nagyobb része: a timpanon Keresztrefeszítése és a párkány Feltámadási jelenetei.

Valamennyi Saint-Gilles-i szobrász közül – Brunus mellett – a Szent Mihály mester, akinek művészi egyénisége és alkotó tehetsége a legkevésbé sem vitatható. Egyesek őt tekintik – Brunus után – a második műhely vezetőjének. R. Hamann szerint Burgundiából jött, míg W. Stoddard azt tételezi fel, hogy

mint Brunus és a Szent Tamás mesterének a seregéje, Saint Gilles-ben tanult volna. Szent Mihály alakjának elkészítése után stílusa tovább tisztul (Kufárok kiűzése a templomból, Judás csókja, Krisztus Pilátus előtt és a Keresztvétel).¹⁷⁸

Brunus és a Soft (Lágy) mester alakjainak méltóságteljes súlyosságával szemben fiatalosságot, szenvedélyes és drámai lendület jellemzi alkotásait. Robert Saint-Jean szerint is ő a legeredetibb Saint-Gilles-i művész, aki egy rendkívüli kifejezőerejű, életszerű és színes stílust hozott létre.¹⁷⁹

SAINT-GILLES VÁROS

1. Története és kialakulása¹⁸⁰

A római kis oppidum helyén a IX. század végén a Szent Péter, majd a X. század végétől a Szent Egyed apátság alkotta a településmagot. Az apátság, illetőleg a hozzá tartozó település mellett vezetett el a Rhône-hoz vivő legközelebbi út. A Nimes-től D-re és Arles-től Ny-ra húsz km-re, a Rhône deltájában fekvő város koraközépkori fejlődését kikötőjének, illetőleg zarándokhely szerepének köszönhetette. A X–XIII. század között mint Dél-Franciaország tengerparti központja virágzott.

Saint-Gilles porte (portus) és a város (ville) nevét 1107-ben említik először. A városfalak ekkor már részben álltak és egy városi szervezettel rendelkező települést öveztek (8. ábra).

Az 1000 táján készült írás, az ún. Vita a város Saint-Privat egyházáról tud. Mellette 1097-ben – ugyancsak az apátságtól D-re – a Szent Miklós egyház állt. A korai, XI. századi városmaghoz a Rhône kikötője melletti két egyház és az apátság tartozott.¹⁸¹

A kikötőt s vele a várost – a zarándoklás mellett – a város urai, a toulouse-i grófok kelet felé irányuló politikája fejlesztette, illetőleg serkentette. A rhône-i kikötő, ahonnan a keresztesek is behajóztak, a távoli Kelettel hozta kapcsolatba a várost. A híres toulouse-i gróf, IV. Raymond innen indult az 1105-ben bekövetkező halálának színhelyére, a tripoli fejedelemség elfoglalására.

A fellendülő forgalmú hely a liguri tenger olasz kikötőivel tartott hajózási, kereskedelmi és politikai összeköttetést. Saint-Gilles-ben a XI. századtól megjelentek a genovai és a pisai hajósok is.

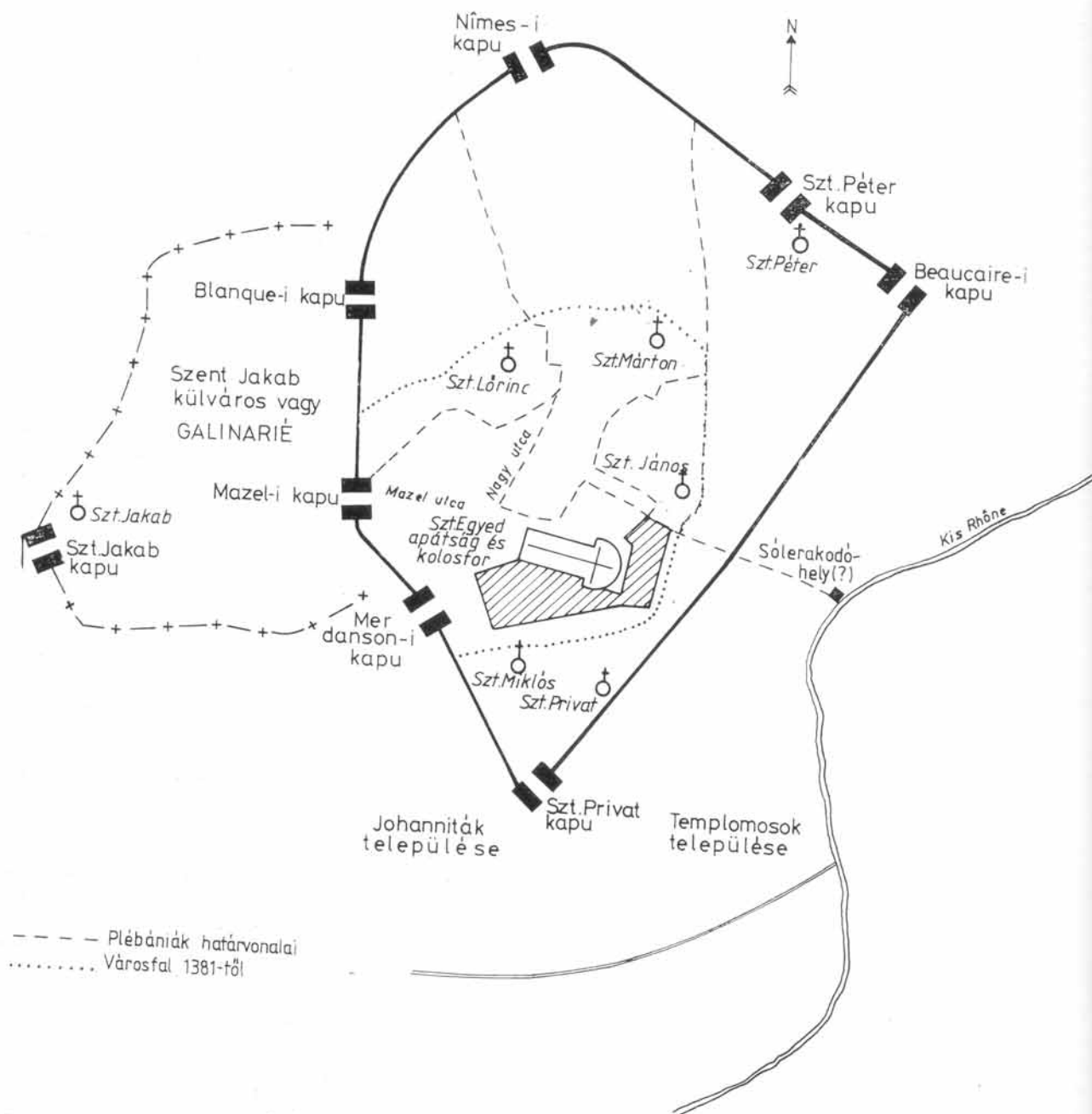
XII. századi gazdasági fejlődését mutatja, hogy 1101-ben megtelepült benne a Szent János lovagrend. A jeruzsálemi ispotályosok épületei és településhelyük a D-i városfalon kívül, az Arles-ba vezető úttól jobbra, a folyó, s így a kikötő közelében ala-

178. STODDARD 1973., 2. Apostles and Angels 17–41., 3. Reliefs of Bases and Socles 45–59., 4. Sculpture of the Superstructure 63–100., 5. Ornament 109–121., MAROSI 1972., 191–193.

179. STODDARD 1973., 153–161. R. SAINT-JEAN 1975., 302–303., 337.

180. R. V. JEOLAS 1981., 12–24. Architecture civile et historique en Saint-Gilles Catalogue d'exposition Saint-Gilles 1981., 1–17.

181. Uo. 16.

8. ábra. A középkori Saint-Gilles (Roselyne V. Jeolas nyomán)

kultak ki. Az ún. Maison Prieurale, a kápolna, szálláshelyek, a település épületei, kis kertjük a mai Rues Sadi-Carno és a Ledru Rollin kereszteződésénél feküdtek (8. ábra).

1139-ben tőlük K-re, nem messze telepedtek le az ún. Templomos lovagok. A Boldogságos Szűz Mária egyházuk romjai még a XVIII. században is álltak (8. ábra).

Az egyházi lovagrendek a sete-i tengerparti kikötőig vezető Rhône-csatorna mellett virágoztak. Az említett K-i és más kapcsolatok is az ő révükön fokozot-

tabban bontakoztak ki. Ez a XII–XIII. századi időszak Saint-Gilles város ún. virágkora.

A három egyházzal és a lovagrendek házaival, templomával rendelkező város D-ről (a kikötő felől) É-felé terjeszkedett. Az apátság mögött, tőle É-ra jött létre a Szent János plébániaegyház. Az egyházzal szemben (a falon kívül) a folyóparton sólerakó vagy sóbánya (puits salé) volt. Az apátság teréhez vezető egykori városi főutcától jobbra (K-re) a Szent Márton egyház (1130) és a Saint-Laurent plébánia szerepelt, a hozzájuk tartozó városrészekkel. Az első (XI

–XIII. századi) kisebb, de még a nagyobb, XV. századi – városfallal körülvett – városrészen, a falon kívül állt a Szent Péter egyház és a falusi települése (8. ábra).

A város kiemelkedő dombja alatt, Ny-ra lévő, ún. Gallinarie faubourg, a külváros külön erődítményrendszerrel, fallal, illetőleg az azt körülvevő fossával, azaz sáncárokkaal rendelkezett. Az erődítményfal DNy-i sarkánál, közel a kapuhoz állt a városrész Szent Jakab tiszteletére szentelt plébániája.

Magát a felső várost és benne az apátságot és a nemesség házeit körben, É–D-i irányban 750 m, míg Ny–K-i irányban 500 m hosszú, szépen faragott mészkőből épített, vastag fal övezte. Ez a fal ovális alakban futott D-i irányban, a mai Gambetta tér felé (8. ábra).

A bazilikájával, a kolostorépületeivel és több nagyobb kerttel rendelkező, központi helyet elfoglaló apátságtól északra az ún. régi nemesek palotái (motte en partie artificielle!) helyezkedtek el. Vagyis É-ra és Ny-ra a kereskedők, valamint a nemesek városrésze húzódott. Házaik itt, az É–D-i nagy utca, valamint a Ny–K-i irányú Rue Mazel két oldalán álltak. Az említett utcák között helyezkedtek el az ún. magas negyedek (Rue Blanqui, rue du Château stb.) (8. ábra).

Az előkelőbbek, az ún. régi nemesek lakónegyedétől É-ra és az apátságtól D-re, egészen a falig, laza rendszerű, ún. szórt települést találhattunk. Ugyanakkor a város szívében is nagy kertek, udvarok voltak. A kor nemesi házaik egyben magángazdasági: mezőgazdasági, kereskedelmi és pénzügyi (pénzváltó) helyek, központok voltak. Ezek helyiségei rendszerint a házak alsó, szépen faragott kövekkel boltozott, külön kocsibejáráttal rendelkező, különböző részeiben helyezkedtek el. Maguk a házak emelettel és számos olyan nagy, terjedelmes szobával rendelkeztek, amelyekben a boltozatok terhet pillérek tartották.

A város régi utcáiban földművesek (szőlőművesek), villa- és kanálkészítők, kötélverők, posztócsinálók (draperie), gyümölcs-, zöldség- és gyógynövénykereskedők, valamint halasok éltek. A régi árusok utcájában több speciális középkori foglalkozás neve, így a facipőkészítőké (rue Sabaterie) egészen a napjainkig fennmaradt.

A zarándokok, a katonák és a kereskedők által létrejött nyüzsgő életet, a nagyobb pénzügyi forgalmat mutatja, hogy a városban 135 pénzváltó, köztük több zsidó és olasz, telepedett le. (Az apátságtól K-re nyílt az ún. Zsidó utca.)

Az 1226-tól, de gyakorlatilag 1231-től királyi kézre kerülő város szerepe (az albigens háborúk után) egyre csökkent. A kisebb forgalmú kikötő mellett 1381-ig egy kisebb, városfallal körülvett település, város működött a vallásháborúkig. A XV–XVI. században még

elővárossal, külső nagyobb erődítménnyel, hét kapuval és kilenc plébániaegyházzal rendelkezett a ma kisvárosi szintre lesüllyedt Saint-Gilles.

2. Városfalak és házak¹⁸²

A XI–XIII. századi és az 1381 körüli, valamint a későközépkori városfalból egy torony és az É–K-i, valamint az É-i részből maradt fenn (Moulin de Roger, a Szent Péter kapunál). Ugyanakkor a Ny-i kapukból a Porte Blanqui és a Mazel maradványai ismertek (XXVII. tábla). Bizonyos részletek az ősi, a déli kapuból, az ún. Porte Saint-Privat-ból, illetőleg a Porte Mazelből (Mazel kapu), illetőleg a Porte Saint-Jean-ból is léteznek (8. ábra).

Legjobb állapotban maradt meg a Porte Mazel (Mazel kapu) és a hozzá tartozó szakasz (a Rue Emile Jamais) és egy 20 m-es rész (az Avenue Marcellin Berthelot-Chemin des Anciens Fossés útkereszteződésénél (XXVII. tábla 2–3.). Az utóbbinál a városfal előtti sáncárok helye és neve is megőrződött¹⁸³ (8. ábra).

A város régi nemesi és polgári, vagyis a gazdagabb házaik közül kiemelkedik az ún. Maison romane (Román-kori lakóház). Ez volt Gui Foulques vagy Fucoldi, a későbbi IV. Kelemen pápa (1265–1268) szülőháza (XXVII. tábla 4.). A restaurált állapotban is egy tipikus XII–XIII. századi kereskedőház. A kapu alatt a jellegzetes kikötői kereskedő raktár, a bolt is megtalálható. Felette két emelet húzódik. Legfelül a hálóval, az ún. úriszobával (XXVII. tábla 4–6.).¹⁸⁴

A Maison romane eredetileg XII. század végi fogazott párkánydíszei, valamint az ablakok kis tartóoszlopai, az utóbbiak hajlított leveles, bizánci stílusú oszlopfejezetei, s a fölöttük lévő félkör és háromkaréjos fülke rozetta és más díszre már a XX. századi restaurálás eredménye (XXVIII. tábla 1.). Hasonló típusú ház van a Baudin utcában. Ahol a ház homlokzatán és két oldalán is – a Maison romanehoz hasonlóan – pillérek és oszlopfők vannak. A homlokzaton az ún. leveles típus, míg jobb oldalt a levelekből szemben egy lovas emelkedik ki. Itt is megvan a második emelet kettős párkánydíszre (XXVIII. tábla 2–3.). Ilyen rendszerű leveles díszű oszlopfő szerepel (XXIX. tábla 1–2.) az Ernest Blanc utcában. Az oszlopfő motívuma jól megfigyelhető egy elfalazott ablaknyílás oszlopfőjén is (XXVIII. tábla 4., XXXII. tábla 1.). Ezek az oszlopfők a XII. század második feléből, illetőleg a végéről származnak.

A XI. század végét idézi a Poissonnerie utca házának oldalába befalazott rozettás, valutás, csavarodó leveles, csokorszerű díszű, finoman faragott márvány oszlopfője (XXXI. tábla 1.). Hasonló korú a Jean J. Rousseau utca 30. számú ház falában levő szív alakú címerpajzs.

Az Ancienne Poste utca házának kettős gyámköve oroszlan-, illetőleg majomfejű ábrázol (XXX. tábla

182. R. V. JEOLAS 1981., 71–74.

183. Uo. 71–72.

184. R. V. JEOLAS 1981., 7–9., 73.

2., 4.). A Paix u. 9. számú ház zsinór- vagy párkánydíszre alatt fog, illetőleg háromszög alakú fogorlatos dísz fut végig (XXX. tábla 1., 3., 5.). Ez a dísz található a Rousseau utca 55. számú házában, valamint a rozettával, s kiugró konzoldíszrel ellátott párkány alatt, az Ancienne Poste egyik házában (XXXII. tábla 2.). Zegzugos a motívuma a Rue Bandin-i háznak és körben lévő rozetta, gyöngyös rozetta a Rousseau utca 55. sz. ház dekoratív, faragott díszén.

Végső soron még a régi, XII. és XIII. századi város kereskedő, polgár és nemes házaiból, az ún. rez-de-chaussée-k-ből húsz fennáll. Jellemző rájuk az alsó, bolthajtásos, raktárszerű, kettős, külön kocsi-bejárat-tal és belső udvarral rendelkező épületbeosztás, amelyek fölött két emelet található. A legfelső, második emeleten a díszes, ún. palacium-rész, s a lakószobák vannak (XXIX. tábla 3–5.).

A kettős zsinórdíszes, faragott díszekkel, oszlopokkal ellátott ablakok különösen a második emeleten homlokzati részén díszesek. Felül félköríves és három karéjban rozettával, levéldíszrel és más motívumokkal szerepelnek a XI–XII. században. Ezek a Saint-Gilles-i házak ma Franciaország legszebb XI–XIII. századi lakóház emlékei (XXVII–XXXII. tábla).¹⁸⁵

3. Saint-Gilles és köre (IX–XIII. század)

A Saint-Gilles-i homlokzat szoboregyüttese (amelynek fő elemeit valószínűleg 1140–1160 között készítették) jelentős hatást gyakorolt Languedoc és Provence románkori szobrászatának a fejlődésére a XII. század második felében, illetőleg a XIII. század elején. W. Stoddard kimutatta, hogy a XII. század végi nagy délvidéki építkezések ikonográfiájukban és stílusukban sokat köszönhetnek ennek a nagy languedoci központnak. A hatás legközelebbi példáját az Arles-i Saint-Trophime kolostor homlokzatán és a Beaucaire-i Notre-Dame-des-Pommiers frízén látjuk.

Saint-Gilles-i mesterek dolgoztak a Romans-i (Drôme) Saint-Bernard kapuzati szobrain és a Saint-Guilhem-le-Désert-i (Hérault) felső kolostor apostol-szobrain. Ezeket közvetlenül is kimutatható a Szent Mihály mesterének (Romans) és a Soft (Lágy) mesternek (Saint-Guilhem) a hatása.

A Rhône völgyében a Valence-i, a Condrieu-i, a Champagne-i timpanon és nyugatabbra a Thines-i (Ardeche) kis perjelségi templom szobordíszes kapuzata is Saint-Gilles hatását tükrözi.

Ide tartozik még a két, viszonylag elszigetelt, részben elpusztult timpanon-maradvány, így a Fontfroide-i Szent Szűz (Montpellier-i Régészeti Társaság) és a Beaucaire-i Szent Szűz. Mindkettő számos hasonlóságot mutat a Saint-Gilles-i, baloldali kapun található Bölcsék imádása Szent Szűzével.

Az egyéb – köztük a jelentős olaszországi – hatásáról a következő, illetőleg a befajező részben kívánunk szólni.¹⁸⁶

Az Arles-i Szent Trophime apátság

A Saint-Gilles-től Ny-ra 20 km-re, a Grande (Nagy) Rhône-on túl, vagyis már Provence-ben lévő Arles a IV–V. század fontos császári székhelye. Ókeresztény emlékei mellett már négy-öt temploma szerepelt a VI–X. század között (Aliscamp stb.) Az ugyancsak itt tisztelt Szent István protomártír mellett III. századi mártír, majd szent lehetett Saint-Trophime is.

A jelenlegi apátsági templom – a Saint-Gilles-ihez hasonlóan – jelenlegi formájában a XII. század második felében jött létre. 972-ben találták meg Saint-Trophime testét és a Szent István bazilikában helyezték el. Ettől kezdve két: Saint-Trophime és Szent István titulusa lesz. Egészen 1152-ig, amikor már csak Saint-Trophime egyházként emlegetik. 992–1078 között Saint-Trophime-nak újabb relikviát találtak meg, s így nagyon látogatott, fontos zarándokhely, a compostellai út egyik csomópontja lett.

Az egyszerű, a X–XI. századi, három hosszanti és – a félköríves szentélye előtti – kereszthajóval rendelkező egyházházhoz a XII. század közepétől készült a Ny-i, díszes kapubejárata és a kolostor kerengője.

Ez az Arles-i kapuzat nagyjából a Saint-Gilles-i középső kapuval egyezik meg (XXXIII. tábla 1–3.). Az íves kapuzat egy oromzatos előépítményben jelentkezik. A két rétegben megtört, gazdagon profilozott ívet külső része – a három-három oszlop által tartott, frízzel díszített – párkányzaton nyugszik. Ez a fríz egységes sávban fut tovább. A középső timpanonban Krisztus szerepel az evangélisták szimbólumaival. A szemöldökökön az apostolok, a kapuívzetben angyalok szerepelnek. A párkányzat frízében Krisztus jobbján a feléje tartó üdvözültek, balján a pokol lángjaiban szenvedő, láncra fűzött bűnösök haladnak.

A fülkesor feletti, részben az oszlopsor mélyén lévő frízen Krisztus élettörténetének a jelenetei szerepelnek (XXXIV. tábla 1–4.). A legalsó zónában, az oszlopok alatt szörnyalakok: emberfejet, embert evő, ülő embert kétoldaltól kísérő oroszlánok (Dániel stb.), állatfejek, valamint Sámson ábrázolása jelenik meg (XXXV. tábla 1–6.).

A szerkezet, az ornamentális motívumok, valamint a korinthusi és az akantuszleveles oszlopfők, indadíszek és meander-szalagos frízek az antik hagyományok felhasználásával készültek. Nyomon követhető az a languedosi (Saint-Gilles-i) hatás, amely – a Provence-i hagyományokkal együtt – itt a XII. század második felétől egy érett, tömör, klasszikus megoldást hozott létre. Ugyanakkor a kolostor egyház dískapuja középső pillérjén lévő fejezet alakjai már a belső kolostor faragott, emberfejet, emberalakot felhasználó ábrázolásaira utalnak.

A templomhoz csatlakozó (É-i) kerengő, valamint a K-i szárnya hevederívekkel ellátott, dongaboltozatos megoldású. Míg a másik két szárny csúcsíves és ke-

185. Uo. 73.

186. STODDARD 1973., 175–325. R. SAINT-JEAN 1975., 300–301., 338.

resztboltozattal kiképzett. Ez a szerkezet a kerengő árkádjainak a boltozatát is meghatározza (XXXVI. tábla 1–4.).

Az ún. dongaboltozatos részekben, a belsőben fél-oszlopok, félköríves árkádok, egyes oszlopok tartoznak. Itt az udvar felé eső részen, a sarkokon és minden harmadik kettős oszlop után többalakos, X-min-tákkal díszített tartóelem található. Ez a rendszer látszik az udvar felé eső árkádsoroknál is (XXXVII. tábla 1–5.). Azzal a különbséggel, hogy a csúcsíves részekben minden második árkád után nem alakos, hanem végigfutó bordázattal ellátott sarok, illetőleg tartópillérek következnek. A váltogató ritmus követhető a pillérek, oszlopokon és az oszlopfőkön is. Ragyogó szépségűek a kettős oszlopfők fejezetei, ahol a középben emberfejes, akantuszleveles, az Ádám és Éva, a Krisztus életének jelenetei, a Szent Asszonyok, a Háromkirályok, az evangélisták jelképei (sas), az apostolok ábrázolásai megtalálhatók. Azzal a kiegészítéssel, hogy fél- és egész alakban a pillérek és oszlopok oldalára is ráfaragták az apostolokat, a szenteket stb. (XXXVIII. tábla 1–5.).¹⁸⁷

Montmajour és Saint-Rémy

Arles északi határán, tőle 3–4 km-re található Montmajour, valamint ÉK-re 25–30 km-re Saint-Rémy bencés kolostora (XXXIX–XLI. tábla).

A X. századtól ismert montmajouri apátság szerve-sen kapcsolódik az Arles-i körhöz, illetőleg zarándok-központ-hoz. Első temploma, a Szent Péter egyház – a mocsárban fekvő szigeten – a X. század közepén épült fel. A másik, a Provence-i grófok temetkező-helyeként szereplő Mária és Mindenszentek egyház 1016 tájáról ismert.

Az ekkor szereplő kettős templomból a Szent Péter lehetett az alsó (alttemplom), míg a felső volt a Szűz Mária egyház. Ezekből részletek maradtak fenn, mert a jelenleg is álló bencés apátság és kolostor a XII. század második felében épült fel (XL. tábla 3–5.). A hozzá tartozó nagy templom alaprajza – egyedül a környéken (Provence) – Saint-Gilles-ével egyezik meg.

Külön, az egyháztól távolabb emelték 1030 táján a Szent Kereszt kápolnát (XXXIX. tábla 3.).

Az apátság építési periódusait befolyásolták a későközépkori átépítési és erődítési munkák (donjon stb.) (XXXIX. tábla 1.).

A kolostoregyüttes jelentőségét mutatja, hogy külön kórháza, zarándokok számára hálóterme volt. 1409. május 3-án állítólag 150 ezer látogató zarándok jött bárkával az itt elhelyezett ereklyék megtekintésére.

Külön jelentősége van kolostorának. Az udvar felőli árkádjait három kettős oszlop – boltívvvel lezárt

– egységei alkotják. Az Arles-i szerkezet itt általában másképpen jelentkezik. Belülről nézve azonban világosan felfedezhetők a somogyvári leveles, bimbós kettős és egyes oszlopfők. Ezekből állnak a kerengő oszlopfőjezetei. Az Arles-i-hoz hasonlóan, a negyedik pilléres, oszlopos tartóelemeken tűnnek fel más, figurális díszek. A hevederek alsó, induló gyámjain kecske- és más szörnyábrázolások vannak (XL. tábla 3–5.).

A felső, apátsági egyház békés bejáratának bal oldali külső oszlopfője is leveles, bimbós, míg a jobb oldali egészen más stílusú, antikizáló akantuszleveles (XL. tábla 1–2.).

A kolostor kerengőjéhez hasonló a Saint-Rémy-ben levő Saint-Paul-de-Mausole kolostor kerengője (XLI. tábla 1–3.). Itt, az antik Glanum városkában már a III. században keresztény gyülekezet volt. 982-ből már tudunk a Saint-André és Paul tiszteletére szentelt templomáról. Később, a X. századtól két titulusával bencés apátsággént, majd 1117-től már csak Szent Pál bencés apátsággént szerepelt.

Kolostora és egyháza 1140–1150-ben a Montmajour-nál látott – kettős pilléres, három, félköríves, árkádos – rendszerben épült át. Itt – Arles-hoz hasonlóan – szögletes oszloptörzsek is találhatóak. Az oszlopfőkön az egyszerű, kihajló leveles, bimbós (Montmajour, Somogyvár) mellett a bonyolult, akantuszleveles, bimbós XII. századi típusok (Saint-Gilles, Arles) figyelhetők meg.

Montmajour és Saint-Rémy kolostorai – Arles függőségében – képviselik a XII. század közepén és második felében jelentkező kolostorkerengők építészeti és szobrászati (oszlopfők stb.) stílusát (XXXIX–XLI.).¹⁸⁸

Saint-Guilhelm-le-Désert

A Montpellier-től ÉNy-ra 45–50 km-re, a Hereaut folyó u. Gallone-völgyében lévő, első bencés kolostora 802-ben jött létre. Nagy Károly unokaöccse, Vilmos Toulouse-i gróf – a később szentként tisztelt alapító – itt kapott temetkezőhelyet. Később az apátság, mint a compostellai Szent Jakab sírjához vezető, ún. Toulouse-i út egyik legfontosabb állomása. A X. században, majd a XI–XII.-ben új templomépítésekkel gyarapodott.

Az apátság mellett és tőle K-re húzódó útvonalnál létező középkori faluban 1025–29 körül épült fel (a ma is álló) Pont Diable, az Ördög híd. A falu bejáratánál, a Verduz patak és a Héraut folyó találkozásánál található – a XII. században a sziklára épített – Saint-Laurent pélbániaegyház (XLII. tábla 1–2.). A balparton, itt-ott átnyúlva a Verduz-on, lépcsőzetesen helyezkednek el a régi falu – árkádokkal és pillérekkel, faragott levéldíszes oszlopfőkkel ellátott – házai (XLI. tábla 2–4., XLV. tábla 1.).

187. GUY BARRUOL-JEAN-MAURICE ROUQUETTE: *Provence romane La Provence rhodanienne Zodiaque*, 1974., 265–348. (Továbbiakban: J. M. ROUQUETTE 1974.) MAROSI 1972., 193–195.

188. J. M. ROUQUETTE 1974., 250–261., 358–435. ALAN BORG: *Architectural Sculpture in Romanesque Provence* Oxford 1972., 1–144. (Továbbiakban: BORG 1972.)

A falu egyetlen kanyargó, régi kézműves műhelyekkel szegélyezett útja vezet bennünket a fülkesorral koronázott és a tömegében a fiókapsziszokra nehezedeő nagy apszishoz, a templom szentélyéhez. A templomot és az apátságot körben fenn a hegygerincen kerítő fal, erődítmény, az ún. Verdus-i várkastély övezte.

A ma is meglévő románkori egyház több periódusban, így a IX. században, majd a X. század végén és 1055–1077 között a XII. század végéig épült át. Végül egy háromhajós, kereszthajóval és félköríves nagyszentéllyel, a Ny-i oldalon narthex-el, majd a XV. században toronnyal rendelkező típus alakult ki (XLIII. tábla 1–4.). A templomon látszik a helyi antik hagyományok, építkezési anyagok, valamint a lombard-katalán stílus felhasználása. Jellemző a külső, ugyancsak XI. századi falak lombard, szalagos díszítése. Ekkor készült el az ún. alsó kolostor is (XI. század második fele), amit a kettős zárköves ívek, a márvány oszlopocskák és oszlopfők díszei tanúsítanak (XLIV. tábla 1–3., 5.). A felső kolostor, a díszes, a Saint-Gilles-i hatást mutató szobrászati, ornamentális díszei a XII. század közepén, illetőleg a második felében keletkeztek (XLV. tábla 2–3.).

Nagyon jellegzetesek a kapu díszei (XLIV. tábla 4–5.). A félkörívben végződő, timpanon nélküli kapu enyhe kiszögelésben, az antik diadalívekhez hasonlóan tárul elénk. Lombardos, fogaskerékszerű szalagdísz, stilizált, akantuszleveles oszlopfők található rajta.

Az apszisz díszítéseiben fedezhetők fel a korai román művészet itteni hagyományai: a félkört, beépített féloszlopokból kialakított, két félköríves árkád borítja be. Az egyforma, trapezoid alakú oszlopfők a legszebb lombard hagyományokat követik. Ezeknek – a részben az antik hagyatékából (oszlopok, oszlopfők) származó – márvány és mészkő faragványoknak az újbóli felhasználása, átfaragása igen jellemző itt is. A Saint-Gilles-i házak hasonló oszlopocskái, oszlopféjezetei jutnak párhuzamként eszünkbe.

A román stílusban elkezdett és a gótikus időszakban befejezett kolostor szobrászati alkotásai – az ásató, Robert Saint-Jean szerint – négy különböző mesterhez köthetők. Kettő közülük, az antikizáló stílust mutató művészek, a Saint-Gilles-i műhelyben tanulhattak. Közülük is az ún. Soft (Lágy) mester apostolalakjai emelhetők ki, mint közvetlen Saint-Gilles-i stílus hatású művek. A másik kettő vándormester lehetett, akik közül az egyik DNy-ról, talán Toulouse-ból, míg a másik Katalóniából (Spanyolország) jöhetett.¹⁸⁹

A SAINT-GILLES FŐHATÓSÁGA ALÁ TARTOZÓ EGYHÁZAK (XI–XIII. SZÁZAD)

1. Az apátság külföldi és távolabb fekvő egyházai

Már Ménard közölte¹⁹⁰ a II. Calixtus pápa 1119. június 8-án Mageulonne-ban kelt bulláját. Itt szerepel – a Saint-Gilles-i apátság főhatósága alatt – első helyen az „*Abbatiae videlicet Sancti Egedii de Hungaria, majd a Sancti Eusebii de Provincia et ecclesiae Sancti Egedii de Aceio, Sancti Egedii de Duno, Sancti Egedii de Lignacio, Sancti Egedii de Supervia, Sancti Eusebii de Longobardia, Sancti Baudilii de Hispania, Sancti Eulalie de Barbasca ... cum capellis et aliis possessionibus ad eas pertinentibus.*”¹⁹¹ (9. ábra) Végző soron első helyen szerepelt – a Szent László által 1091-ben alapított – somogyvári Szent Egyed apátság. Majd az 1302-ben Apt diocésisban alapított Provence-i Saint-Eusébe monostor, valamint az ugyancsak az Apti diocésisban lévő – az előbbinek alárendelt – Aceio-i vagy másképpen Assas-i Szent Egyed ház következett. A Dun-i Szent Egyed pedig a Château Dun (Meuse megye) Montmédy járásának a székhelyén állt. A ma Sedantól D-re és a belga határtól nem messze, a Meuse folyó keleti partján lévő község a XII. században a francia-vallon Lotharingiához tartozott. A Lignaco-i vagy Lignac-i (másképpen: Limans) Szent Egyed egyház a régi Provence (Basses-Alpes) Forcalquier járásának Limans nevű településén létezett. Supervia Szent Egyed temploma a Vendée megyében, a Sables d'Olonne-i járás székhelyén, a középkori Supervie-n, ma Saint-Gilles-sur-Vie-n volt (9. ábra).

Nagyon fontos a Saint-Eusébe de Longobardia (Lombardie) egyház, amely Milánóban (Itália) létezett. A Saint-Baudile d'Espagne Katalóniában (Spanyolország), míg a Saint-Eulalie de Barbaste egy aragóniai (Spanyolország) püspöki városban található. Az utóbbi nevén, Saint-Eulalie (de Razil)-ként szerepelt a Sommieres (Gard) kerület Aiguesvives földjén egyház.¹⁹²

Vagyis a Saint-Gilles-i nagy építkezések előtt (1140–1160 között) a magyarországi, a somogyvári Szent Egyed monostorral, a milánói (Lombardiai) Saint-Eusébe egyházzal, a spanyol, a katalóniai Saint-Baudile-lal és az aragóniai Saint-Eulalie-val, valamint a Meuse-menti, a lotharingiai terület vallon-francia vidék Szent Egyed templomával volt közvetlen összeköttetésben.

Ezek a közelebbi és távolabbi magyar, lombard, aragon, katalán és lotharingiai (vallon) összekötteté-

189. STODDARD 1973., 307–325. R. SAINT-JEAN 1975., 75–97., 346–355. GÉRARD ALZIEU–ROBERT SAINT-JEAN: Saint-Guilhem le Désert Zodiaque 1980., 3–64. (Továbbiakban: R. SAINT-JEAN 1980.)

190. MÉNARD (LÉON): Le plus illustre et le premier en date des historiens de Nîmes, nous a laissé l'Histoire civile, ecclésiastique et littéraire de la ville de Nîmes,

Paris, 1744–1758., 7. kötet. A II. Calixtus bullát az I. kötetben 24–26., 28. és a II-ban 26. oldalon közölte, valamint GOIFFON: Bullaire de l'abbaye de Saint-Gilles Nîmes, 1882., 55–57. (Továbbiakban: GOIFFON 1882.)

191. GOIFFON 1882., 55–57.

192. Uo.

198
17

199
200

9. ábra. Saint-Gilles-i apátság főhatósága alá tartozó távolabbi és külföldi egyházak

sek, valamint a szomszédosak (Provence) bizonyos hatások, építészeti-szobrászati megoldások cserélődésében, a különböző (lombard, aragon-katalán) stílusok eljutásához is magyarázattal szolgálhattak.

A közeli (X–XIII. századi) egyházak, birtokok

Ide sorolhatók a Saint-Gilles határában, mintegy 5–10 és 15–20 km-es távolságban levő Saint-André, Saint-Colombe, Estagel, Franquevau, Espeyran, valamint Broussan és Bernis (XLVI–XLVIII. tábla, 10. ábra).

Közülük is legrégebb a Sainte-Cécile estageli perjelsége, amely már 878-ban szerepel, az apátságnak alárendelve.¹⁹³ A XII. század elején újjáépített és 1118-ban újjászentelt egyház 1791-ben magánkézbe került és napjainkig javarészt elpusztult. Ma már csak két oszlopköz oldalfalai vannak meg, egy mezőgazdasági épületbe beépítve. Az emeleten még követhető az oldalsó támvégek vállkövei, amelyeken ugyancsak a fonatos, palmettás és indasoros motívumok vannak, mint a Louvre-ba került D-i kapun (XLVI. tábla

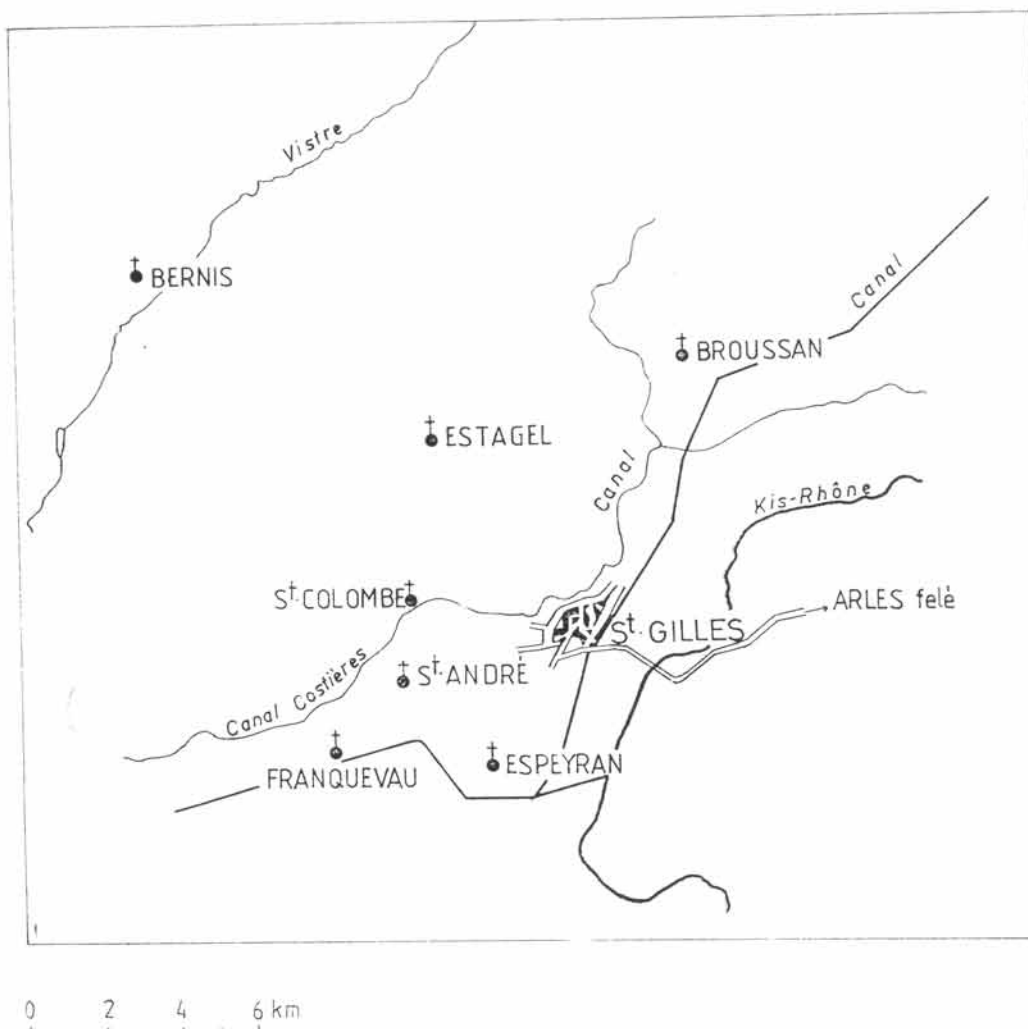
la 1.). Piszkossárga színű, finom mészkőből készült, egy zárkóból és egy félköríves timpanonból áll, melyet egy tüskés, akantuszleveles díszítésű szalagból, egy tartóoszlopokra támaszkodó gyűrűs ívből és egy tisztán lombard rajzolatú, külső archivoltból álló bolthajtás keretez. A kiugró boltlábak mindkét oldalon negyedkörös oszloppal, s az oszlopok merev és hegyes akantuszlevelekkel díszített, archaikus formájú oszlopféjessel rendelkeznek.

Az ún. keretet kétszálás sűrű fonat, mint egy hajvagy kosárfonat díszíti halványan faragva. A középső kartuson egy hosszú, kanyargó szár fut, amelyből ferdén metszett, soklevelű, széles palmetták ágaznak el és szinte minden helyet kitöltenek. Az indadisz közepén két madár (galamb?) egymással szemben szerepel. Egy hasonlóan palmettás indadisz létezik az alsó részen. Itt közepén egy hosszú farkú, stilizált madár (páva?) van (XLVI. tábla 2.).

A félköríves timpanonban a kétszálás, fonott liánok körös és félkörös medalionokat rajzolnak. Ezekben hosszú, lándzsa alakú leveles palmetták szere-

¹⁹³ Uo. 254–291. oldalon az 1538-as felosztáskor részletesen szerepelnek a birtokok. Az általunk tárgyalt

a legkorábbiak. Id. R. SAINT-JEAN 1975., 44–45., 288–290.

10. ábra. Az apátságához tartozó környékbeli egyházak

pelnek. A timpanon tetején, a középső medallion egy, hajlott csőrű, széttárt szárnyú madár (sas?) foglalja el. Ez a lágy és igen tiszta rajzolat élénken kiemelkedik.

A timpanon körüli lapos boltíven vékony és tüskés akantuszra emlékeztető levelek láthatók. A növénydíszen alig látszik a bal oldali kis madár, illetőleg a tetején lévő kis kígyószerű szörny (XLVI. tábla 1–2.).

Az 1118 táján elkészült timpanon kompozíciója és technikája egy egyedülálló kőfaragóművészetről és nagy rajzolási biztonságról tanúskodik. A berakott kő – fadaragást utánozó – motívumai: a tüskés akantusz, az egy nyakból vésett, csipkés levelű palmetták a mediterrán kelet, a fonatdíszek a karoling művészet, a stilizált madarak az őskeresztény és a karoling idők elemei, amelyekhez az ún. lombardos stílus-hatás is hozzá tartozik.

Saint-Gilles-től Ny-ra, a Générac-ból Franquevaux-ba vezető országút mellett – egy kis eldugott völgyben – található a XVII. század óta megszünte-

telt Sainte-Colombe kápolna. A középkori egyház – a régi perjesség helyén álló – Saint-Colombe tanya épületeibe került beépítésre (10. ábra).

A ma is jól látható kápolna épen maradt. Két szintre osztották és kívülről a konzollokkal koronázott apszisát és déli homlokzatát hagyták meg.

A déli falon nyíló kapun a timpanonba egy – római génius alakos – stélét építettek be (XLVII. tábla 3.). Az 1980-ban romos állapotba került, kétszintes tanyaépület padlásán megvan még a két oszlopköz tartóoszlopainak négy faragott oszlopfője.

A hajó két oszlopfője a XII. század legelejéről származó, archaikus korinthusi típusú. A szentély oszlopfői elegánsabbak. A magas abakuszokat éles rajzú finom, lágy, plasztikus palmettás indasorok díszítik. Az Estageli-hez hasonlóan a XII. század első negyedéből származó ornamentika vezeti be a későbbi, ún. Saint-Gilles-i szobrászati stílust.

Mint látjuk, tehát ezek a languedoci kisebb egyházak az archaikus, a XII. század első felére tethető

stílus
ugy
brou
Itt is
juk
pus
Mar
Sym
párk
hát
által
fele

Ha
pelli
km-r
estag
mán
lopki
több
lásh

Ki
pu r
nat-
s ez
jék"
form
kok
szere
nyok

A
moti
tek t
lére

A
stílus
– a
út m
6., 1

Az
gáng
alak
kopo
dísz
tes
kesk
palm
pun
tatja
A

202
194
203 195
196
209

197
205

stílushatást képviselik. Ez a stílus követhető – az ugyancsak Saint-Gilles birtokában lévő – bernisi és a broussan-i egyházak épületdíszén és D-i kapuzatán. Itt is ugyanazt a fonatos és indasoros díszítést találjuk, sőt Bernis-ben még ugyanazokat az estageli típusú, szemben álló madarakat is. A jussani Saint-Martin (Tresques-ben) és a boussargues-i Saint-Symphorien (Sabran-ban) falusi kápolnák vállkő- és párkánydíszítése is ugyanezt a hagyományt idézi. Tehát a kivételesen gazdag díszítésű estageli kapu egyáltalán nem elszigetelt alkotása a XII. század első fele languedoci szobrászatának.¹⁹⁴

Ha részleteiben is vizsgáljuk a mai Nimes–Montpellier-i autópálya mellett, Nimes-től DNy-ra 8–10 km-re lévő Bernis (Gard) templomát¹⁹⁵ (10. ábra), az estageli stílushatások világosan követhetők. Ez a román korból csupán a homlokzatát és két nyugati oszlopközét, valamint a D-i kapuzatát őrizte meg. (A többi, így a kórus oszlopköze és a boltozatok a val-lásháborúk utáni utólagos rekonstrukciók.)

Kívül, ami a legfontosabb, hogy a román, D-i kapu megőrizte az archaizáló faragott díszítést: a fonat- és palmettás indadíszeket, így az abakuszokon, s ezeket a sarokban elhelyezett maszkok „továbbítják” (XLVIII. tábla 1–6.). A szokatlan formájú, kocka formájú oszlopfőkön – egymással szembenálló – alakok és állatok változatos megformálását találjuk. Itt szerepelnek négy lábúak, madarak, szirének, sárkányok.

A kapu boltlábainak a tetejéig a karoling díszítő motívumok: hajfonatok, rózsák, összefonódó keresztetek találhatóak. Ez az együttes is a XII. század első felére datálható (XLVIII. tábla 3–6.).

A Saint-Gilles birtokában lévő egyházak jellemző stílusát, illetőleg a jellegzetes D-i kaput megtaláljuk – a Saint-Gilles-től ÉK-re – a Bellegarde felé vezető út mentén lévő Broussan-ban¹⁹⁶ (XLVII. tábla 1–2., 4–6., 10. ábra).

Az egykori román kori perjesség 1791 óta egy magángazdaság, tanya központja. Külsőleg – kisebb átalakítástól eltekintve – még áll az egyház (az ún. kápolna). Itt – a bernis-ihez hasonlóan – a timpanon dísztelen. Belső keretén azonban végigfut a jellegzetes bernis-i, estageli fonatos, ún. karoling dísz. A keskeny kapu két széléhez simuló pillérek oszlopfői palmettás, illetőleg – a montmajour-i jobboldali kapun látott – akantuszleveles, antikizáló díszeket mutatják (XLVII. tábla 4–6.).

A fentiekben szerepeltetett Saint-Gilles környéki,

illetőleg az apátság főhatósága alá tartozó egyházak kapuzata a lombard-karoling – a régi languedoci –, de talán a Ny-i Saint-Gilles-i kapuzatokat megelőző (IX–XI. századi) bejáratot, az ún. archaikus stílust idézi. Ugyanakkor stílushatások miatt néhány magyarországi kapu párhuzamaként (főképpen Kis- és Nagydisznód) is számításba vehetők (XLIX. tábla 1–5.).

SAINT-GILLES-NEK ÉS KORÉNEK MAGYARORSZÁGI HATÁSA

Osszefoglalás

Az estageli kapu fonatokkal keretelt, vékony, hosszú szárú, kicsi szívlevelekkel (Veszprém, Pilisszentkereszt, Sződ) és a hosszú sarok-, illetőleg tölgyserű (Pécs) levelekkel rendelkező palmettái, s a bennük ábrázolást nyert egyes és kettes, galambszerű madarai, a teljes, a mindent átszőő ornamentika (XLVI. tábla 1–2.) kétségtelenül több hasonló magyarországi példányt juttat eszünkbe. Mindenekelőtt az óbudai szalag- és palmettadíszű, állatalakos, az ún. Ábrahám és angyal oltárrekesztő keretelését (XLVI. tábla 3–4.), valamint a hasonló somogyvári szalagfonatos, galambos márványtöredékekre gondolunk, amelyeket a magyar kutatás a XII. század közepére datál és formakincsét az emiliai (Itália) szobrászműhely hatásának tartja.¹⁹⁷ (XLVI–XLVIII. tábla).

Az estageli kapu díszei – túl a karoling fontos és a helyi, languedoci-nak tartott ornamentikán – valóban lombard eredetű stílusjegyeket mutatnak, éppen a XII. század elején és az első felében. Az is valószínű, szerintünk, hogy Estagel, Bernis, Broussan, Saint-Colombe D-i kapuzatai az eredeti Saint-Gilles-i kapustílust őrizték meg.

A fentieket látszik erősíteni Victor Lassalle languedoci régész feltételezése,¹⁹⁸ aki szerint Saint-Gilles Ny-i homlokzatán eredetileg egy egyszerű, dísztelen, ún. középső kapu lett volna. Példaként idézi a Provence-ban (Basses Alpes) lévő sisteron-i katedrális, ahol – a Saint-Gilles-inél kisebb, keskenyebb – az estageli, bernisi kör D-i kapuzata áll; de ilyen a seyene-i egyház (Basses Alpes).

Anélkül, hogy itt a Saint-Gilles-i és a provence-i kapustílus továbbfejlődéséről, szobrászati díszítésének létrejöttével foglalkoznánk, felmerül bennünk az a kérdés: milyen lehetett a XII. század negyvenes-hat-

ikonográfiai vonatkozásai, figurális részletek felfogása, az indadísz és levélképzése a Pármától Veronáig és Páviáig elterjedt, Niccolò mester tevékenységével is összefüggő szobrászi irányzat ismérvei. Hatása bizonyosan ugyanavval a nagy áramlattal érkezett Magyarországra, amely ezt a számos variánsból álló lombardiai stílust a 12. század negyvenes éveiben St-Dervistől Angoulême-ig és Königsutterig elterjesztette”.

198. LASSALLE 1966., 79–93.

202

194. R. SAINT-JEAN 1975., 288–290.

195. Uo. 26.

196. Sajnos, mivel magángazdaság, így csupán a külső, ún. kápolna és kolostorrészen folytathattunk vizsgálatokat 1980-ban.

197. LEVÁRDY F., Bulletin 32–33 (1969) 167. szerint „franciás elemek másodlagosak, mind ikonográfiai, mind formai szempontból alárendelt szerepük az Észak-Itáliából eredő tartalmi és formai mozzanatok mellett”. MAROSI E., TSZ 1980 (1) 137. nem osztja ezt a véleményt. TOTH 1978., 39. szerint a „domborművek

206

vanás évei előtt a Saint-Gilles-i egyház kapuzata? Talán nem lehetetlen, hogy a régebbi provence-i és languedoci típus vagy annak egyszerűbb variánsa állhatott a X–XI. század első-második egyházán? A XII. században, az új, nagy egyház építésekor jött volna létre a hármás, a jellegzetes kapu ún. XII. század közepi szobordíszje (XLVI–XLVIII. tábla)?

Az estageli, a bernisi, vagyis a Saint-Gilles birtokában lévő perjelségek, egyházak D-i kapuzatának van még egy fontos, magyarországi analógiája. Ez a kisdisznódi egyház Ny-i kapuzata (XLIX. tábla). Ahol a Saint-Gilles-i kapu felső timpanonos része, alul a bélletekben kiugró pillérek, díszes oszlopfőkkel található. Vagyis inkább a sisteroni, a seyene-i (Provence) forma látszik. Mellette két oldalt, pedig a felül párkánnyal lezárt, középen kettős félpillérekkel induló, félköríves vakárkád található. A kapuzat oszlopfőiről írja Dercsényi Dezső,¹⁹⁹ hogy „az oszlopfők száraz geometrikus díszje szinte ellentétben állónak tetszik a homlokzat franciás megoldásával” (XLIX. tábla 2–4.). Vagyis a kétoldalt lévő négy-négy oszlopfő, középen emberfejes, két oldalt volutaszerű díszben végződő, félköríves, valamint éles szögben megtörő szalagfonata és az ugyancsak kétoldalt meglévő leveles palmetta díszek nem illenének az ún. franciás megoldáshoz.

Nos, ez az erősen geometrikus, szalagfonatos, palmettás dísz kíséri a béziers-i oszlopfők, valamint a bernisi oszlopfők sellő, illetőleg az ún. vértesszentkeresztí típusú sárkány, valamint a két sas és két oroslán alakját (50. kép 1–2). Broussanban pedig a timpanon fölötti keretdíszben – a félkörben futó – szalagfonat jelentkezik. (Ez a díszje a kisdisznódi vakárkádok középső oszlopfőinek is.) A kisdisznódi sarki palmettákhoz a Bourg-S.-Andéol oszlopfőinek a sarki palmettái a hasonlóak. Az emberfejek pedig jellegzetesen dél-francia, arles-i stílushatásúak.

A bernisi kockafejes oszlopfők is ennek a dél-franciaországi, estageli körnek a languedoci–provence-i XI–XII. századi stílushatásához kapcsolja szerintünk a kisdisznódi Ny-i kapuzatot.²⁰⁰ S ilyen értelemben – a stílus átszarmaztatása szempontjából – lehetnek fontosak a szászföldön, a Szeben környékén a XII–XIII. században létező villa Latini falvak, illetőleg azok vallon-francia lakói. (XLIX. tábla 4.)

Ebbe a Magyarországon a XIII. század elején, illetőleg közepén jelentkező ún. franciás stílusú körbe lehetne bekapcsolni Litért is. Ahol a bernisi alakos, geometrikus dísz, az arles-i oszlopok apostol és egyéb figurái, a Saint-Gilles-i előreugró oszlopartó oroslá-

nos figurák együtt, kombináltan jelentkeznek. Úgy tűnik, hogy az esztergomi, a vértesszentkeresztí XII. század végi franciás stílus egyik áttételeként. Hiszen a francia kapuk ikonográfiájában gyakori ez a litéri gondolat, mint az a maguelone-i Szent Péter egyháznál látszik. Ugyan itt a timpanonban Krisztus a négy evangélista jelképével, lent pedig baloldalt Pál és jobboldalt Péter apostol alakjával jelentkezik.²⁰¹ (VII. tábla 7.)

Ugyanakkor a Saint-Gilles-i harmadik (1132–1179) nyugodt, anyagiakkal is bővelkedő szakaszának építkezései, köztük a Ny-i kapuzat 1140–1160 között működő szobrászműhelyének kiterjedtebb, köztük magyarországi hatásával is számolnunk lehet! A Ny-i kapuzat faragásának a kezdetén dolgozó Brunus (aki a helyi és az antik hagyományokat használta, valamint a távolabbi hagyományokat közvetítő Angouleme, Souillac, Toulouse) Szent Tamás Mester, a később dolgozó helyi vagy burgundi eredetű Szent Mihály Mester és a – Brunushoz hasonlóan – antik és helyi elemeket felhasználó Lágý és Kemény Mester dolgozott.

Bennünket ezek közül legjobban az ún. Lágý Mester érdekelhet.²⁰² Ez a Lágý Mester, mint a négy apostolt és a két angyalt ábrázoló timpanontöredék is bizonyítja (XLV. tábla 2–3.), nemcsak a Saint-Gilles-i apátság kapuzatán, hanem más egyháznál, így az ottani Szent Márton templom kapuzatának szobrászdíszjein is dolgozott.

Ez az ún. eredeti Saint-Gilles-i lágý stílus jelentkezik a XII. század második felében – a már említett – Saint-Guilhem-Le Desert-i bencés apátság szobrászati díszjein is. Véleményünk szerint ez a hatás figyelhető meg Arles, főképpen a kolostor szobrászati alkotásain.

Ugyanakkor a pécsi műhely XII. század második felére keltezhető Bölcsek (Három királyok) álma²⁰³ faragványja (L. tábla 3.) ha közvetlenül nem is az arles-i Szent Trophime keleti galériája oszlopfőjével, de inkább a nimes-i Musée Archéologique-ban lévő román oszlopfő, hasonló, lágý stílusú ábrázolásával vethető egybe. Az utóbbihoz hasonló az ugyanott található másik, a Mária a gyermekével oszlopfő. (L. tábla 4–6.)

Az anyagot közlő Victor Lassalle²⁰⁴ a burgundiai Saulieu Saint-Andoche egyházának 1130 körül készült hasonló oszlopfői (Mária a gyermekkel, Menekvés Egyiptomba, Krisztus megjelenik Mária Magdolnának), valamint az arles-i Szent József álma, s Saint Gilles-i Heródes ábrázolások és az arles-i kolostor

207

199. DERCSÉNYI 1972., 196.

200. BORG 1972., 16–17. kép és 4–7. kép, valamint R. SAINT-JEAN 1975., 58–59. kép.

201. V. LASSALLE: Note sur la façade romane de la Cathédrale de Nîmes École Antique de Nîmes Bul. An. NS 10 (1975. 36. a timpanonban szerepel Krisztussal a két apostol. (Továbbiakban: V. LASSALLE 1975.) A maguelone-i típust közli R. Saint-Jean 1975., 79. kép.

202. W. STODDARD 1973., 63–100., R. SAINT-JEAN 1975., 337., 44.

203. DERCSÉNYI 1972., 190–191., 25. kép.

204. V. LASSALLE: Un chapiteau roman décoré de scènes de l'enfance du Christ au Musée Archéologique de Nîmes. La Revue du Louvre et des Musées de France 20 (1970) 1. 1–8., valamint NORBERT THILL-BECKIUS: Kunst- und Vortragsreise durch Ungarn. Spiegelbilder des Glaubens. Die Warte 10. II. 1983. Az adatok megküldéséért ezúton mondok köszönetet.

hasonló stílusjegyei alapján egy burgund-provenszál ötvözetre gondol. Szerinte a XII. század utolsó negyedében vagy a végén – részben a pécsi és az esztergomi műhelyek működésével egyidőben – készülhetnek volna a nimes-i szobrászati alkotások. Norbert Thill-Beckius luxemburgi művészettörténész szerint az ún. pécsi körhöz sorolható az autuni katedrális Három királyok faragványa.

Emellett a Saint-Gilles-i stílust mutató Saint-Guilhem-i – XII. század második felére tehető építkezéseken – a Saint-Gilles-i Lágymester mellett a Toulouse-ból és Katalóniából jövő szobrászmesterek is dolgoztak²⁰⁵, s az ő itteni hatásuk is jelentkezhet.

Mindenesetre ennek a Saint-Gilles-ből kiinduló déli szobrászstílusnak – a XII. század második felében – a Saint-Gilles-környékén, Languedoc-ban, Provence-ban más francia stíuselemekkel való helyi ötvöződését is figyelembe kell venni. Ezek Somogyvár esetében közvetlenül, de Pécsen keresztül is érvényesülhettek a XII. század második felében és a XIII. század elején vagy az első felében.

A Somogyváron újabban megtalált bimbós emberfejes, kettős oszlopfők variánsai, formaelődei – többek között – Arles-ra, a kolostor oszlopfőire vezethetők vissza. Az arles-i, a provanszi körhöz tartozó, XII. század közepén és második felében kialakult Montmajour bimbós, leveles oszlopfői és Saint-Rémy hasonló, kevésbé stilizált leveles oszlopfőjezetei alkotók, akár a közvetlen mintakincsét.

A pécsi körrel kapcsolatba hozható lágyabb alkotások, amit mi inkább burgundi, de főleg lombard stílushatásnak hiszünk Dél-Franciaországban, de Languedoc-ban más formában is jelentkeznek. Somogyvár XII. század második felére vagy végére keltezett Krisztus és részben az apostol figurákhoz állnak közel a vallabrégues-i egyház (Gard) Krisztus és két apostol (Szent András és Szent Péter)²⁰⁶ ábrázolásos timpanonának domborműve: (I. tábla 6.) A somogyvári töredékes barátfej figura az Aigues Mortes-től DK-re levő Psalmodi hasonló töredékével vethető össze.²⁰⁷

A vallabrégues-i egyház közvetlen hatása is érződik. A nimes-i frizek hatását pedig a toskániai Roberto Salvini kutató a pistoiái (Itália) oszlopfők figuráin fedezte fel. Az utóbbi alkotásokat egy Enrico nevű szobrász – a dél-franciaországi, köztük a nimes-i emlékek ismeretében – készíthette. Victor Lassalle

szerint²⁰⁸ a nimes-i katedrális frizének a hatása egészen Olaszországig eljutott. Vagyis amikor a magyarországi, köztük a pécsi műhelyek francia–olasz (lombard) közös, XII. század második felére tehető hatásáról vagy amikor a kizárólagosan lombard–itáliai stílus hatásáról beszélünk, a fentieket is feltétlenül figyelembe kellene vennünk (L. tábla 3–6.). Csakúgy, mint azt, hogy az említett Saint-Gilles 1140–1160 körül működő szobrászműhelyének itáliai hatását éppen az olasz kutatók vették vizsgálat alá. Szerintük a modenai székesegyház összekötő hídjá (1165–1170) és Benedetto Antelami Keresztlevéltele a pármái székesegyházban (1178) a Saint-Gilles-i művészetnek köszönhető. A francia Jacques Lacoste a közelmúltban mutatta ki, hogy a silosi kolostor (1200) oszlopfőinek és pilléreinek szobrása biztosan ismerte a Saint-Gilles-i kapukat, s innen kapta az ösztönzést.²⁰⁹

Végső soron a dél-francia, a Rhône vidék XII. századi nagy műhelyének (1140–1160) nagyobb körbe eljutó, összetettebb hatásával jobban kell számolnunk. Ezt a szétsugárzást és a kiterjedtebb, több országgal, illetőleg vidékkel meglevő kapcsolatot látzanak erősíteni a Saint-Gilles-i kolostor főhatósága alá a XII. században (de részben még később is) tartozó magyarországi somogyvári, a milánói (lombard), a katalóniai és az aragoniai (spanyol), valamint a vallon-francia vidék (Lotharingia) egyházak. A helyi stílussal a provence-i és a languedoci egyházak, valamint a vendée-i a Poitiers-környéki építészeti-szobrászati törekvésekkel tartottak kapcsolatot.

A vallon-francia vidéken is megtalálható – a Saint-Gilles által kiépített – Szent Egyed kultusz (pl. a duni-lotharingiai apátságban), s mint azt láttuk, a magyarországi, köztük a somogyi vallon-francia településeken is jelentkezett. A kultusznak a vallon-franciák, a magyarországi XI–XII. századi városfejlődés első polgár-patricius-kereskedő-iparos rétege, valamint a korai mezőgazdaság, elsősorban a szőlőművelés kialakítói, művelői lehettek a letéteményesei. Ennek az ún. latini (hospes) rétegnek a szerepe – az anyaországi francia betelepülőkkel mellett – több, így művészettörténeti szempontból (Kisdísznód, Somogyvár, Esztergom, Székesfehérvár stb.), valamint Somogyvár, Saint-Gilles és általában a XI–XIII. századi francia–magyar összeköttetések történetével kapcsolatban is figyelemre méltó.²¹⁰

MAGYAR KÁLMÁN

205. R. SAINT-JEAN 1975., 346–354., Uő. 1980., 52–58.

206. V. LASSALLE 1975., 36.

207. JERRILYNN DODDS: L'abbaye de Psalmodi (Deux églises médiévales) 1. École Antique de Nîmes Bul. An. NS 8–9. (1973–1974) 11–46.

208. V. LASSALLE 1975., 36–37.

209. W. STODDARD 1973., 179–197. V. LASSALLE: Quelques cas d'influence de l'art antique dans l'art roman du midi de la France et de l'Italie septentrionale. Cahiers de Saint-Michel de Cuxa 6 (1975) 126.

9. kép. R. SAINT-JEAN 1975., 338. JACQUES LACOSTE: La sculpture à Silos autour de 1200. Bulletin Monumental 1973., 122–123. V. LASSALLE: Sculptures romanes remployées au chevet de l'église Notre-Dame des-Pommiers à Beaucaire École Antique de Nîmes Bul. An. NS 11–13. (1976–1978) 143–164.

210. A somogyi (somogyvári) közölt régészeti anyag és a dél-franciaországi, elsősorban a Saint-Gilles-i és a környéke építészeti és szobrászati anyag részletesebb vizsgálatát is tervezzük.

1

2

3

4

5

6

I. tábla: 1. Krisztus dombormű, XII. század második fele, Somogyvár. 2. Gábrriel dombormű, XII. század második fele, Somogyvár. 3. Az ún. Tövishúzó dombormű, XII. század második fele, Somogyvár. 4. Griff ábrázolásos dombormű, XII. század második fele, Somogyvár. 5. Madonna szobor, XIII. század eleje, Somogyvár. 6. Krisztus és a két apostol, vallabrégues-i egyház timpanonja, XII. század.

1

2

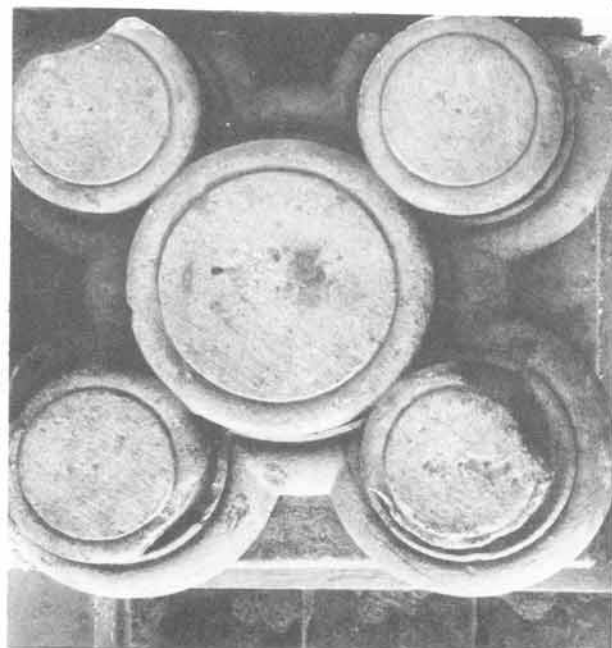
3

4

5

6

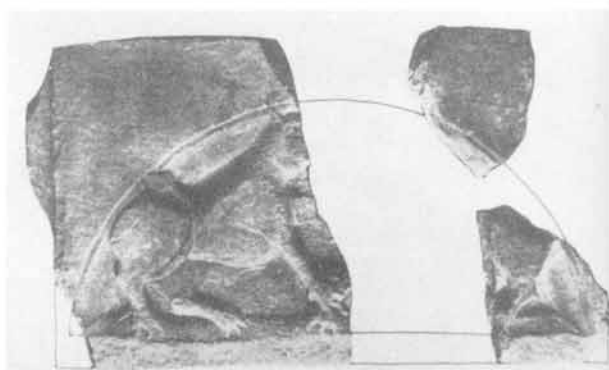
II. tábla: 1-2. Palmettás, szalagfonatos kőfaragványok, XII. század második fele, Somogyvár. 3-4. Kagyló-virágos díszű töredékek, XII. század második fele, Somogyvár. 5. Rozettás, szalagfonatos és palmettás díszű töredék, XII. század második fele, Somogyvár. 6. Kerengő sarokoszlopának (ötös) bázisa, XIII. század eleje, Somogyvár

1

2

3

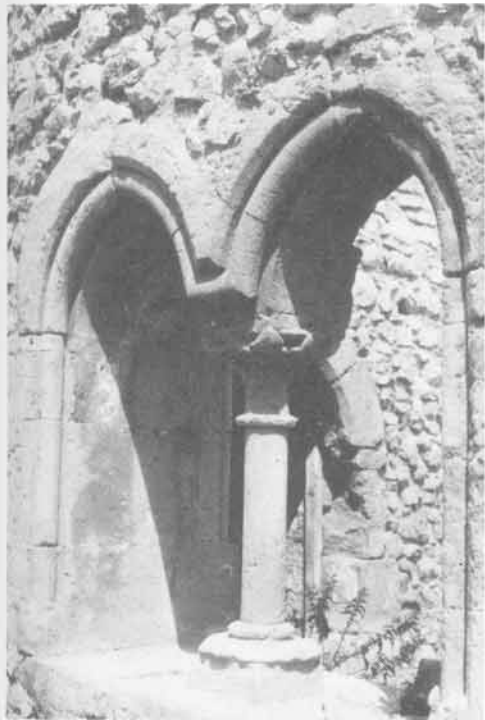
III. tábla: 1. Emberfejes, kétoldalt bimbóleveles oszlopfő, XIII. század eleje, Somogyvár. 2. Szent Egyed dombormű, XII. század első fele, Somogyvár. 3. Oroszlános dombormű, XII. század első fele, Somogyvár.

1

2

3

4

5

IV. tábla: 1. Premontrei prépostsági egyház helyreállított fala, XIII. század első fele, Gyulafirátót. 2. Oszlopos árkád, Gyulafirátót. 3. Bimbós, leveles oszlopfő, XIII. század első fele, Gyulafirátót. 4. D-i kapu jobb oldali oszlopfője, r. k. egyház, Magyarszecsőd. 5. D-i kapu bal oldali oszlopfője, r. k. egyház, Magyarszecsőd.

3

bormű,

1

2

3

4

5

V. tábla: 1. A D-i kapuzat Ny-ről, r. k. egyház, Litér. 2. A D-i kapuzat szemből, XIII. század első fele, Litér. 3. A kapuzat oszlopai DNy-ről. 4. Az ún. Jakab apostolos oszloprész. 5. Az előreugró orszlánok.

1

2

3

4 5

VI. tábla: 1. Jakab apostol ábrázolása, XIII. század, Litér. 2. Szent Péter apostolos oszloprész. 3. Részlet a Szent Péter apostol ábrázolásából, XIII. század, Litér. 4. Az eredeti, töredékesen megmaradt oszloptartó oroslán. 5. A rekonstruált oszloptartó oroslán.

1

2

3

4 7

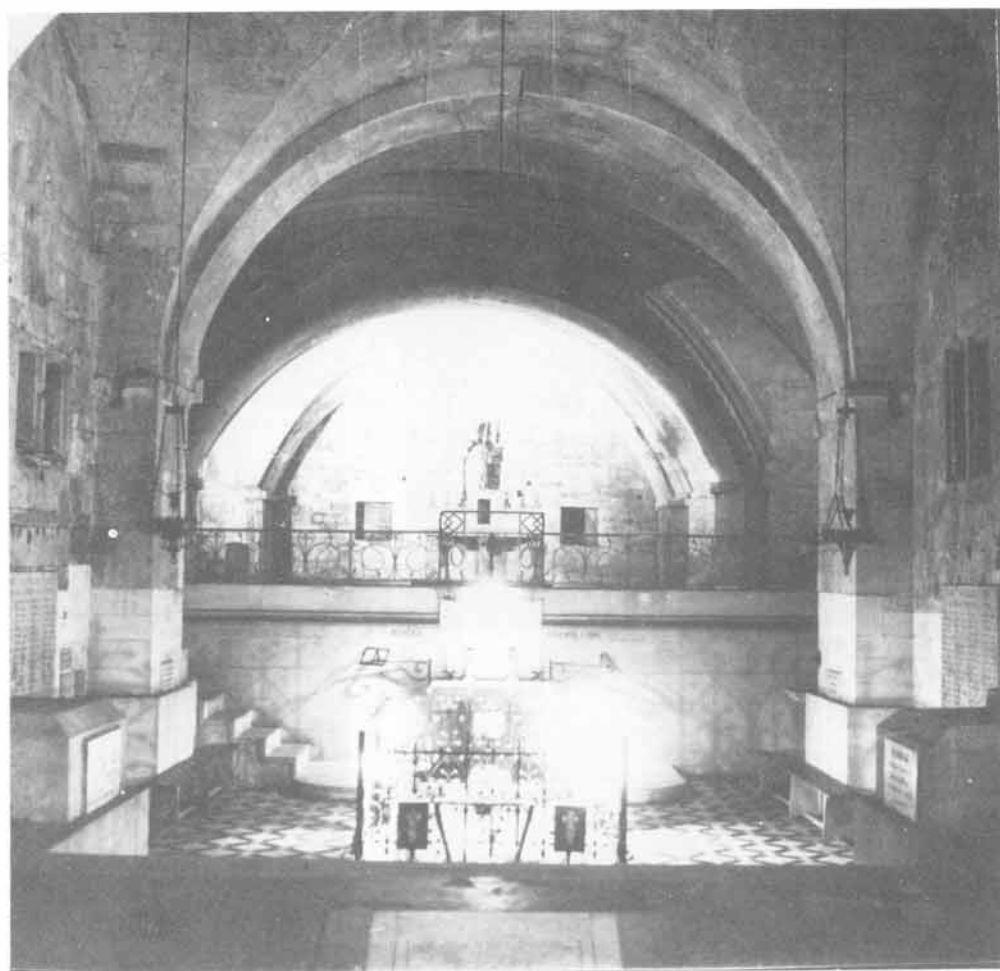
5

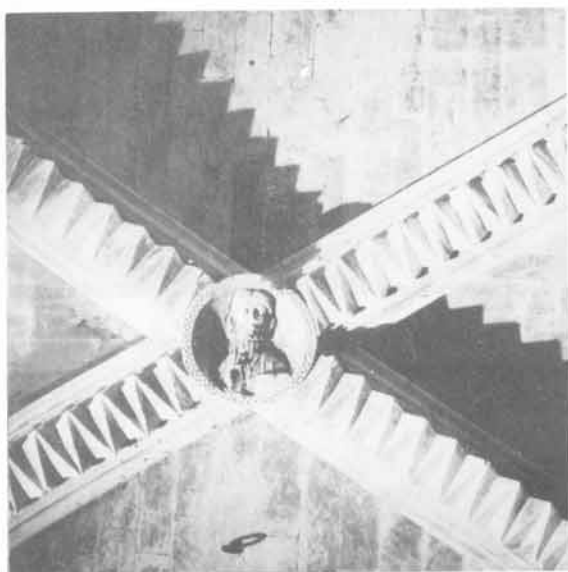
6

VII. tábla: 1. A bal oldali sarkányos, kagylós, tölgylevelű oszlopdísz, XIII. század, Litér. 2. A jobb oldali palmettás, palmettás szalagfonat díszű oszlopdísz. 3. Palmettadíszes oszlopfő. 4. Szalagfonatos, palmettadíszes oszlopfő. 5. Kagyló dísz. 6. Tölgylevél dísz. 7. Ny-i kapuzat, Szent Péter egyház, XII. század közepe, Maguelone.

1

2

3

VIII. tábla: 1. Szent Egyed sírja, XI. század, Saint-Gilles apátsági templomának altemploma. 2. Krisztust ábrázoló zárókö a boltozaton. 3. Ugyanaz közelről.

1

2

3 4

IX. tábla: 1. Az apátsági egyház fennálló, északi külső fala, XI. század, Saint-Gilles. 2. Az apátsági templom K-i leválasztása. 3. Részlet belőle. 4. A K-i, XVII. századi leválasztás É-ről.

1

2

3

4

X. tábla: 1. A kórus és az ún. északi csigalépcső (la tour) maradványa, Saint-Gilles. 2. A kórus északi csigalépcsőjének a maradványa. 3. Részletek belőle (DK-ről). 4. A csigalépcső maradványai D-ről.

1

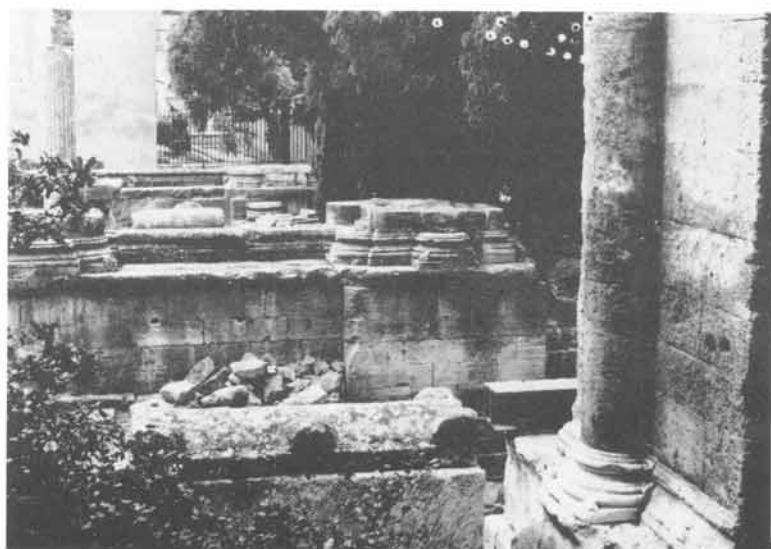
2

3

4

5 6

XI. tábla: 1. A kórus és a szentélykörüljáró DK-ről, Saint-Gilles. 2. Ugyanaz K-ről. 3. A kórus helyreállított maradványa. 4. Részlet IV. Kelemen pápa szobraival. 5. Pillérek, oszlopok bázisai. 6. Az ún. csigalépcső lőrésablaka.

1

2

3

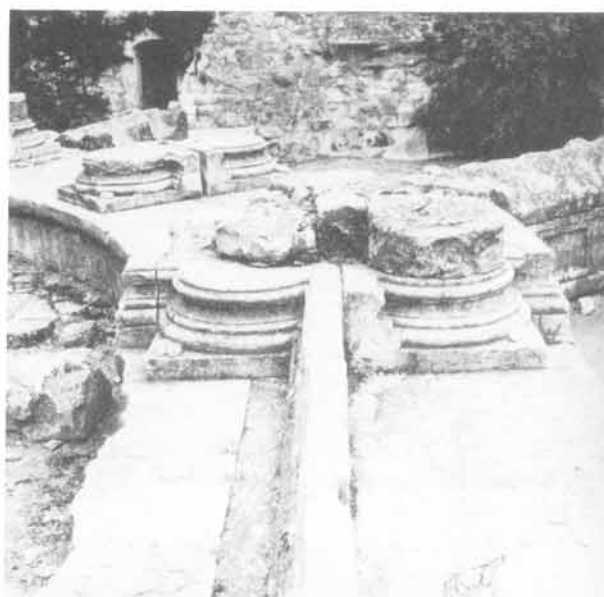

4

5

XII. tábla: 1. Géniuszos, keresztes díszű római szarkofágok a kórus körül, Saint-Gilles. 2. Az egyik géniusz, részlet. 3. Akantuszleveles oszlopfő és oszloptörzs. 4. Akantuszleveles kőtöredék. 5. A kórus közepén álló bizánci oszlopfő.

1 2

3 4

5 6

XIII. tábla: 1–2. A kórus pillérlábazatai, Saint-Gilles. 3. A pillérlábazatok közelről. 4. A sarokpillér-lábazatok. 5. A külső kettős pillérlábazatok. 6. A kórus körszegélyének kiegészített részlete.

3

1

4

5

2

6

7

8

XIV. tábla: 1. A kórus közepén lévő bizánci oszlopfő és párkány, Saint-Gilles. 2. A pillérlábazatok sarkain levő oroszlánfej. 3. A pillérlábazatok sarkain levő virágdísz. 4. A pillérlábazatok sarkain levő rozetta. 5. A pillérlábazatok sarkain levő kigyó. 6. A pillérlábazatok sarkain levő töredékes rozetta. 7. A pillérlábazatok sarkain levő toboz (v. aprószirmú virág). 8. A pillérlábazatok sarkain levő eperdész.

1

2

3

4

5

6

XV. tábla: 1. A pillérlábazatok sarkain lévő kígyó, Saint-Gilles. 2. A pillérlábazatok sarkain lévő kosfej. 3. A pillérlábazatok sarkain lévő kutyafej. 4–5. A pillérlábazatok sarkain lévő orosziántej. 6. A pillérlábazatok sarkain lévő emberi test, közlről.

1

2

3

4

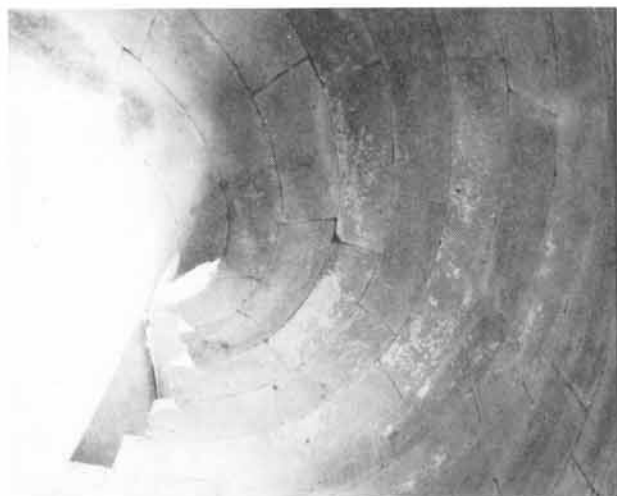

5

6

XVI. tábla: 1. Az apátsági templom Ny-i bejáratí oszlopain lévő rajzok, XIII. század, Saint-Gilles. 2. Szent Lajos kíséretének emberei hajókat, malomjátékokat, neveket véstek fel. 3. A verduni és a nancy-i kőfaragó jelei (XVII. század közepe). 4. Ugyanez közelről (a csigalépcső oldalfalán). 5. Egy kőfaragószerszám és címerábrázolás (XVIII. század közepe). 6. A meoloni kőfaragó vésete.

1

3

2

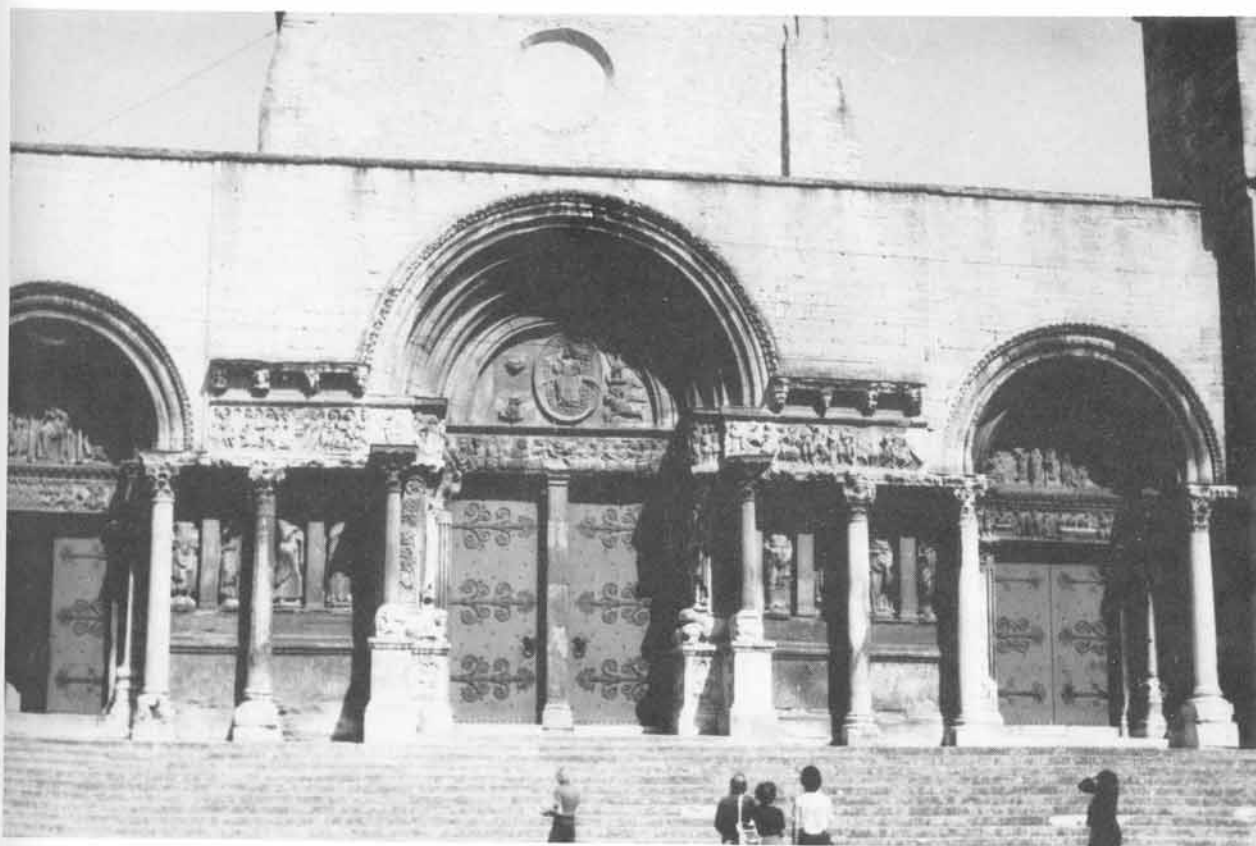

4

5

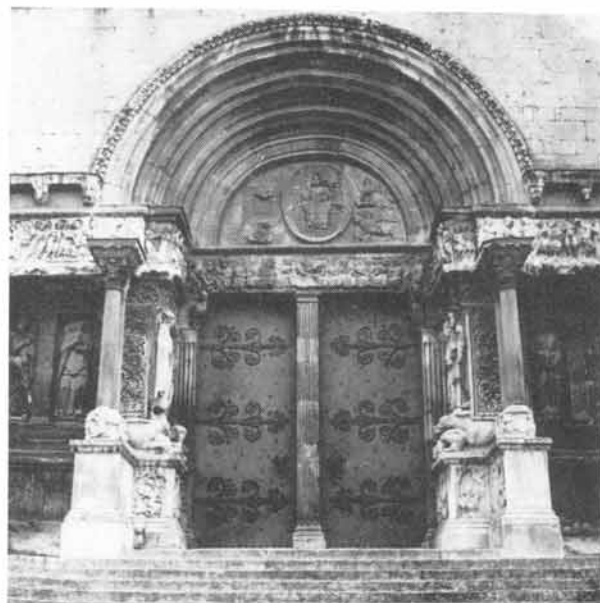
XVII. tábla. 1. A csigalépcső körakása (Saint-Gilles). 2–3. Az ún. K-i leválasztás falszövege. 4–5. Románkori külső kőfaragójelek és gerendafészkek.

1

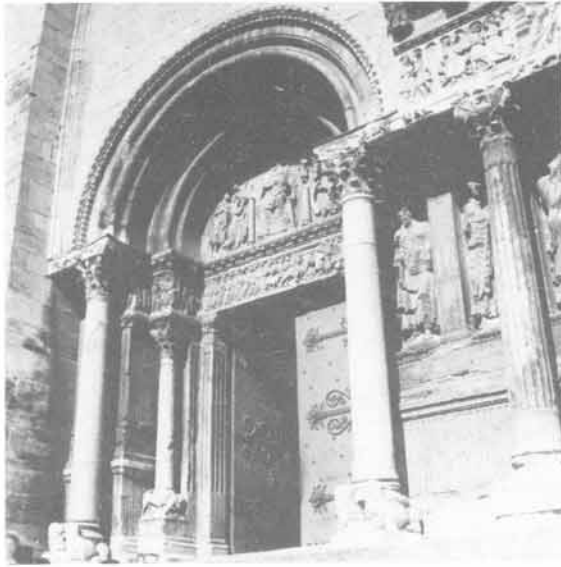

2

3

XVIII. tábla: 1. Az apátsági templom Ny-i hármás kapuzata, ún. facade-ja, XII. század, Saint-Gilles. 2. A kapuzat középső része ÉNy-ről. 3. A középső kapu.

1

2

3

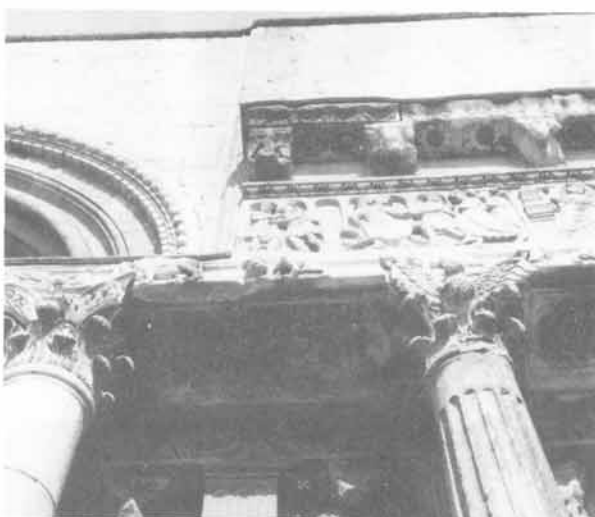

4

XIX. tábla: 1. bal oldali kapu és környéke (Saint-Gilles). 2. A jobb oldali kapu. 3. Mária és a gyermek a Három királyokkal. 4. A feltámadás és a Passio jelenetei.

1

2

3

4

5

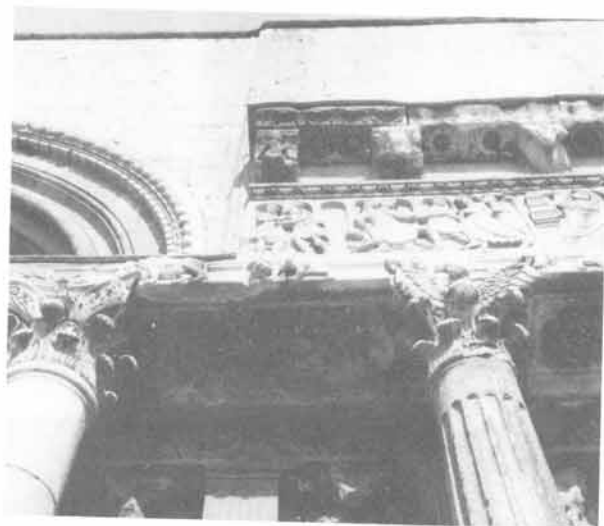

6

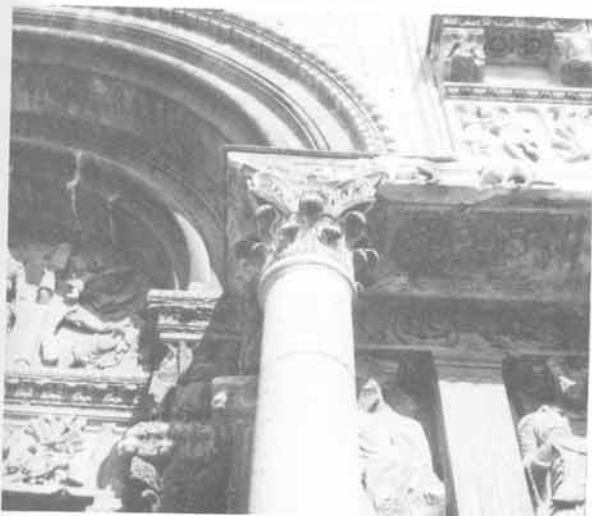
XX. tábla: 1. A kapuzat antikizáló oszlopfői (Saint-Gilles). 2. Az ún. sasos oszlopfő. 3. A bal oldali kaput kísérő oszlopfejek. 4. Az oszlopfők és a párkány frízének szegélydíszei. 5. A párkányzat alatti rozettadíszek. 6. Leveles, meander- és az ún. bordadíszek.

1

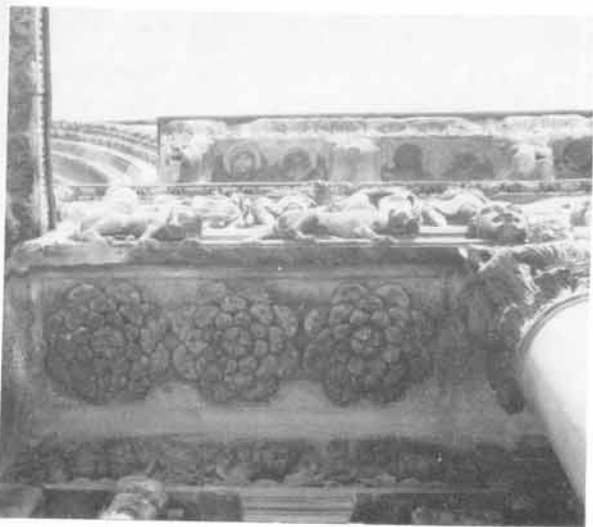
2

3

4

5

6

XX. tábla: 1. A kapuzat antikizáló oszlopfői (Saint-Gilles). 2. Az ún. sasos oszlopfő. 3. A bal oldali kaput kísérő oszlopfézetek. 4. Az oszlopfők és a párkány frízének szegélydíszei. 5. A párkányzat alatti rozettadíszek. 6. Leveles, meander- és az ún. bordadíszek.

1

2

3

4

5

6

7

8

XXI. tábla: 1. Lábazattartó oroslán (Saint-Gilles). 2. A kettős, lábazati oszloptartó oroslán, szemből. 3. A kapuzat lábazatának állatdíszei. 4. Kost marcangoló oroslán. 5. Az alsó, girlandszerűen futó virágdíszek, tölgylevelek és fonatok sora. 6. Az embert és a kost marcangoló szőnyálatok. 7. A lépő oroslán. 8. Egy állatot marcangoló két vadállat.

1

2

3

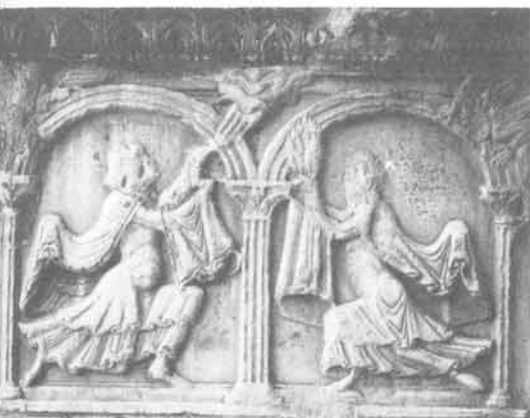
4

5

6

7

8

XXII. tábla: 1. Az oszlopok talpzatainak mítikus jelenetei (Saint-Gilles). 2. Két medve és egy ember. 3. Két majom és a teve. 4. Dávid legyőzi a Góliátot. 5. A széles, legelső bázisok szegélydíszje (meander, levél). 6. Kentaur és a szarvas. 7. Kain és Abel áldozata. 8. A felső fríz díszéből egy szarvasmarha.

1

2

3

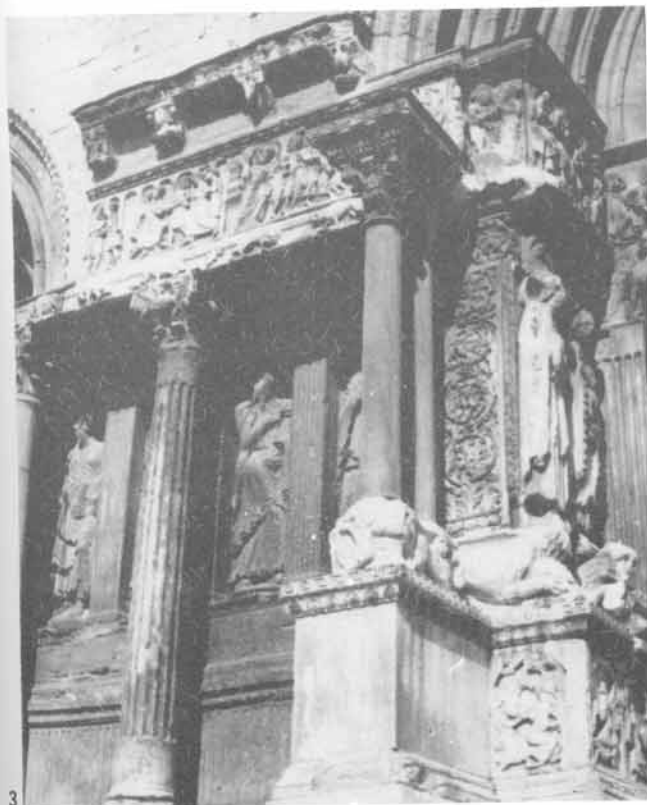
XXIII. tábla: 1. A bal oldali kapu melletti Szent Mihály ábrázolás (Saint-Gilles). 2. Részlet a Szent Mihály ábrázolásból. 3. A bal oldali és a középső kapu közötti apostolábrázolások.

1

2

3

4

XXIV. tábla: 1. Az első és a második kapu közötti 1–2. apostol (Saint-Gilles). 2. Az első és a második kapu közötti 3–4. apostol. 3. Az első és a második kapu közötti apostolok (a kapun Szent János és Szent Péter). 4. A középső kapun Szent János és Péter.

1

2

3

4

5

6

XXV. tábla: 1. A főkapu jobb oldalán lévő apostolok (Saint-Gilles). 2. Ugyanaz közelről. 3. A második és a harmadik kapu közötti négy apostol. 4. A második és a harmadik kapu közötti első apostol. 5. A második és a harmadik kapu közötti második apostol. 6. A második és harmadik kapu közötti harmadik apostol.

1

2

3

4

XXVI. tábla: 1. A második és a harmadik kapu közötti negyedik apostol. 2. A harmadik (a jobb oldali) kapun kívüli arkangyalok. 3. A második és a harmadik kapu közötti ismeretlen apostol. 4. Krisztus jövendől Péternek.

1

2

3

4

5

6

XXVII. tábla: 1. Teljes városkép, Saint-Gilles-du Gard. 2. Városfal a Frédéric Mistral ténél, XII. század. 3. A régi Macel városkapu, XII. század. 4. Maison Romane, XIX. századi rekonstrukció. 5. A Maison Romane melletti nemesi házak. 6. Homlokzati díszek a Maison Romane-nál.

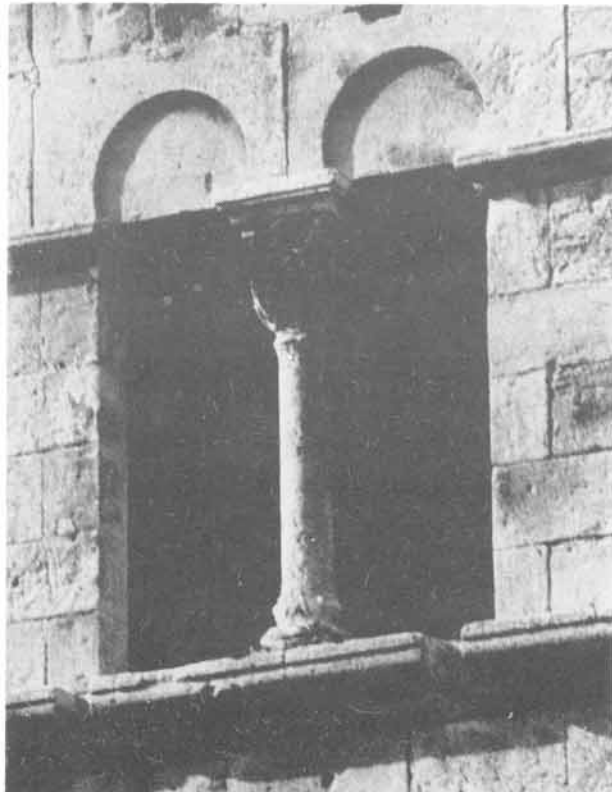
1

2

3

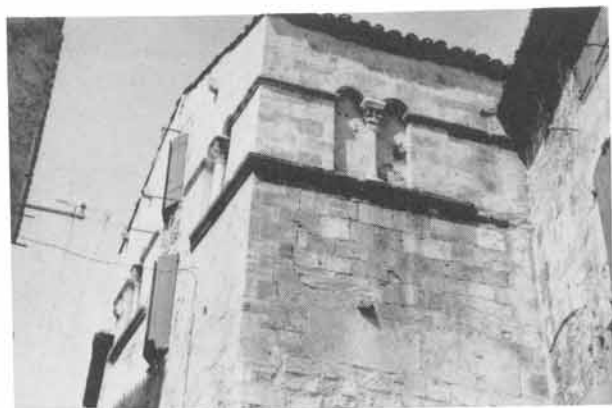

4

XXVIII. tábla: 1. XII. századi oszlopfő, XIX. századi helyreállítás, Maison Romane. 2. Rómánkori oszlopfő (Rue Baudin). 3. Lovas oszlopfő (Rue Baudin). 4. Rómánkori ablak és oszlopfő, XII. század második fele (Rue E. Blanc).

1

2

3

4

5

XXIX. tábla: 1–2. A lovas oszlopfővel díszített palota (Rue Baudin). 3–5. Régi középkori házak Saint-Gilles-ből.

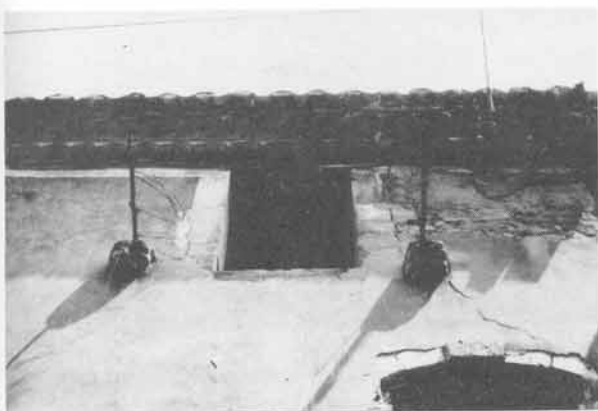
1

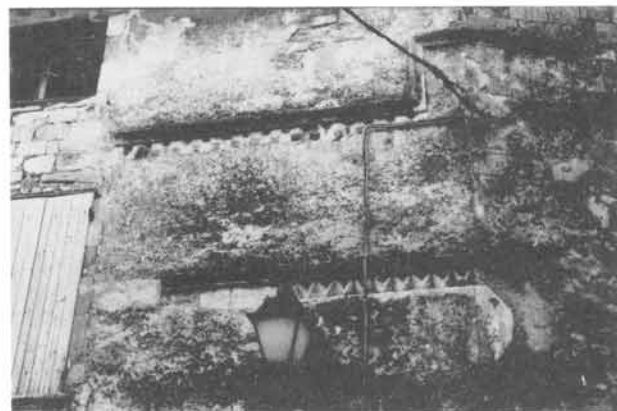
2

3

4

5

XXX. tábla: 1. Románkori, fogrovatos díszű ház (Rue de la Paix 9.). 2. Az állatfej-gyámköves ház. 3. Részlet a Rue de la Paix 9. sz. házból. 4. Állatfejes gyámkövek. 5. Fogrovatos zsinórdíszek (Rue de la Paix 9.)

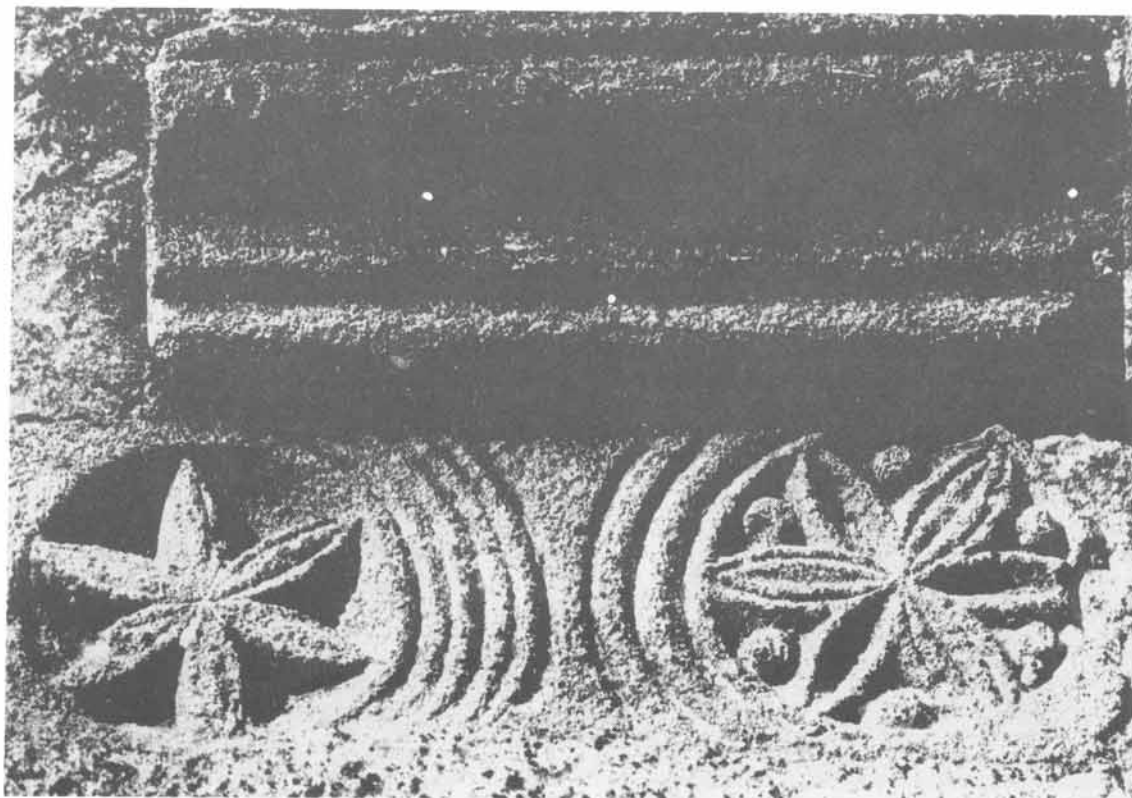
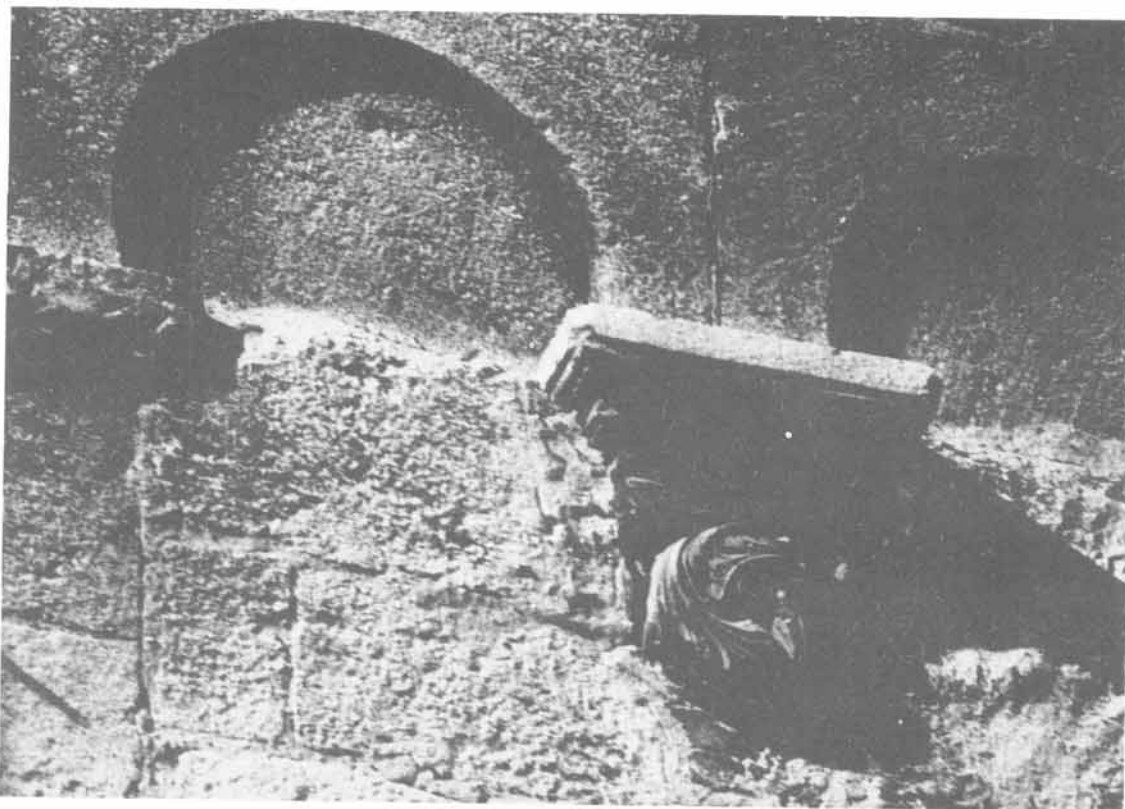

1

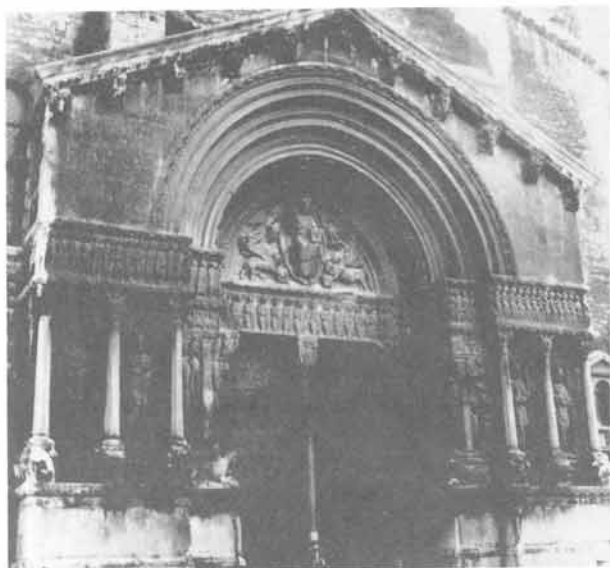

2

XXXI. tábla: 1. Rozettás, volutás díszű márványoszlopfő, XI. század (Rue Poissonnerie). 2. A lovas alakos oszlopfő, közelről (Rue Baudin).

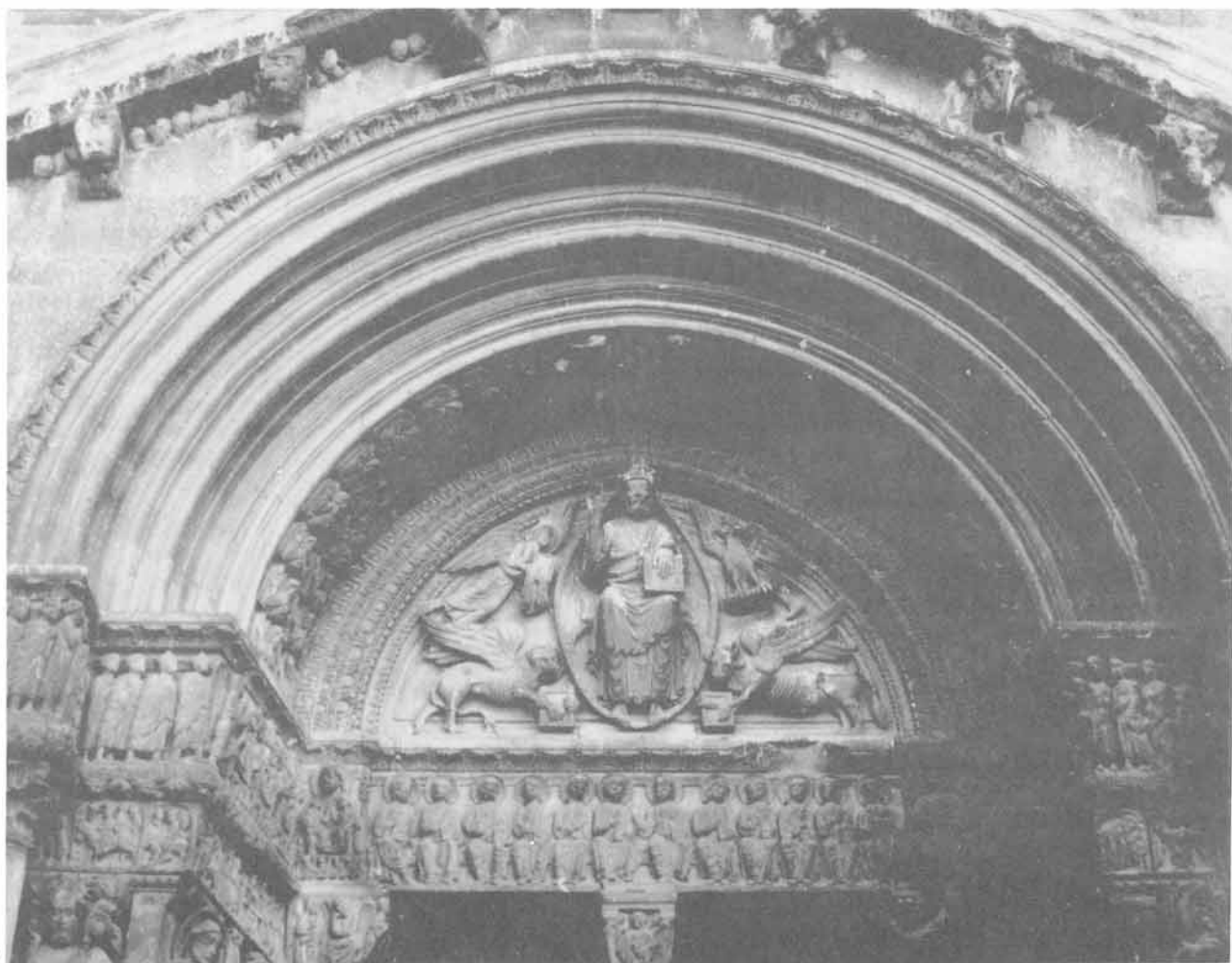
XXXII. tábla: 1. Románkori ablak és oszlopfő, XII. század vége (Rue E. Blanc). 2. Rozettás és körkörös díszítések (Rue Rousseau 55.)

1

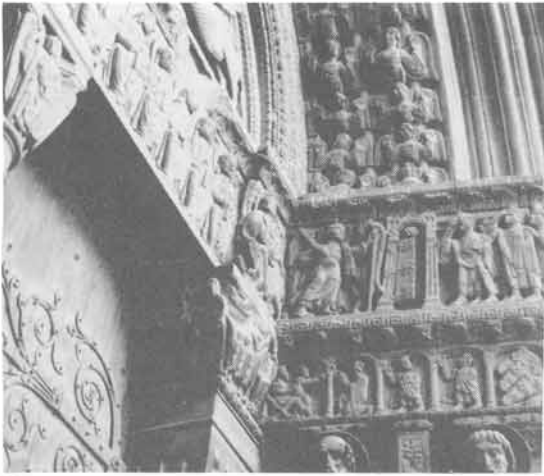

2

3

XXXIII. tábla: 1. Az arles-i Saint-Trophime apátság Ny-i kapuja. 2. A kapuzat közelről. 3. A timpanon dísze.

1

2

3

4

XXXIV. tábla: 1. A kapuzat jobb oldali fríze, Arles, Saint -Trophime apátság. 2. Az oszlopfők és a párkány díszei. 3. A kapuzat bal oldala. 4. A kapuzat jobb oldala.

1

2

3

4

5

6

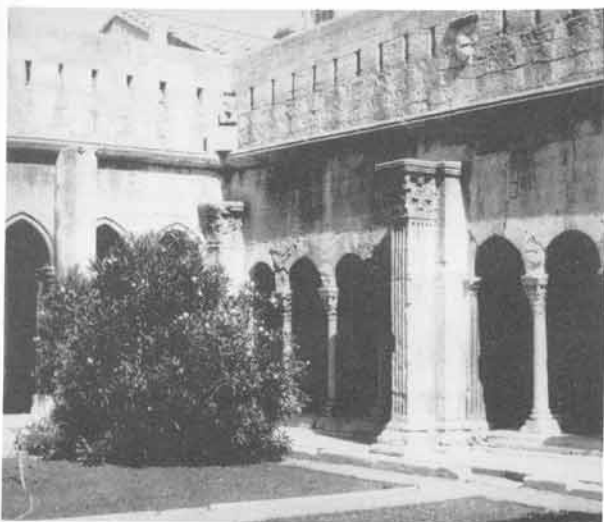
XXXV. tábla: 1. A jobb oldali kapurész közelről, Arles, Saint-Trophime. 2. Apostolok és emberevő oroszlánok. 3. Az apostolok közötti domborművek. 4. Dániel és az oroszlánok. 5-6. Apostolok az antikizáló keretdíszben.

1

2

3

4

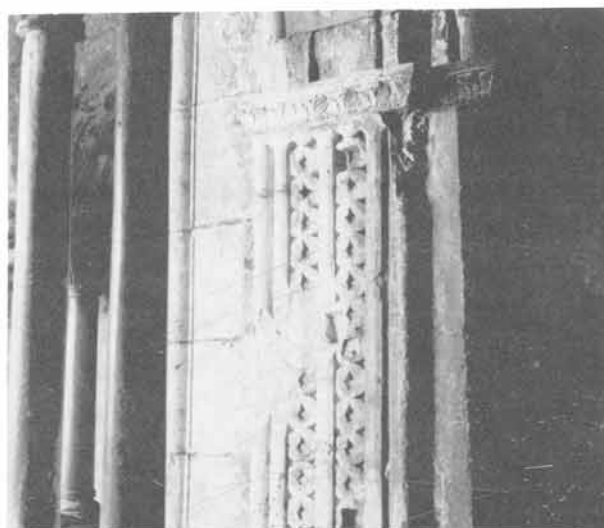
XXXVI. tábla: 1. Az egyház a kolostor fe'öl (Arles, Saint-Trophime). 2. A kolostor oszloprendje. 3. A dongaboltozatos kerengő. 4. A csúcsíves kerengőbelső a hozzá tartozó kettős oszlopfővel.

1

2

3

4

5

XXXVII. tábla: 1. A váltakozó ritmusú belső pillérrend. 2. Az udvar felőli oszlopok. 3. A sarokpillérek geometrikus díszje. 4. Növényi és állat-, valamint emberábrázolásos kettős oszlopfők. 5. Bibliai jelenetek és növényábrázolásos oszlopfők.

1

2

3

4

5

XXXVIII. tábla: 1. A kerengő sarokrésze, Arles, Saint-Trophime. 2. Emberfejes, növénydíszes oszlopfő, részlet. 3. A Hár-
rom királyok ábrázolása oszlopfőn. 4. A betlehemi gyermekvilkosság ábrázolása oszlopfőn. 5. Az ún. Szent Asz-
szonyok ábrázolása.

1

2

3

XXXIX. tábla: 1. Montmajour bencés apátsága (donjon, XIV. század). 2. Szent Péter kápolna, X. század, Montmajour.
3. Szent Kereszt kápolna, Montmajour.

1

2

3

4

5

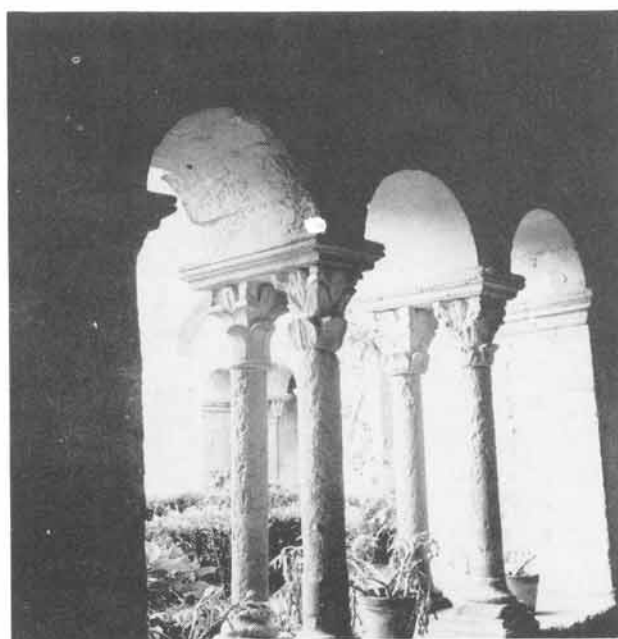
XL. tábla: 1. A montmajouri egyház bejárata, bal oldali oszlopfeje. 2. A montmajouri egyház bejárata, jobb oldali oszlopfeje. 3. A kolostor belső udvara a kerengővel. 4. Kosfejű gyámkő a kolostorból. XII. század. 5. Leveles oszlopfejek a kerengőből.

1

2

3

XLI. tábla: 1. Saint-Paul de Mausule bencés apátsága, Saint-Rémy. 2. A kerengő oszloprendje. 3. Levéldíszes oszlopfők.

1

2

3

4

XLII. tábla: 1. Saint-Laurent plébániaegyház, XII. század, Saint-Guilhem le Desert. 2. Saint-Laurent plébániaegyház, XII. század, Saint-Guilhem le Desert. 3. Árkádos, XII. századi lakóház. 4. Az ún. lombard és antik díszű oszlopfők, XI–XII. századi lakóház.

1

2

3

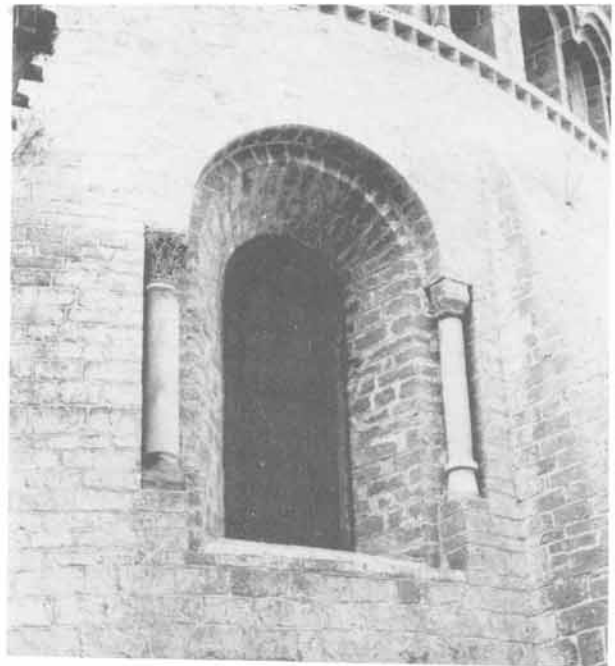

4

XLIII. tábla: 1. A Saint-Guilhem-i egyház tornya (XV. század). 2. Az alsó és felső kolostor. 3. A kolostor udvara, árkadokkal. 4. A templom szentélye (XI–XII. század).

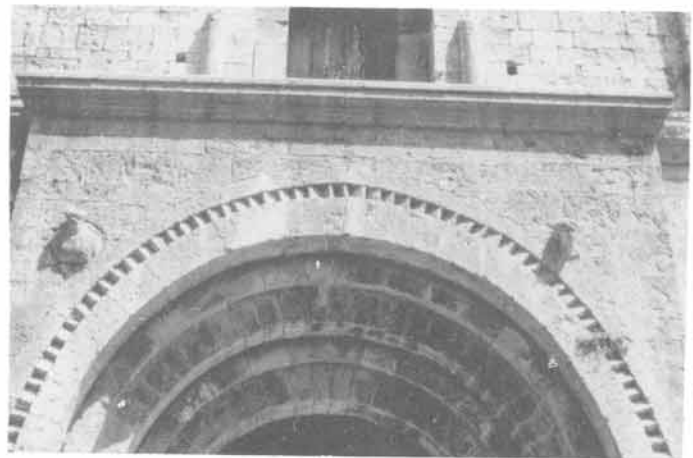
1

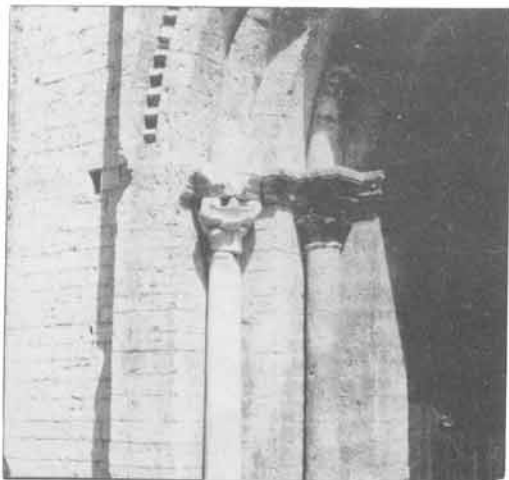
2

3

4

5

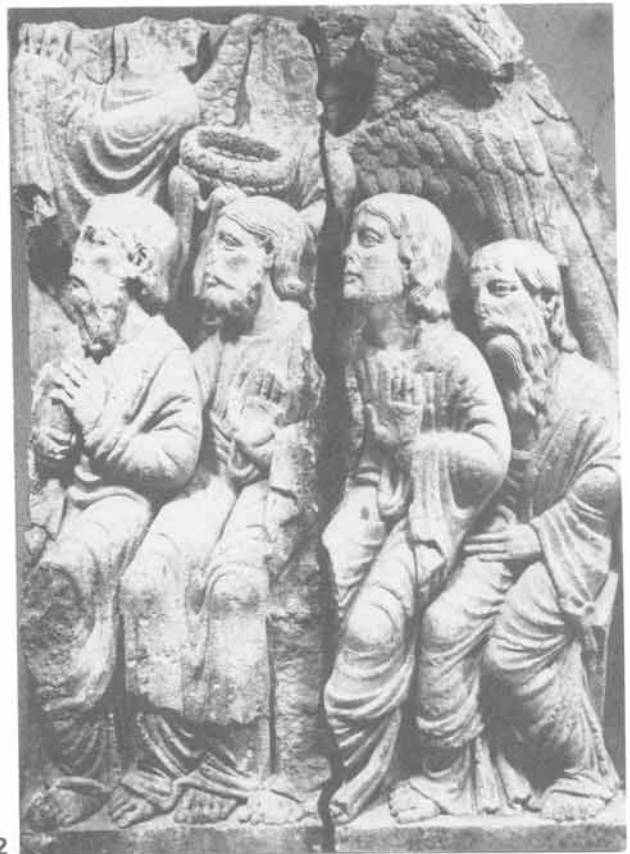

6

XLIV. tábla: 1. A szentély örkádós oszloprendje. 2. A szentély egyik ablaka két növénydísze, antikizáló oszlopfővel. 3. Római, illetőleg bizánci jellegű oszlopfők. 4. A templom Ny-i bejáratának fogrovatos díszje. 5. A bejáráshoz tartozó oszlopok és díszítésük. 6. A kolostor kerengője, részlet.

1

2

3

4

XLV. tábla: 1. Egy lakóház árkádjának növénydíszes oszlopfője, XII. század, Saint-Guilhem. 2. Apostolos timpanon, Saint-Martin templom, XII. század, Saint-Gilles. 3. Az ún. fiatal apostol, részlet a timpanonból. 4. Szent Egyed ábrázolása, középkor, Saint-Gilles.

1

2

4

3

XLVI. tábla: 1. Az estageli D-i kapu, Paris, Louvre. 2. Részlet a XII. század eleji kapuornamentikából. 3. A somogyvári szalagfonatos, madaras díszű dombormű. 4. Az ún. óbudai relief, XII. század első fele.

1

4

2

5

3

6

XLVII. tábla: 1. A broussani egyház, XII. század, ma tanya. 2. A kapuzat timpanonjának szalagfonatos keretdíszé. 3. Kaputimpanon római maradvánnyal, XII. század, Saint-Colombe perjelség, ma tanya. 4. A D-i kapú bal oldali oszlopfője, Broussan. 5. A D-i kapu jobb oldali oszlopfője, Broussan. 6. A D-i kapu, XII. század eleje, Broussan.

1

2

3

4

5

6

XLVIII. tábla: 1. D-i kapuzat, XII. század eleje, Bernis. 2. A kapuzat timpanonja és oszlopfői. 3. Bal oldali oszlop-
fők. 4. Jobb oldali oszlopfők. 5. Részletek a bal oldali béletdíszből. 6. Részletek a jobb oldali béletdíszből.

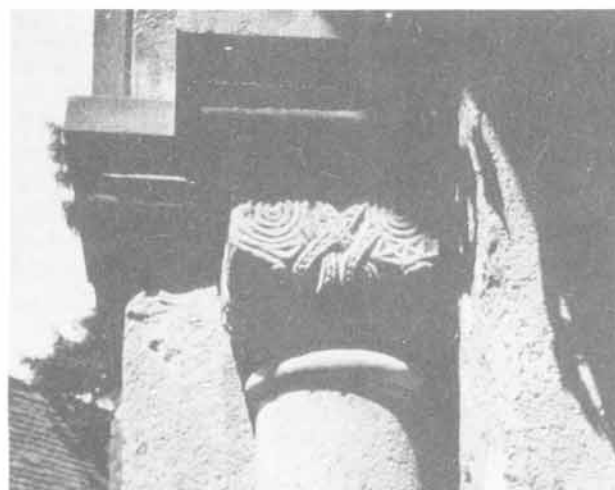
1

2

3

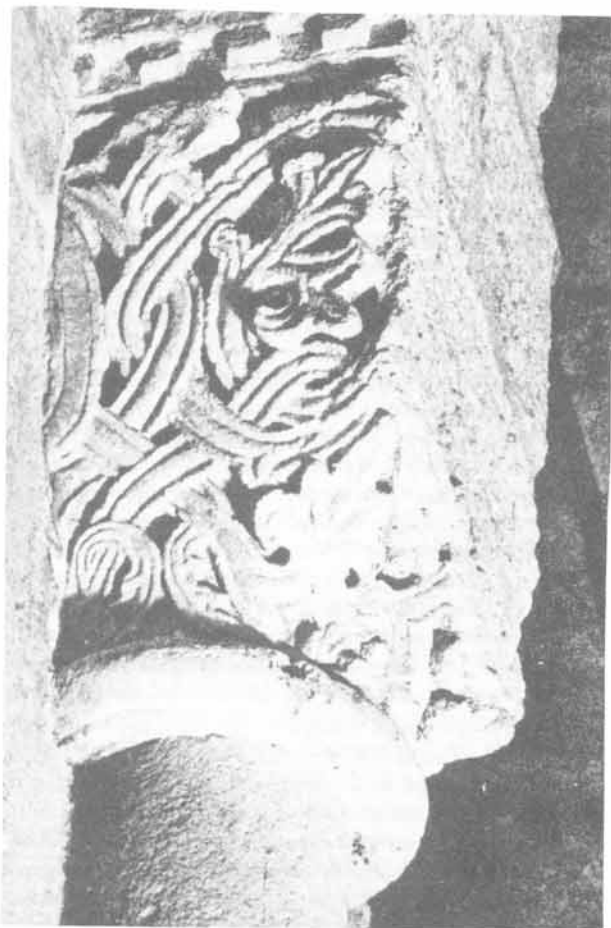

4

5

XLIX. tábla: 1. Az ún. hármás Ny-i kapuzat, plébániaegyház, Kisdisznód, XIII. század eleje. 2. A kapuzat oszlopfőinek geometrikus dísze. 3. Az ún. vakarkád középső pillérjének a dísze. 4. A nagydisznódi egyház kapuzatának szalagfonatos, geometrikus dísze. 5. A kisdisznódi plébániaegyház, XIII. század eleje.

1

2

3

4

5

6

L. tábla: 1. Palmettás oszlopfejezet, béziers-i egyház. 2. Sarok palmetták, XII. század, Bourg-S.-Andéol. 3. Három királyok álma dombormű, XII. század, Pécès. 4. Három királyok, Arles, Saint-Trophime. 5. Három királyok dombormű, XII. század második fele, múzeum, Nîmes. 6. Madonna a gyermekkel, XII. század második fele, múzeum, Nîmes.

KÁLMÁN MAGYAR: SUR LES RELATIONS FRANÇAISE DU SOMOGY A L'ÉPOQUE ÁRPÁDIENNE
(SOMOGYVÁR ET SAINT-GILLES)

Au début de notre étude, nous avons résumé les relations dynastiques françaises des rois de la maison Árpád qui montraient clairement l'alignement des rapports matrimoniaux, politiques, etc. Entre 1050 et 1066 existait la relation lorraine, puis, par le moyen de Géza, la relation occitane, toulousaine. Sous Kálmán, la dernière, s'est élargie de l'alliance normande de Sicile qui a duré jusqu'à la mort d'Étienne II en 1131. Ensuite les relations se formaient avec les Châtillon, d'origine française, mais orientaux, d'Antique, et avec la dynastie des domaines centraux français, les Capétiens. En 1196–1204 les relations aragonaises, castillanes et occitanes (toulousaines) florissaient. En 1235, en plus de la relation familiale avec les Capétiens, Jacques Ier, fils du roi d'Aragon Pierre II, a épousé Yolande.

35 ans plus tard la maison Árpád établit une alliance forte avec la dynastie française par le double mariage. Il crée entre 1270 et 1301 la parenté étendue en France (Anjou, Provence, etc.) et en Italie du Sud (Sicile, Naples).

Mais encore plus tôt, sous saint Étienne, l'État hongrois a noué avec les Français, notamment avec l'Église française. Il a apparu que l'évêque de Bihar Léodvin avait été origine de la Lorraine, peut-être de Namur, comme la femme de Béla Ier. Il appartenait sans doute au milieu, à la cour de la reine. Georges, l'archevêque de Kalocsa, qui est allé en pèlerinage à Toul en 1050, pouvait être aussi d'origine lorraine, comme Franco, l'évêque de Veszprém (et Belgrade), qui a rendu une visite à Liège entre 1055 et 1087. À leurs lieux pouvait appartenir l'abbé Guillaume le Latin qui était sous Solomon à la tête du monastère princier (à Szekszárd). Dans ces milieux peut être Bonipert le Français, l'évêque de Pécs (Cinq-Églises), ayant vécu sous saint Étienne.

Il est probable que la couche du clergé wallon-français d'origine lorraine soit venue en Hongrie après 1046. Ils figuraient dans la cour et les milieux de Béla comme des compatriotes de la reine.

Surtout importante est la personne de Franco qui était évêque de Veszprém en 1070–1080 (?). L'évêque de Veszprém, plus tard „episcopus poloniensis” (évêque polonais) a proposé au prince polonais Wladyslaw-Herman „d'entrer en relation avec l'église de Saint-Gilles du Midi”. C'est-à-dire, il a insisté sur une relation qui serait effectuée six ans plus tard par la fondation de l'abbaye de Szent Egyed (Saint-Gilles) à Somogyvár par le roi de Hongrie saint Ladislas au moyen des moines français venus de Saint-Gilles.

Aux XIe–XIIIe siècles le rang des prélats wallons-français (lorrains) a été suivi par des chevaliers d'armes français – Ratold, Aynard, Smaragd (Émeraude) –, des petits nobles et propriétaires, des

marchands-artisans, des paysans embourgeoisés lorrains. Concernant les immigrés figurent – sauf Liège, Namur, Gand, Toul, Verdun, Metz – les régions de Bra, Stavelot, Rolduc, Klosterrad, Huy, Maastricht. C'est-à-dire, les immigrés des XIIe–XIIIe siècles venaient d'une relativement petite région interdépendante de l'ancienne Lorraine.

Les prélats et les chevaliers formaient une minorité infime des immigrés à l'égard de l'immense majorité des bourgeois et des paysans.

À notre avis, aux XIe–XIIe siècles en Hongrie, les Français-Wallons-Flamands étaient les urbanisateurs encore avant les Allemands. Cet avis est prouvable dans les cas d'Esztergom, de Székesfehérvár, de Zággráb et peut-être de Várad. Il y avait un „vicus Olaszi” ou bien „vicus Latini” (quartier latin) à Esztergom, à Székesfehérvár, à Zággráb, à Nagyvárad et peut-être à Buda et à Eger. Les patriciens du quartier latin d'Esztergom (comites), qui possédaient des maisons en pierre (palacium) et des vignes, étaient aux XIe–XIIe siècles, mais du début du XIIIe jusqu'au milieu du XIVe siècle sûrement des Wallons-Français.

En présence des bourgeois dirigeants wallons il y avait aussi une couche des marchands et artisans wallons qui s'occupaient intensivement de viticulture. Ils étaient venus non seulement de la région liégeoise, lorraine, mais aussi de la région centrale. Nous avons la connaissance d'un artisan né à Paris; enlevé par les Tartares, mentionné avec une femme d'origine messine (lorraine) et avec d'autres Français pris en Hongrie, après 1241.

D'où et de quelle région pouvaient-ils venir? Une tradition, encore vivante parmi les Wallons à Eger au XVe siècle, notée à Liège, dans l'ancienne Lorraine (Belgique d'aujourd'hui). Ces colons qui vivaient encore au XVe siècle dans la région d'Eger aux milieux fermés et parlaient wallon-français, „savaient que leurs ancêtres avaient immigré en Hongrie de la principauté de Liège en 1040–1050”, c'est-à-dire en même temps avec les prélats d'origine lorraine. Les traces de ces colons qui s'occupaient surtout de viticulture et d'agriculture, peuvent être trouvées dans les toponymes Latini, Olaszi, Gallici, Francavilla, etc. dans les régions diverses de la population rurale du pays.

Il faut considérer en particulier que les éléments agricoles, rurales et en général pauvres germaniques (flamands, néerlandais, luxembourgeois, rhénans, saxons, allemands) et romans (français, wallons) ont migré et se sont installés en voisinage. Pour cette raison supposons l'origine partiellement flamande des Saxons transylvains et encore ce qu'au cours de leur migration ils ont pu arriver avec des éléments wallons-français ou bien avec leurs fractions en Transylvanie, au dit Pays Saxon. János Latin (= Jean

le Latin) qui vivait parmi les Saxons transylvains au Sud de Nagyszében (Hermannstadt, Sibiu) et qui est monté en seigneur foncier au début du XIIIe siècle, devait être Wallon-Français venu avec les Flamands. Ça concerne aussi ceux aux colonies „villa Latini” aux environs de Beszterce et Vizakna, et encore en Zips.

Les éléments et les toponymes dans notre étude prouvent que les villages d'origine wallonne-française pouvaient être trouvés dans toutes les plus grandes régions du pays. Il y a plus de vingt colonies médiévales Olaszí (villa Latina), et encore celles sous le nom Gallicus, comme la vallée d'Eger, les villages Gyán aux comitats (département) Csanád et Bihar, les villages Tállya à Zemplén et Heves, Mecsedel et Gehanfalva en Zips, Alistál et Felistál au comitat Pozsony, qui étaient sûrement d'origine wallonne. D'après la carte graphique, construite par Zsuzsanna M. Hrotkó, les plus grands blocs wallons-français peuvent être déterminés aux comitats Baranya, Bihar, Zemplén, Heves, Szepes, Liptó. À l'égard chronologique, ceux de Baranya, Bihar, Szerém, Vas, partiellement aussi de Heves, peuvent être considérés du XIe, les autres en majorité du XIIe siècle.

En envisageant la couche wallonne-française à Somogy, on trouve des colonies wallones-françaises médiévales, dites Olaszí, Latini. Il figure un Olaszfalu (1403, 1493) et la villa Olaszteluk, mentionnée en 1346. Puisque, aux environs de Pécs, mais en général à Baranya un grand bloc wallon-français bien datable peut être identifié, les deux colonies au bord du Sud du Somogy médiévale, confinant à Baranya, peuvent être liées à cette couche des XIe–XIIIe siècles. C'est-à-dire, elles appartenaient au bloc wallon-français prématuré de la Sud-Transdanubie arpadienne.

La colonie de la région viticole du Somogy médiéval – aux environs de Nagyberény – Gan, Gán, Gány, Gám, Gaan a déjà figuré en 1138. Les noms Jean, Jaan, Gaan, Gean, Gyan, Gejan, Gyhan, Gahan, Gehan, Gan aux comitats Esztergom et Liptó étaient aux Wallons. Les noms wallons Gylys, Gelea, Geletinus, Gyletus, Gerletus, Gilis, Ghele, les équivalents français d'Egyed (Aegidius), figuraient à la place de Gilles. La commune d'aujourd'hui Gilla, située à 2–3 km au Sud-Est de Somogyvár, était au moyen âge Gellye, Gyllye.

En outre, en examinant les patronages, les vocables de Somogy, on peut rattacher les titres de Szent Ányos (Anian), Szent Apollinárís et Szent Egyed (Gilles) aux Français au bien aux Latins. En 1455 dans le bourg Marcali figure l'église de paroisse consacrée à saint Anian d'Orléans (Szent Ányos). Concernant Somogyvár, les sources parlent de la fondation de l'abbaye Szent Egyed et de l'établissement des moines occitans de Saint-Gilles. Nous avons la connaissance d'une église Saint-Apollinaire (Szent Apollinárís) au XIIe siècle. Il est très important que le pape Boniface IX a permis la dédicace a

l'église de paroisse de Babócsa, consacrée à saint Gilles, en 1390. On connaît l'autel de saint Gilles (Szent Egyed) en 1501 de l'église de paroisse mentionnée. On a réussi à identifier le village médiéval Szentegyed avec Olaszfalu. La colonie d'origine wallonne-française a reçu son nouveau nom d'après son église de paroisse Szent Egyed.

Il y a apparence que saint Gilles¹ était le saint favorisé par la couche de colons, arrivés à la région forestière, de défricheurs, cultivateurs, viticulteurs de la population latine. D'autant plus qu'à Saint-Gilles, la colonie marchande sur le Rhone avait déjà son église Saint-Nicolas au XIe siècle, tandis que dans la vallée Flaviana, puis sur la colline se trouvait l'abbatiale Saint-Gilles, le lieu de pèlerinage des bourgeois viticoles. Nos recherches ont révélé que l'apparition fréquente de saint Gilles en Hongrie peut être liée, au delà de sa représentation et admiration comme le saint de la chasse, surtout aux colons immigrés occidentaux, au premier rang wallons-français, établis dans la région forestière.

Dans le cas de Somogyvár, il est typique qu'au moyen âge les bougeois „hospes”, des clercs jusqu'aux marchands, s'occupaient de viticulture et de commerce de vins. Ce fait caractérisait le bourg dont les vins, transportés plus loin par Székesfehérvár, marquaient le développement et donnaient la richesse à ses bourgeois. L'apparition des pèlerins, visitant les reliques de saint Gilles et de saint Ladislas, leur a offert un bénéfice supplémentaire. Les bourgeois „hospes” du bourg ont rejoint le pèlerinage étranger, surtout celui d'Allemagne, aussi par les ermitages de saint Nicolas et de saint Jacques au finage du bourg.

Cette bourgeoisie hospes qui s'occupait de viticulture et de commerce, remonte à la population d'origine étrangère, latine, wallonne-française. Elle est soutenue par les cultes y trouvés de saint Gilles, de saint Nicolas et de saint Jacques. Les stations de pèlerinage Gilles–Nicolas–Jacques qui conduisent vers les lieux de pèlerinage occidentaux, nous rappellent ceux des bourgeois, marchands ambulants francisés. En 1113 à peu près, le prince de Pologne Boleslaw Ier est arrivé sur cette route du Nord par Esztergom, Buda, Székesfehérvár à Somogyvár. Les stations de pèlerinage Saint-Nicolas et Saint-Gilles à Babócsa au Sud de Somogyvár et d'autres stations Saint-Gilles (p. e. celle près de Szigetvár) offraient les routes vers les centres lointains de pèlerinage. Il est caractéristique qu'aux XIe–XIIe siècles sur la route méridionale vers Saint-Gilles du Midi il y avait plusieurs églises Saint-Gilles et d'autre patronage à Milan, dans les Alpes, en Provence qui offraient logement aux pèlerins et qui appartenaient au centre de pèlerinage.

Le roi de Hongrie saint Ladislas à écrit à l'abbé de Monte-Cassino Oderisio: „J'ai accordé de nombreuses faveurs sur toute l'étendue de la Hongrie à l'abbé de Saint-Gilles.” Après cela suit la mention

de la fondation de l'abbaye bénédictine consacrée à saint Gilles à Somogyvár, d'un des centres sur la route de pèlerinage Saint-Gilles à la fin du XIe siècle.

Par cette fondation Somogyvár est devenu la plus grande et considérable abbaye annexe de l'abbaye mère de Saint-Gilles. En 1091, à la fondation ont assisté plusieurs Français avec l'abbé de Saint-Gilles Odile. Le prévôt Pierre était le premier abbé, mais s'y sont établis Rostagne, le grammairien Pierre Ritou, Daniel fils d'Hugues, Bernard fils d'Amaric.

Il apparaît par l'approbation de la charte de fondation que pendant plus de cent ans le monastère n'était habité que par des moines français ou bien par ceux qui avaient été novices à Saint-Gilles. Dans toutes les affaires d'Église, ils étaient soumis à l'abbé de Saint-Gilles.

Selon plusieurs chercheurs hongrois, à la fondation a contribué aussi le comte Raymond de Saint-Gilles, seigneur suzerain de la ville. Raymond pouvait traverser la Hongrie à la tête des croisés dans les années 1090.

En tous cas, un des plus considérables centres culturels et ecclésiastiques (avec une école monastique) du moyen âge hongrois a été construit à Somogyvár. À partir de 1224 l'abbaye faisait fonction d'une des plus importantes représentations juridiques comme chapitre. Son sceau est conservé en intégrité parfaite sur une charte de 1390. L'inscription circulaire du sceau: + S. CAPITVLI MONASTERII SANCTI EGIDII DE SYMIGIO. Au dedans: un moine tonsuré (saint Gilles?) en face aux bras écartés, au vêtement jeté sur l'épaule, devant lui blason tenu par deux moines mineurs, à gauche de la tête croissant, à droite étoile.

La charte de fondation a été délivrée par le roi saint Ladislas en présence d'Odile, abbé de Saint-Gilles et du légat Teuzo. Il a soumis Sumich (Somogyvár), une des plus illustres villes de la Hongrie, avec six villages y compris le domaine et les servants, trente vignes avec vigneron, soixante vignes à moitié avec vigneron, avec des servants de trois cents familles, avec des serfs armés de cent familles au monastère. Il y figure que l'abbé du monastère doit obéissance à l'abbé du monastère dans la vallée Flaviane. Cette relation de soumission et de communication a subsisté jusqu'en 1417. Elle est mentionnée par des papes six fois entre 1091 et 1266.

À l'égard de son statut juridique, le monastère est tombé dans une situation ambiguë: il n'a été dispensé ni au patronage royal, ni à l'autorité juridique épiscopale. Au temps de la fondation, le roi saint Ladislas n'était plus en bons termes avec le pape Urbain II, patron de Saint-Gilles.

D'après les sources, mais surtout par les recherches archéologiques, nous pouvons restituer le monastère, détruit sous la domination turque, qui s'élevait dans la première dite cité du comitat Somogy, dans un fortin de terre du temps de la conquête à 3,3 hectares, nommé Kupavár.

L'église du monastère, la basilique à 57 m de long, 24,5 m de large, à trois nefs, à abside avait déjà été construite à la lombarde au temps de la fondation. Les murs de l'édifice étaient repartis à l'extérieur et à l'intérieur par des pilastres en ressaut. Les deux secteurs de l'Ouest sont séparés de l'espace de l'église par un mur du XIIIe siècle, plus neuf que les murs latéraux.

Entre les clochers de façade pouvait être un parvis. Les restes des deux portails à ébrasement graduel sans colonnes, l'un de la façade occidentale, l'autre du mur latéral méridional, remontent à la première période de construction.

L'église a été reconstruite à la fin du XIIe siècle. La muraille de pierre a été remplacée par celle de briques. À l'intérieur du choeur la technique d'épi (opus spicatum) a été employée. Les murs montants étaient maçonnés des pierres et de l'appareillage horizontal de briques. Le noyau mural était fait des pierres cassées liées par du mortier très solide (épaisseur de murs: 135–165 cm). Dans la basilique, le poids du toit et des cloisons des nefs était soutenu par 12 pilastres et 12 piliers intérieurs. Ceux en forme de croix grecque appartiennent à la première période de construction, les rectangulaires à la postérieure du XIIe siècle.

Le plancher roman prématuré a été baissé et couvert des carreaux calcaires au XVe siècle. L'église était ornée par des fresques noirs-blancs-rouges. Les nefs étaient couvertes par des plafonds en bois. La nef centrale pouvait être environ à 17 m de haut.

Le bâtiment annexe à la nef septentrionale à niveau de plancher plus bas, qui était la salle de sacristie ou bien de chapitre, pouvait être construit à la fin du XIIe siècle.

L'édifice de cloître qui a été construit au XIIIe siècle du côté septentrional à la manière du Midi sur une base de 25 sur 23,8 m (au-dessous avec les vestiges des périodes antérieures), encadre une cour carrée au milieu avec une citerne. L'aile de cloître construite selon la règle bénédictine, possède une base suffisante pour 18–20 moines avec leur personnel laïque et servant. L'église et le cloître ont été reconstruits au XIVe siècle en style gothique, puis au XVe siècle (2e moitié) en style de renaissance. Le monastère était défendu par un système spécial de rempart et au-dehors de lui par des murailles très épaisses en briques (1,5–2 m). Encore plus loin du monastère se trouvaient les communs et d'autres bâtiments, parmi eux une chapelle des XIVe–XVe siècles.

Il est évident qu'au-dedans et au-dehors de l'église des tombeaux médiévaux posés typiquement en direction Ouest-Est (environ 250–300) ont été découverts.

En outre, Somogyvár avait encore cinq églises, cimetières et ossuaires. De la trouvaille précieuse comptant des milliers de pièces: des poteries, des mobiliers, des armes, etc. les pierres sculptées peuvent être mises en relief, sur lesquelles l'influence

francisante est démontrable. L'influence francisante vers 1230 est tellement importante qu'Albéric, moine de Trois-Fontaines écrit: „De nos jours on engage surtout des Français". En ce temps-là Somogyvár est le stimulateur des relations françaises dans le domaine de l'Église, de la liturgie, de la musique, de l'architecture et en général de la culture et des arts en Hongrie.

Parmi les monuments de pierre des XIe-XIIIe siècles de Somogyvár, beaucoup discutés et publiés (environ 900 pièces), la dite messe de saint Gilles et les reliefs représentant des lions sur sa face dorsale, les décors de balustrade datent de sa première période principale de construction de 1091 jusqu'au début du XIIe siècle (planche 3, 1-2). Ils correspondent aux décors similaires de la prévôté Saint-Pierre à Óbuda et à l'âge, au style des tympans représentant Jésus-Christ à Tabán et à Gyulafehérvár.

Au cours des travaux de reconstruction de la deuxième moitié du XIIe siècle pouvaient s'apprêter les décors représentant Jésus-Christ, l'archange Gabriel, le Retirant l'-pi, des griffons, ceux aux palmettes et les décors ornementaux qui se trouvent dans la ville rapprochée de Pécs. De cette façon, les relations d'art des ateliers de Pécs avec la France (Île-de-France, Bourgogne, région du Rhône, Moissac, Toulouse) et l'Italie du Nord se réfléchissent aussi dans ces pièces.

La statue de la Madone de Somogyvár, comme Ernő Marosi l'a démontré, correspond au prototype général des Madones représentatives à part et dans la scène de l'Adoration des Mages. Son style coïncide avec celui des éléments du déambulatoire de Somogyvár: les doubles socles de colonne et les quintes socles de pilier, les doubles chapiteaux ornés des têtes de femme, des animaux, entourant deux têtes d'homme, les tailloirs ornés de la tête et des mains de Jésus-Christ, sur chacun (mais aussi à part) un calice articulé par deux feuilles nervurées ou bien un décor aboutissant à un bouton. Le déambulatoire encadrait la cour avec une rangée de colonnes et de piliers basés sur de simples-doubles (aux coins quintuples) socles aux chapiteaux ornés des calices feuilletés, des doubles figures et des boutons. Le rythme alternant de colonnes-piliers était suivi aussi par l'alternance des décors figurés. Au système pouvait appartenir l'arcade voutée du déambulatoire aux entre-pilastres de 1,1-1,2 m (planche 2, 6 - planche 3, 3-4).

Selon Marosi, ces œuvres de Somogyvár pouvaient s'apprêter vers 1215 dans un atelier travaillant à l'esprit des influences d'art, arrivées d'Île-de-France, de Champagne, de Bourgogne.

Sauf les influences d'art mentionnées, au moins à notre avis, c'est l'atelier de sculpture de Saint-Gilles des XIIe-XIIIe siècles qui a joué un rôle important par l'influence de son style. Dans notre étude, nous avons fait connaître en détail l'abbaye de Saint-Gilles, plus connue pour les chercheurs

étrangers, son portail occidental, ses vestiges archéologiques. Nous nous sommes occupés en particulier et en détail des périodes de construction et de destruction de l'abbaye, des vestiges de l'église basse, du chœur et du sanctuaire.

Les maîtres du portail occidental pouvait être, selon W. Stoddard et R. Saint-Jean, sauf Brunus et le Maître de saint Thomas, le Soft master, le Hard master et le Maître de saint Michel.

Sauf l'influence d'atelier sensible à Saint-Gilles, nous avons présenté les abbayes les plus considérables, portant les mêmes influences de style: Saint-Trophime d'Arles, les abbayes bénédictines de Montmajour et de Saint-Rémy, le monastère de Saint-Guilhem-le-Désert. Nous avons traité en particulier les églises à l'étranger et loin d'elle des XIe-XIIIe siècles qui appartenaient à l'autorité suprême de Saint-Gilles, et les églises dans le voisinage (à 5-20 km).

Nous avons pu révéler que Saint-Gilles avait en des relations directes avant les grandes constructions (1140-1160) avec le monastère Saint-Gilles-de-Hongrie à Somogyvár, l'église Saint-Eusèbe dans le Milanais, l'église Saint-Baudile en Catalogne, l'église Sainte-Eulalie en Aragon, l'église Saint-Gilles de Dun sur la Meuse dans le domaine wallon-français de la Lorraine.

Ces relations proches et lointaines, hongroises, lombardes, catalanes, aragonaises, lorraines (wallonnes) et voisines (Provence) pouvaient expliquer l'échange de certaines influences, de certaines solutions architecturales-sculpturales, l'arrivée aux différents styles (lombards, catalans, aragonais).

Les portails des églises aux environs de Saint-Gilles et soumises à l'autorité de l'abbaye (Sainte-Cécile-d'Estagel, Sainte-Colombe, Broussan, Bernis) remontent aux portails lombards-carolingiens, anciens languedociens, précédant (aux IXe-XIe siècles) les portails occidentaux de Saint-Gilles, au dit style archaïque. En même temps ils peuvent être mis en évidence comme parallèles de quelques portails en Hongrie (surtout Kis- et Nagydisznód) par leur influence de style (planche 47, 7).

Le portail d'Estagel avec ses palmettes aux petites feuilles minces à tige longue (Veszprém, Pilisszentkereszt, Sződ) et aux longues feuilles de chêne aux angles, encadrées d'entrelacs nattés (Pécs), au milieu un ou deux oiseaux stylisés (colombes?), avec tout son riche ornement nous rappelle plusieurs exemplaires similaires en Hongrie, au premier rang l'encadrement orné de rinceaux de palmettes et de figures d'animaux du retable représentant la scène d'Abraham et l'ange à Óbuda, et le fragment de marbre du rinceau à colombes similaire à Somogyvár, qui sont datés par la recherche hongroise du milieu du XIIe siècle et leurs richesses de forme attribuées à l'atelier de sculpture d'Émilie (Italie) (planche 46-48).

L'ornement du portail d'Estagel montre, sauf le bandeau carolingien et l'ormenet considéré languedocien, en effet des traces lombardes, notamment au début et dans la première moitié du XIIe siècle. À notre avis il y a apparence que les portails méridionaux d'Estagel, de Bernis, de Broussan, de Sainte-Colombe ont gardé le premier style du portail de Saint-Gilles.

Les dits ci-dessus sont confirmés par l'hypothèse de l'archéologue languedocien Victor Lassalle, selon laquelle sur la façade occidentale de Saint-Gilles il n'y aurait eu qu'un portail simple et sans décors. Il allègue la cathédrale de Sisteron en Provence (Basses-Alpes) qui a un portail méridional plus étroit et plus petit que celui de Saint-Gilles, similaire à ceux d'Estagel et de Bernis. Ça concerne aussi le portail de l'église de Seyne (Basses-Alpes).

Sans traiter le développement progressif du style de portail de Saint-Gilles et de Provence et la création de son décor sculpté, se pose la question: comment pouvait être le portail de l'abbatiale de Saint-Gilles avant les années quarante-soixante du XIIe siècle? Il est possible que la première-deuxième église des Xe-XIe siècles ait eu un portail de style ancien provençal-languedocien ou bien sa variante plus simple. Le décor sculpté dit du milieu du XIIe siècle du triple portail caractéristique aurait été créé au cours de la construction de la nouvelle grande église au XIIe siècle (planche 46-48).

Les portails méridionaux des églises d'Estagel et Bernis, celles des prieurés soumises à Saint-Gilles, ont une analogie considérable en Hongrie. C'est le portail occidental de l'église de Kisdisznód (planche 49) où se trouvent au-dessus le tympan, au-dessous les piliers avancés de l'ébrasement aux chapiteaux ornés, similaires à Saint-Gilles, mais plutôt à Sisteron et à Seyn (Provence). À deux côtés de lui se trouvent des fausses arcades en plein cintre, supportées par pilastres jumelés, fermées par des corniches. Dezső Dercsényi écrit que „le décor sec géométrique des chapiteaux semble opposé à l'exécution francisante de la façade” (planche 49, 3-5). Comme si le décor en plein cintre de rinceaux et de palmettes feuilletées, abouti aux volutes, puis brisé en angle aigu, ne convenait pas à l'exécution dite francisante.

Les figures de l'ondine, du dragon de type dit de Vértesszentkereszt, des deux aigles et des deux lions des chapiteaux de Bernis sont accompagnées par ce décor fortement géométrique orné d'entrelacs et de palmettes. À Broussan, le rinceau d'entrelacs en plein cintre se présente sur le décor d'encadrement au-dessus du tympan. (C'est aussi le décor des chapiteaux centraux des fausses arcades de Kisdisznód.) Les palmettes d'angle des chapiteaux de Kisdisznód ressemblent à celles de Bourg-Saint-Andéol. Les têtes d'homme sont typiquement de style arlésien.

À notre avis, les chapiteaux aux corbeilles cubiques lie le portail de Kisdisznód à l'influence du style languedocien-provençal des XIe-XIIe siècles du cerc-

le d'Estagel. En conséquence, du point de vue de la transmission du style, les villages „villa Latini” aux environs de Nagyszében au Pays Saxon et leurs habitants wallons-français pouvant avoir une grande importance (planche 49, 6).

À ce cercle de style dit francisant apparu au début ou bien au milieu du XIIIe siècle en Hongrie pourrait être lié aussi Litér où le décor figuré et géométrique de Bernis, les apôtres et autres figures des colonnes d'Arles, les figures de lions avancées supportant des colonnes de Saint-Gilles se présentent ensemble, en combinaison. Il paraît une des transmissions du style francisant de la fin du XIIe siècle d'Esztergom et de Vértesszentkereszt. Mais cette idée de Litér est fréquente dans l'iconographie des portails français, comme dans celle du portail occidental datable du milieu du XIIe siècle de la cathédrale Saint-Pierre de Maguelone. Dans le tympan Jésus-Christ se présente avec les symboles des quatre évangélistes, en bas à gauche avec saint Paul et à droite avec saint Pierre.

Nous pouvons tenir compte parallèlement de l'influence plus répandue de la troisième période de calme et de prospérité de la construction de Saint-Gilles (1132-1179), y compris celle de l'atelier de sculpture du portail occidental (1140-1160) en Hongrie. Au début Brunus et le Maître de saint Thomas ont travaillé à la sculpture du portail. Le premier a appliqué les traditions antiques et locales, le deuxième les traditions plus lointaines (Angoulême, Souillac, Toulouse). Plus tard trois nouveaux sculpteurs se sont joints à eux, le Maître de saint Michel d'origine locale ou bourguignonne, le Soft master et le Hard master. Les deux derniers ont appliqué, comme Brunus, les éléments antiques et locaux.

C'est le Soft master qui nous intéresse surtout. Comme le fragment du tympan représentant quatre apôtres et deux anges le prouve (planche 50, 5-6), le Maître des draperies souples a travaillé non seulement au portail de l'abbatiale, mais aussi au décor sculpté du portail de l'église Saint-Martin à Saint-Gilles.

Ce style souple dit original de Saint-Gilles se présente au deuxième moitié sur les décors sculptés de l'abbaye bénédictine de Saint-Guilhem-le-Désert. À notre avis, cette influence s'observe sur les œuvres sculptées d'Arles, surtout sur celles du cloître.

Par la même occasion, l'œuvre sculptée de l'atelier de Pécs, représentant le Songe des Mages, datable de la deuxième moitié du XIIe siècle est comparable au style souple similaire du chapiteau roman sinon d'Arles, mais au Musée archéologique à Nîmes. Au dernier ressemble l'autre chapiteau représentant la Vierge avec l'Enfant qui se trouve au même lieu.

Victor Lassalle, le publicateur de la matière, pense d'après les traces de style similaires des chapiteaux de vers 1130 de l'église Saint-Andoche à Saulieu en Bourgogne (La Vierge avec l'Enfant, la Fuite en

Égypte, l'Apparition du Christ à Marie-Madeleine), de la scène du Songe de saint Joseph d'Arles, les représentations d'Hérode de Saint-Gilles et du cloître d'Arles a un alliage bourguignon-provençal. À son avis, les œuvres sculptées de Nîmes auraient pu s'approprier dans le dernier quartier ou bien à la fin du XIIe siècle, en partie parallèlement à l'activité des ateliers de Pécs et d'Esztergom.

D'ailleurs, aux constructions de Saint-Guilhem-le-Désert, montrant le style de Saint-Gilles, datables de la deuxième moitié du XIIe siècle, sauf le *Soft master* de Saint-Gilles ont travaillé aussi des maîtres venus de Toulouse et de Catalogne dont l'influence d'ici se présente aussi.

En tous cas, il faut considérer aussi l'alliage local de ce style méridional rayonnant de Saint-Gilles avec d'autres éléments de style français aux environs de Saint-Gilles, au Languedoc, en Provence dans la deuxième moitié du XIIe siècle. Dans le cas de Somogyvár, il pouvaient ressortir directement, mais aussi par Pécs Dans la deuxième moitié du XIIe siècle et au début ou dans la première moitié du XIIIe siècle.

Les variantes des doubles chapiteaux ornés de boutons, de têtes d'homme, trouvés récemment à Somogyvár, remontent à ceux du cloître d'Arles. Les chapiteaux aux boutons et aux feuilles de Montmajeur et ceux aux feuilles moins stylisées de Saint-Rémy, appartenant au cercle arlésien-provençal formé au milieu et dans la deuxième moitié du XIIe siècle, servaient de leurs modèles.

Les œuvres plus souples reliables au cercle de Pécs considérées par nous comme influence bourguignonne ou bien plutôt lombarde, se présentent aussi dans d'autres formes dans le Midi, au Languedoc. Le relief du tympan de l'église de Vallabrègues (Gard) représentant le Christ et deux apôtres saint André et saint Pierre) sont proches aux figures du Christ et des apôtres de Somogyvár, datées de la deuxième moitié ou de la fin du XIIe siècle (planche 50, 1). Le fragment de la tête de moine de Somogyvár est comparable au fragment similaire de Psalmodi, au Sud-Est d'Aigues-Mortes.

Les figures de la façade de l'église de Vallabrègue montrent l'influence directe des frises supérieures de la cathédrale de Nîmes. Le chercheur toscan Roberto Salvini a découvert l'influence des frises de Nîmes sur les figures des chapiteaux de Pistoie (Italie). Les œuvres mentionnées auraient pu être sculptées, en connaissance des monuments du Midi, notamment de Nîmes, par un sculpteur nommé Enrico. Selon Victor Lassalle, l'influence des frises de la cathédrale de Nîmes est arrivée jusqu'en Italie. C'est-à-dire, en parlant de l'influence de style commune française-italienne (lombarde) ou bien uniquement italienne-lombarde aux ateliers en Hongrie, notamment à Pécs,

datable de la deuxième moitié du XIIe siècle, on devrait considérer sans doute les dits au-dessus (planche 50, 2). De même que ce que l'influence de l'atelier mentionné de Saint-Gilles (1140-1160) en Italie a été examinée par les chercheurs italiens. À leur avis, le Pontile de la cathédrale de Modène (1165-1170) et la Déposition de croix par Benedetto Antelami, à la cathédrale de Parme (1178) doivent à l'art de Saint-Gilles. Pour l'Espagne, Jacques Lacoste vient récemment de montrer que le sculpteur des chapiteaux et des piliers du cloître de Silos (vers 1200) avait certainement connu les portails de Saint-Gilles et s'en était inspiré.

En conclusion, nous devons mieux considérer l'influence plus complexe, arrivée plus loin, du grand atelier de la région du Rhône, du Midi au XIIe siècle (1140-1160). Ce rayonnement et ces relations étendues avec plusieurs pays et régions semblent être confirmés par les églises soumises à l'autorité suprême de l'abbaye de Saint-Gilles au XIIe siècle (mais en partie encore plus tard, à Somogyvár en Hongrie, dans le Milanais, en Catalogne et en Aragon, dans la région wallonne-française de la Lorraine. Les églises provençales et languedociennes avaient des rapports au style local et aux efforts architecturaux-sculpturaux vendéens aux environs de Poitiers.

Le culte de saint Gilles inspiré par l'abbaye de Saint-Gilles, répandu dans la région wallonne-française, p. e. à l'abbaye de Dun en Lorraine, s'est présenté aussi aux colonies wallonnes-françaises en Hongrie, notamment à Somogy. Ce culte était exercé par les Wallons-Français, la première couche bourgeoise-patricienne-marchande-artisane de l'urbanisation aux XIe-XIIIe siècles en Hongrie, formateurs de l'agriculture-viticulture prématurée. Le rôle de cette couche dite Latini (hospes) était important et déterminant de plusieurs points de vue, de cette façon de celui de l'histoire d'art (Somogyvár, Kisdisznód, Esztergom, Székesfehérvár etc.), mais aussi en général par rapport à l'histoire des relations franco-hongroises (Somogyvár-Saint-Gilles).

Les chapitres traitant Saint-Gilles et son cercle ont été écrits sur la base de ma participation aux fouilles dans le Midi (Montpellier, Saint-Mathieu-de-Teviers, etc.) en 1967, des consultations avec les collègues archéologues, muséologues, archivistes, historiens régionaux (Nîmes, Saint-Gilles, Psalmodi, Saint-Guilhem-le-Désert, Montpellier, etc.), considérant les résultats de fouilles, les expositions, au cours de mes voyages d'étude en 1971 et en 1980.

Par ce moyen, je profite de l'occasion Mme Nicole Lambert, aussi de la part de ma femme Mme Zsuzsanna M. Hrotkó M, V. Lassalle, M. R. Saint-Jean, M. W. Stoddard, M. V.-R. Jeolas, M. J.-L. Strat, M. P. Vonnucci et les membres de l'A. H. et A. de leur appui précieux.

КАЛЬМАН МАДЬЯР: СВЯЗИ ОБЛАСТИ ШОМОДЬ С ФРАНЦИЕЙ В ЭПОХУ ДИНАСТИИ АРПАДОВ
(ШОМОДЬВАР И СЕН-ЖИЛЬ)

В начале работы обобщены династические связи (в частности родственные и политические) королей дома Арпадов с Францией. Удалось выяснить и то, что в Венгрии в XI—XII веках — еще до немецких поселенцев — создавались города французами, валлонами и фламандцами. Подтверждения этой концепции можно обнаружить в Эстергоме, Секешфехерваре, Загребе и, пожалуй, в Вараде. Источники и местные названия, фигурирующие в работе, свидетельствуют, что на большей части территории страны существовали валлоно-французские поселения. Наряду примерно с двадцатью средневековыми итальянскими поселениями (вилла Латина) эти поселения обозначены индексом Галликус. В Надьберене, являющемся виноградарским районом Шомоди, уже в 1138 году существовало поселение с вариантами названий Ган, Ган (и), Гам, Гаан. Нынешняя же Гилла, находящаяся в нескольких километрах к юго-востоку от Шомодьвара, в средние века именовалась как Геллие, Гиллие. Эти названия свидетельствуют о валлонском происхождении. О французских и латинских корнях свидетельствуют имена Сен Анее, Аполлинер и Сент Эдед. В 1455 году в сельскохозяйственном городе Марцали существовал церковный приход Сент Анее, что является венгерской адаптацией орлеанского святого Сен Анианус. В связи с Шомодьваром источники в 1091 году свидетельствуют об основании аббатства Сент Эдет и прибытии туда монахов из южнофранцузского Сен-Жиля. В XII веке становится известно о церкви Аполлинера. Очень важно, что в 1390 году встречается название и церковного прихода Сент Эдет в Бабоше. Возможно, что Сент Эдет является святым латинского населения лесной зоны, занимавшегося выкорчевыванием леса и возделыванием земли (виноградарством). Во всяком случае в Шомодьваре возник важный культурный и религиозный центр венгерского средневековья, имевший и отдельную манахескую школу. В 1224 году аббатство было наделено правом юридически удостоверять документы и стало важным правовым органом в Задунайском крае. Настоятель монастыря повиновался настоятелю монастыря Сент Эдета (Сен-Жиля) в долине Флавиуса. Эта подчиненная связь с материнским монастырем существовала до 1417 года. В 1091-1266 гг. в документах римских пап монастырь упоминается шесть раз. На основе источников и особенно археологических раскопок достоверно реконструировано шомодьварское аббатство, которое было разрушено во время турецкого нашествия. Это аббатство находилось в т. н. ишпанском центре крепостной области Шомодь, в насыпном укреплении Купавар, занимающем площадь 3,3 гектара. Собор монастыря был построен на ломбардский манер и представлял собой базилику длиной 57 и шириной 24,5 метра с тремя пролетами. Стены здания внутри и снаружи

украшали пиллеры. Два западных пролета были отделены от помещения стеной, построенной в XIII веке. На северной стороне в XIII веке по южнофранцузскому образцу было построено здание монастыря площадью 25 на 23,8 метра, которое окружал четырехугольный двор с водосборным бассейном в центре. В ходе перестройки во второй половине XII века были изготовлены изображения Христа, Габриэля, Товишхузо и Гриффеса, а также пальметты и орнаментальные украшения, которые находятся ныне в Пече. Таким образом, печские мастерские отражали художественные связи с Францией (Иль-де-Франс, Бургундия, провинция Ронь, Тулуза, Муассак) и Северной Италией. Скульптура шомодьварской мадонны, как указал на это Эрне Мароши, соответствует основному типу изображения мадонн и сцен поклонения трех королей. Эти шомодьварские произведения были изготовлены в самостоятельной мастерской где-то около 1215 года и носят следы художественного влияния Иль-де-Франс, Шампаня, Бургундии. Наряду с упомянутыми художественными влияниями в XII—XIII веке важную роль — по крайней мере по нашему мнению — играло стилевое влияние скульптурной мастерской Сен-Жиля. В нашей работе детально описано хорошо знакомое зарубежному исследователю аббатство Сен-Жиль, комплекс его западного входа и археологические памятники. Отдельно и подробно описаны периоды возникновения и упадка аббатства, а также руины нижней части собора, хоров и святилища. Во всяком случае этот южный скульптурный стиль, исходящий из Сен-Жиля, во второй половине XII века обогатился стилевыми элементами Ланжедока, Прованса и других окрестностей Сен-Жиля. В случае с Шомодьваром эти связи являются прямыми, но во второй половине XII и начале первой половины XIII века они могли находить проявление и через Печ. Найденные позднее в Шомодьваре вершины колонн, украшенные бутонами и изображениями человеческих голов, копируют в частности украшения верхней части монастырских колонн Арлеза.

Колонны с верхней частью, украшенные изображениями букетов и листьев, из Монмажура, близкого к Арлю и Провансу, такие же, но менее стилизованные колонны с изображением листьев из Сен-Реми являют собой прямые образцы. В конечном счете следует отметить более широкое и прямое влияние крупных мастерских Южной Франции и провинции Роны в XII веке (1140—1160). Распространению этого влияния и широких связей с другими странами и районами способствуют отдаленные и зарубежные монастыри (Шомодьвар и др.), подпадавшие в XII веке под власть главного монастыря Сен-Жиль. В то же время в изучении истории франко-венгерских связей в XI—XIII веках решающую роль играет и т. н. латинский слой.

KÁLMÁN MAGYAR: PRI LA FRANCAJ KONTAKTOJ DE DEPARTENTO SOMOGY EN LA EPOKO DE LA DINASTIO ÁRPÁD

(Somogyvár kaj Saint-Gilles)

En la enkonduko de la studo estas mallonge skizitaj la francaj geedzigaj kaj politikaj kontaktoj de la reĝoj el dinastio Árpád. Ni sukcesis malkovri, ke en Hungario en la XI—XII-aj jarcentoj la urbanoj estis — jam antaŭ la germanoj — la francoj-valonoj-flandroj. Tiu nia starpunkto estas pruvebla kaze de Esztergom, Székesfehérvár, Zagrebo kaj eble eĉ de Várad. La fontoj kaj loknomoj en nia studo pruvas, ke la valon-francdevenaj vilaĝoj estis troveblaj en la pli granda parto de la lando. Ili estas — krom pli ol dudeko da mezepokaj vilaĝoj nomitaj Olaszi (villa Latina) — la loĝlokoj kun nomo Gallicus. Jam en 1138 estas dokumentita la loĝloko Gan, Gán(y), Gám, Gaan situanta apud Nagyberény en la mezepoka vitregiono de Somogy. La hodiaŭa Gilla, kiu situas du-tri kilometrojn sud-oriente de Somogyvár, en la mezepoko estis nomata Gellye, Gyllye. Tiuj nomoj aludas al valonoj. La titoloj Sankta Ányos, Apollinaire kaj Sankta Egyed estas ligeblaj al francoj, respektive latinaj. En la agrara urbo Marcali estas dokumentita en 1455 la paroko Saint-Anianus, t. e. Sankta Ányos devenanta el Orléans. Rilate al Somogyvár la fontoj en 1091 informas pri la fondo de la abatejo Sankta Egyed, respektive pri la enloĝigo de sud-francaj monaĥoj el Saint-Gilles. Ni scias ankaŭ pri la eklezio de iu Apollinaris en la XII-a jarcento. Tre grave, ke en 1390 rolas ankaŭ la paroko Sankta Egyed en Babócsa. Estas verŝajne, ke Sankta Egyed estis ŝatata sanktulo de tiu kolonia tavolo de la latina populacio, kiu ekloĝis en la arbaraj regionoj kaj okupiĝis pri arbohakado, ter- kaj vitkulturado. Ĉiukaze en Somogyvár konstruiĝis unu el la tre gravaj kulturaj kaj ekleziaj centroj de la hungara mezepoko. (Ĝi havis apartan monaĥan lernejon.) Ekde 1224 tiu abatejo kiel legitimejo plenumis gravan juran reprezentadon en Transdanubio. La abato de la monaĥejo devis dumvive obei al la abato de la monaĥejo Sankta Egyed (Saint-Gilles) en la valo Flavius. Tiu suborda rilato kun la patrino monaĥejo restis ĝis 1417. La papoj mencias ĝin ses fojojn inter 1091 kaj 1266.

Laŭ la fontoj, sed unuavice laŭ la arkeologiaj esploroj estas aŭtentike rekonstruebla en Somogyvár la abatejo — pereinta en la turka epoko —, kiu staris meze de 3,3 h-ojn granda terfortikaĵo konstruita en la patrujkonkera erao, en la unua t. n. jupana centro de departemento Somogy. La preĝejo de la monaĥejo: la 57 m-ojn longa, 24,5 m-ojn larĝa, trinava

baziliko kun duonronda ekstremajo estis en la dato de la fondo jam finkonstruita laŭ lombar-da modelo. La murojn de la konstruaĵo interne-ekstere artikas lizenoj. La du okcidentajn intervalojn muro — pli malfrua ol la flankaj muroj, konstruita en la XIII-a jarcento — apartigas disde la spaco de la preĝejo. Ĉe la norda flanko la konstruaĵo de la monaĥejo kun baza areo de 25x23,8 m-oj, konstruita laŭ sud-franca modelo en la XIII-a jarcento (sub ĝi postrestaĵoj de pli fruaj periodoj), ĉirkaŭas kvadratorman korton (quadratura) kun cister-no meze. Eble kadre de la rekonstruado en la dua duono de la XII-a jarcento estis faritaj la ornamoj Kristo, Gabrielo, Dornoeŭtiranto, grifo kaj palmetoj, kiuj estas troveblaj en la proksima Pécs. Tiel ankaŭ ili spegulas la artajn kontaktojn de la metiejoj en Pécs kun Franc-landaj (île-de-France, Burgonjo, regiono Rhône, Moissac, Toulouse) kaj Nord-Italiaj centroj. La Madono-statuo el Somogyvár, kiel tion Ernő Marosi elmontris, identas kun la baza figurad-tipo vaste uzata kaze de la memstaraj, karakterizaj Madonoj kaj en la sceno Adoro de la tri reĝoj. Tiuj verkoj el Somogyvár verŝajne estas faritaj en memstara metiejo laboranta sub la artaj influoj venintaj ĉirkaŭ 1215 el île-de-France, Campanjo kaj Burgonjo. Krom la menciitaj artaj influoj — almenaŭ laŭ ni — gravan rolon havis la stila influo de la skulptejoj en Saint-Gilles en la XII—XIII-aj jarcentoj. En la studo ni detale diskonigas la abatejon en Saint-Gilles — kio estas plie konata por la eksterlandaj esploristoj — ĝiajn okcidentan pordegon kaj arkeologiajn valoraĵojn. Aparte kaj detale ni okupiĝas pri la periodoj en la konstruado kaj pereado de la abatejo, respektive pri la restaĵoj de la subpreĝejo, korsejo kaj sanktejo. Memkompreneble devas esti konsiderata ankaŭ la surloka kunfandigo de la suda skulptostilo devenanta el Saint-Gilles kun la aliaj francaj stilelementoj el la ĉirkaŭaĵo de Saint-Gilles, Languedoc kaj Provenco en la dua duono de la XII-a jarcento. En Somogyvár ili ĉiuj povis efiki rekte, sed ankaŭ pere de Pécs en la dua duono de la XII-a jarcento kaj komence aŭ en la unua duono de la XIII-a jarcento. La variantoj, formantaŭaĵoj de la burĝonaj, homkapaj, duoblaj kapiteloj, trovitaj en Somogyvár lastatempe, estas rekondukeblaj — interalie — al la kapiteloj de la monaĥejo en Arles. La burĝonaj kaj foliaj kapiteloj de Montmajour, apartenanta al la rondo de Arles kaj Provenco, kaj la similaj, malpli

104

L'
ban
coci
déb
noti
aux
Col
Sai
L
de
lac
il
ll
(Be
et
ce
pc

de
tic
cc
Si
XI
é
a
p
s
c
é

stilizitaj foliaj kapituloj de Saint-Rémy formis la — eble senperan — modelaron. Finfine ni plie devas konsideri la vastronde efikantan, pli kompleksan influon de la sudfranca, granda metiejo de la regiono Rhône en la XII-a jarcento (1140—1160). Tiun disradiadon kaj vastan kontaktaron kun pluraj landoj, respektive

regionoj pravigas la subordigo de malproksimaj kaj eksterlandaj monaĥejoj (Somogyvár ktp) al la ĉefmonaĥejo de Saint-Gilles en la XII-a jarcento. Samtempe, en la analizado de la historio de la francaj-hungaraj kontaktoj en la XI—XIII-aj jarcentoj estas difina la rolo ankaŭ de la tavolo t. n. Latini (hospes).